

Απέδωσαν την πρωτοβουλία τους στην επιθυμία της κοινής γνώμης της κοινότητας και σαν απόδειξη αυτού συνοδεύουν το ψήφισμά τους με υπογραφές ομοθρήσκων τους.¹¹⁷

Το διάβημα των μουσουλμάνων μελών του Νομοθετικού Συμβουλίου υπήρξε αδιαμφισβήτητα ξεκάθαρο στα αιτήματα τα οποία κατέθετε και τολμηρό για το περιεχόμενό του, ιδιαίτερα αν αναλογιστεί κανείς το χρονικό διάστημα κατά το οποίο εμφανίστηκε. Αντίστοιχης οξύτητας ωστόσο υπήρξε και η βρετανική κυβερνητική αντίδραση.

Στην αναφορά του, ο γραμματέας της κυβέρνησης, προς τον Υπατο Αρμοστή, εκφράστηκε με σκαιότατο τρόπο τόσο για τους βουλευτές όσο και για το διάβημά τους. Φαίνεται μάλιστα ότι η πράξη τους τον αιφνιδίασε δυσάρεστα ανατρέποντας την άποψη που είχε για τους «φιλήσυχους και υποταγμένους» μουσουλμάνους του νησιού. Αν και στην αρχή της επιστολής του, αναγκάστηκε απρόθυμα να παραδεχθεί ότι λόγω του ότι οι δύο μουσουλμάνοι ήταν εκλεγμένοι βουλευτές του Νομ. Συμβουλίου, είχαν κάποιο έρεισμα να ισχυριστούν ότι εκπροσωπούσαν την μουσουλμανική κοινότητα του νησιού, συνέχισε υπονομεύοντας το ρόλο τους και γράφοντας: «και τα πρόσωπα που εκλέγονται από αυτούς (δηλαδή την μουσουλμανική κοινότητα της Κύπρου) είναι οι άνθρωποι που έχουν τον ελεύθερο χρόνο και τα μέσα να ασχολούνται με τον εαυτό τους και να στέλνουν άλλους να πάνε σε αυτούς (τους μουσουλμάνους του νησιού) και να τους λένε ποιους να ψηφίσουν».¹¹⁸

Η πεποίθηση αυτή του βρετανού αξιωματούχου είχε την αφετηρία της στην άποψή του για το επίπεδο «εκδημοκρατισμού» και πολιτικού επιπέδου της ίδιας της μουσουλμανικής κοινότητας. Στην αρχή της επιστολής/ αναφοράς του σημείωνε ότι : «η μουσουλμανική κοινότητα εδώ

¹¹⁷ KAK, SA1/1645/1899.

¹¹⁸ KAK, ό.π.

δεν καταλαβαίνει (το νόημα του) να εκλέγει αντιπροσώπους. Η μάζα των Τούρκων αρέσκεται να τους λένε τι να κάνουν».¹¹⁹

Έφερε μάλιστα σαν παράδειγμα ένα μουσουλμάνο ψηφοφόρο του ενός από τους δύο βουλευτές που υπέγραφαν το υπόμνημα, ο οποίος αφού επιδίωξε να τον συναντήσει υπέβαλλε τα παράπονά του για τον Dervish Pasha λέγοντας: «πρόσφατα ένας τούρκος χωρικός, ένας από τους ψηφοφόρους του Dervish Pasha ήρθε σε μένα χωρίς πρόσκληση από την πλευρά μου, για να παραπονεθεί για τη συμπεριφορά του Dervish Pasha, ο οποίος διέδιδε ψευδείς πληροφορίες αναφορικά με τη διαχείριση του *enkaf* και του σχολείου *Idadi*. Ο χωρικός είπε: «τέτοιος άνθρωπος σαν το Dervish Pasha δεν πρέπει να επιτρέπεται να είναι στο Συμβούλιο. Αυτός είναι πιο αμόρφωτος και από εμένα- η κυβέρνηση θα έπρεπε να μας στείλει τα ονόματα από έξι κατάλληλα πρόσωπα από τα οποία θα μπορούσαμε να επιλέξουμε (ενν. τους τρεις από αυτούς)». Και ο βρετανός επιστολογράφος κατέληγε υπερθεματίζοντας στην άποψή του για την μουσουλμανική κοινότητα: «αυτή είναι βασικά η μουσουλμανική αντίληψη για το πώς θα έπρεπε να εκλέγονται οι υποψήφιοι. Κατά την άποψή τους, ένας αντιπρόσωπος που βρίσκεται σε ανοιχτή αντιπαλότητα με την κυβέρνηση δεν είναι καν αντιπρόσωπος...».¹²⁰

Απόψεις σαν αυτή που μόλις παρατέθηκε δεν ήταν ιδιαίτερα σπάνιες κατά την περίοδο υπό εξέταση, αν και η συγκεκριμένη παρουσιάζει τις απόψεις μερίδας των βρετανών αξιωματούχων στο νησί ιδιαίτερα γλαφυρά. Οι Βρετανοί διοικητικοί υπάλληλοι ακολουθούσαν τις οδηγίες της μητρόπολης, αλλά συχνά στις μεταξύ τους επιστολές εμφανίστηκαν και απόψεις σαν την προαναφερθείσα, που ουσιαστικά διαφωνούσαν με τις εντολές της κεντρικής διοίκησης, για συμμετοχή του ντόπιου πληθυσμού στη διοίκηση του τόπου.

¹¹⁹ ΚΑΚ, *ό.π.*

¹²⁰ ΚΑΚ, *ο.π.*

Στις απόψεις τους αυτές σε ένα βαθμό μπορεί να αποδοθεί και η δεύτερη ανάγνωση που συχνά παρουσίαζαν στην πλειοψηφία τους τα βρετανικά νομοσχέδια που απευθύνονταν στις κοινότητες, -ιδιαίτερα στην μουσουλμανική- ή μάλλον, η εφαρμογή τους. Η επιφάνεια ή έστω η αρχική πρόθεση του νομοθέτη πιθανόν και να ήταν να αποδώσει στην κοινότητα μια ελεγχόμενη ελευθερία ή δικαίωμα. Στην εφαρμογή τους από τους βρετανούς διοικητικούς υπαλλήλους του νησιού, οι ελευθερίες συρρικνώνονταν, και κατά την συνήθεια κάθε αμιγούς αποικιοκρατικού καθεστώτος, κατέληγαν να περιέχουν μόνο τις υποχρεώσεις των υπηκόων χωρίς τα δικαιώματα.¹²¹ Ανέφερε ότι: «Δεν καταφέρνω να βρω κανένα στοιχείο που να αποδεικνύει ότι οι υπομνηματίες παρακινήθηκαν από τη μουσουλμανική κοινότητα για να πράξουν όπως έπραξαν. Ότι το αντίθετο είναι αλήθεια, αποδεικνύεται από τις απέλπιδες προσπάθειές τους να πάρουν υπογραφές ανά τα χωριά για την υποστήριξη των αιτημάτων τους.» Το οξύμωρο των επιχειρημάτων του βρετανού αξιωματούχου έγκειται στο γεγονός ότι αν και οι μουσουλμάνοι βουλευτές κατείχαν την βουλευτική έδρα λόγω της κοινωνικής θέσης και οικονομικής κατάστασης, που προερχόταν από αξιώματα και περιουσιακά στοιχεία που απέκτησαν κατά την οθωμανική περίοδο, δεν σήμαινε ότι απολάμβαναν και της

¹²¹ Στη συνέχεια της παρούσας μελέτης θα παρατεθούν με μεγαλύτερη λεπτομέρεια και στο σύνολό τους κείμενα, στην πλειοψηφία τους έγγραφα εσωτερικής επικοινωνίας μεταξύ των βρετανών αξιωματούχων που διοικούσαν το νησί, όπου ενώ αρχικά αναφέρεται η διαταγή που έχει ληφθεί από την κεντρική κυβέρνηση του Λονδίνου, με την έγκριση του Υπουργείου Αποικιών, οι ντόπιοι «αθύνοντες» συζητούν μεταξύ τους τρόπους να εξουδετερώσουν κάθε πρακτική ισχύ που η διαταγή ή το μέτρο θα μπορούσε να έχει, ώστε να δώσει δικαιώματα ή μέσα αντίδρασης στον ντόπιο πληθυσμό, τα οποία θα μπορούσαν να «δυσχεράνουν» το διοικητικό τους έργο. Ενδεικτικά βλέπε, ΚΑΚ, ό.π.

πραγματικής κοινωνικής αποδοχής, ούτε ότι οι μουσουλμάνοι του νησιού συμεριζονταν τις θέσεις τους.¹²²

Στην συγκεκριμένη περίπτωση ο βρετανός αξιωματούχος, ενοχλημένος από την απρόσμενη «πρωτοβουλία» των δύο βουλευτών, και αφού είχε αναλύσει ότι η νοοτροπία των μουσουλμάνων υπηκόων του νησιού δεν ενείχε την αρχή της άμεσης αντιπροσώπευσης, και το κυριότερο, του διαλόγου με την εξουσία, προχώρησε να δικαιολογήσει σε ποιες αρχές βασίστηκαν οι δύο βουλευτές για να κάνουν ότι έκαναν. Σε καμία περίπτωση δεν οφειλόταν στην επιρροή που δέχθηκαν από τις μεταρρυθμίσεις της νέας εξουσίας. Αντίθετα οφειλόταν σε ορισμένα από τα πιο επιβλαβή κατάλοιπα του παλαιού καθεστώτος.

Οι δύο βουλευτές κατ' αυτόν εξελέγησαν επειδή αντλούσαν αναγνωρισιμότητα, κύρος, οφίκια και χρήμα από το παλαιό καθεστώς. Υπερασπιζόμενοι αυτά τα οφίκια και οικονομικά συμφέροντα, που θίχτηκαν από τη νέα εξουσία και την πιο ξεκάθαρη νομοθεσία που αυτή εισήγαγε, προσπάθησαν να την ακυρώσουν, χρησιμοποιώντας και τους μουσουλμάνους χωρικούς σε αυτή τη διαδικασία, προκειμένου να εξασφαλίσουν την επίφαση της λαϊκής υποστήριξης. Και σε αυτό στο σημείο παρατέθηκαν αναλυτικά τα ελατήρια του κάθε ενός από τους δύο υπομνηματίες, καθώς και οι επιρροές που δεχόταν από μερίδα της κοινότητας. Κατά τον υπογράφοντα την αναφορά: «ο Haji Hafiz Ziai είναι ένας άνδρας με μεγάλη φήμη για τις γνώσεις του. Είναι ο διευθυντής της θεολογικής σχολής και υπήρξε και διευθυντής του σχολείου Rusdie και ο

¹²² Εδώ βρίσκονται σε ένα μεγάλο βαθμό και τα σπέρματα της μετέπειτα εμφανούς αναζήτησης της μουσουλμανικής κοινότητας για αποτελεσματική και παρεμβατική εκπροσώπηση τους στα κοινά της αποικίας. Η βρετανική διοίκηση προσπάθησε αυτός ο ρόλος να ανήκει στους επιτρόπους του Ενκαφ και ιδιαίτερα στο μουσουλμάνο. Σταδιακά, από τη δεκαετία του 1920 και έπειτα, η κοινότητα στράφηκε και πάλι στο Νομοθετικό Συμβούλιο, αλλά με βουλευτές που υποστηρίχθηκαν από την ίδια επειδή αντιπολιτεύθηκαν την «καθεστηκυία τάξη» και επιδίωξαν μεταρρυθμίσεις.

αδελφός του είναι ο επιθεωρητής των σχολείων. Κατά συνέπεια ο ίδιος, όπως είναι φυσικό έχει μεγάλη επιρροή στην τάξη των ιεροκηρύκων (χοτζάδων), πολλοί εκ των οποίων θα υιοθετούσαν τις απόψεις του. Αλλά από τη στιγμή που θα υποστηρίξουν την αντίδρασή του- και μπορούν να φτάσουν σε μεγαλύτερα μήκη από όσο είμαι ικανός να εικάσω- είναι εκείνοι που αντιπροσωπεύουν τον Haji Hafiz Zia'i και όχι αυτός εκείνους».

Άρα τα ελατήρια του πρώτου από τους δυο υπομνηματίες ήταν να προασπίσει τα συμφέροντα της κάστας από την οποία προερχόταν και τον στήριζε, και της οποίας τα ρόλος ετίθετο υπό σταδιακή αμφισβήτηση και η δύναμη συρρικνώνονταν μέσα στο νέο καθεστώς. Ο δεύτερος μουσουλμάνος βουλευτής δέχεται μέσα στην επιστολή του ακόμη εντονότερα τα πυρά του βρετανού αξιωματούχου και αυτό γιατί: «ο Dervish Pasha είναι διαφορετικό είδος ανθρώπου. Η επιρροή που κατέχει οφείλεται στη σπατάλη χρημάτων και την επίδειξη. Ο διορισμός που του απένειμε ο Σουλτάνος του τίτλου του πασά [pasha] του έδωσε κύρος και επιρροή η οποία πιθανόν να μην έχει ακόμη εντελώς παρέλθει. Ενώ ο τίτλος αυτός τον εξυπηρετεί ακόμη στα πιο απομακρυσμένα σημεία του νησιού. Παρελαύνει στα χωριά ισχυριζόμενος ότι είναι ο εισηγητής όλων των τελευταίων μεταρρυθμίσεων στη φορολογία, ενώ σε κάθε περίπτωση που κάποιος μουσουλμάνος διορίζεται σε δημόσια υπηρεσία ή παίρνει κάποια προαγωγή, (ισχυρίζεται) ότι αυτό συνέβη λόγω της προσωπικής του παρέμβασης και της επιρροής που ασκεί στον Υπάτο Αρμυστή. Επίσης αξίζει να σημειωθεί ότι στη Λευκωσία, στην περιοχή κατοικίας του, όπου οι κάτοικοι έχουν πιο ξεκάθαρη εικόνα για το άτομό του, ο Dervish Pasha απέτυχε να εκλεγεί στις πρόσφατες εκλογές για μέλος του επαρχιακού διοικητικού συμβουλίου [Medjlis Idare] της περιοχής. Είναι ο θείος της γυναίκας του Haji»¹²³.

¹²³

ΚΑΚ, ό.π.

Τα γραφόμενα του βρετανού αξιωματούχου τα οποία κατά πάσα πιθανότητα εκτός από προσωπικές του τοποθετήσεις αποτελούσαν κατά μεγάλο τους μέρος και εκτιμήσεις της διοίκησης του νησιού, καταδεικνύουν ότι δεν θεωρούσαν την κοινότητα πολιτικά «ώριμη» να διαχειριστεί την δυνατότητα απευθείας εκπροσώπησης στην κυβέρνηση, και άρα ανεξάρτητου με τα πολιτικά δεδομένα των καιρών, πολιτικού λόγου. Το δικαίωμα είχε βέβαια εκχωρηθεί από την κεντρική κυβέρνηση της μητροπόλης, αλλά στην πρώτη, και αρκετά πρώιμη για τα δεδομένα πολιτικής εμπειρίας της κοινότητας, κίνηση για οιαδήποτε πολιτική διεκδίκηση από την πλευρά των εκλεγμένων «πολιτικών» εκπροσώπων της κοινότητας, η βρετανική διοικητική αντίδραση θα μπορούσε να χαρακτηριστεί σκαιά, και το βασικότερο, στερούμενη κριτικής σε πολιτική βάση.

Την βρετανική αναφορά χαρακτήριζε καχυποψία για τους σκοπούς των δύο μουσουλμάνων μελών του Νομοθετικού. Όσο και αν η υποβολή του υπομνήματος μπορούσε να εκληφθεί ως έμμεση κριτική για τους βρετανικούς χειρισμούς στα θέματα της μουσουλμανικής θρησκείας και περιουσιών, η βρετανική προσέγγιση δεν ενείχε σε κανένα σημείο της την λογική της συνεργασίας ενός συμβαλλόμενου πολιτικού μέρους.

Εμβόλιμα εδώ, ενισχύοντας την παραπάνω εντύπωση, είναι δυνατόν να παρατεθεί μια πληθώρα εγγράφων με αντίστοιχες εκφράσεις και απόψεις. Οι αντιλήψεις αυτές των βρετανών αξιωματούχων πιθανόν να εκφράστηκαν πρώτα ή κυρίως για τη μουσουλμανική κοινότητα, αλλά αποτελούσαν κοινό τόπο και για τις δύο, και εκπορεύονταν από μια γενικότερη, όπως ήταν και σε ένα βαθμό αναμενόμενο, δυσπιστία των βρετανών αξιωματούχων που υπηρετούσαν στο νησί για το «θεσμό» και τον τρόπο λειτουργίας της θρησκευτικής κοινότητας, του millet.

Κάποια χρόνια πριν, το 1893, και μετά από αλληπάλληλες νύξεις κυρίως των χριστιανών μελών του Νομοθετικού για συμμετοχή γηγενών

κατοίκων του νησιού και στις εργασίες του Εκτελεστικού συμβουλίου, ο γραμματέας της κυβερνήσεως Taylor στην εισήγησή του ήταν αρνητικός στο αίτημα με το αιτιολογικό ότι: «οι γηγενείς κάτοικοι στην συντριπτική τους πλειοψηφία δεν ενδιαφέρονται ούτε στο ελάχιστο αναφορικά με το αν θα έχουν εκπροσώπηση στο Εκτελεστικό συμβούλιο ή όχι. Το μόνο που τους ενδιαφέρει είναι η μείωση στη φορολογία.....Επίσης θα προσέθετα ότι αν ποτέ αποφαιζόταν να προστεθούν ανεπίσημα μέλη στο Εκτελεστικό συμβούλιο, θα έπρεπε να είναι άτομα που θα απολάμβαναν της γενικής εμπιστοσύνης και εκτίμησης του κόσμου. Τέτοια άτομα σπανίζουν στην Κύπρο και αυτή τη στιγμή δεν βρίσκονται ούτε καν στις τάξεις του Νομοθετικού συμβουλίου».¹²⁴

Οι μουσουλμάνοι μέλη του Νομοθετικού κατείχαν τη θέση αλλά όχι την ικανότητα ή την αρμοδιότητα να ασκήσουν κριτική με τον τρόπο που την άσκησαν και η θέση τους ουσιαστικά δικαιολογούσε. Και αυτό γιατί κατά τους βρετανούς διοικητικούς παράγοντες του νησιού δεν διέθεταν το πολιτικό κριτήριο για κάτι τέτοιο. Οπότε η λογική με την οποία προέβησαν στην υποβολή του υπομνήματος όφειλε να είναι οθωμανική, οι ίδιοι είχαν εξασφαλίσει την εκλογή τους λόγω των θέσεων και του κύρους που είχαν κατά το προηγούμενο καθεστώς, και έμμεσα αντιπροσώπευαν τα συμφέροντα κοινωνικών ομάδων που είχαν δύναμη στο οθωμανικό περιβάλλον, και προσπάθησαν να εμποδίσουν, στηρίζοντάς τους, τη συρρίκνωσή της.

Ένα ιστορικό στερεότυπο που καταρρίφθηκε σε αυτή τη χρονική στιγμή τουλάχιστον, είναι ότι η μουσουλμανική κοινότητα για ένα μεγάλο χρονικό διάστημα παρέμεινε πολιτικά αδρανής, «υποταγμένη», επίσημα τουλάχιστον, στην βρετανική πολιτική βούληση και αποικιακή εξουσία. Αντίθετα με το παραπάνω ψήφισμα οι μουσουλμάνοι έδειξαν από πολύ νωρίς μια τάση να μην υπομείνουν στωικά τις αλλαγές στην ουσία των

θεσμών που ρύθμισαν τη λειτουργία της κοινότητας. Το ότι οι θεσμοί που προσπάθησαν να διατηρήσουν αναλλοίωτους ήταν θρησκευτικοί, δεν αναιρούσε την «πολιτική» χροιά της πράξης τους, δεδομένου ότι, ιδιαίτερα η δική τους κοινότητα είχε ταυτοποιημένους τόσο στην δομή τους όσο και στη λειτουργία τους, όλους τους θεσμούς της με τη θρησκεία.

Το γεγονός όμως ότι δεν ακολούθησαν τις κλασσικές οδούς αντιπροσώπευσής τους, που ήταν στο σύνολό τους θρησκευτικοί, όπως ο καδής ή ο μουφτής, και οι οποίοι απολάμβαναν ακόμη και τότε της κυβερνητικής αναγνώρισης, αλλά προτίμησαν να δοκιμάσουν μια νέα για αυτούς μέθοδο αντιπροσώπευσης, δηλαδή τα μέλη του νομοθετικού συμβουλίου και μάλιστα μέσω μιας συμμετοχικής διαδικασίας, όπως ήταν η συλλογή υπογραφών, έδειχνε αν μη τι άλλο μια τάση για προσαρμογή και διεκδίκηση, και μάλιστα στις αρχές της βρετανικής παρουσίας στο νησί.

Από την άλλη πλευρά καταρρίφθηκε το στερεότυπο, και πάλι για τη συγκεκριμένη χρονική στιγμή, ότι οι Βρετανοί υπήρξαν πιο δεκτικοί στις απαιτήσεις των μουσουλμάνων του νησιού, αντιμετωπίζοντάς τους σαν τη «κληρονομικά» άρχουσα τάξη του τόπου και βοηθώντας τους να αποτελέσουν το αντίβαρο στις «ενωτικές» επιδιώξεις των χριστιανών.

Αντίθετα η στάση τους θα μπορούσε να θεωρηθεί ιδιαίτερα κατά τις πρώτες δεκαετίες της παρουσίας τους στο νησί, και μέχρι το μουσουλμανικό τμήμα του Συμβουλίου να αποκτήσει μια συγκεκριμένη πολιτική «χροιά», ιδιαίτερα απορριπτική και αρνητική. Ενδεικτικό το ότι έντεκα χρόνια μετά την προαναφερθείσα αναφορά, σε επιστολή διαμαρτυρίας των μουσουλμάνων μελών του Νομ. Συμβουλίου για προσβλητικά άρθρα χριστιανικών εφημερίδων σε βάρος τους, η βρετανική αντίδραση υπήρξε διφορούμενη, σε καμιά περίπτωση όμως δεν θα μπορούσε να χαρακτηριστεί «μεροληπτική» υπέρ των μουσουλμάνων.¹²⁵

Πιο συγκεκριμένα, το 1911, μια ομάδα μουσουλμάνων, με προεξάρχουσες μορφές τα μέλη του Νομοθετικού Συμβουλίου και με τη συμμετοχή του Μουφτή και του Καδή, κατέθεσαν αναφορά στην κυβέρνηση ζητώντας την τιμωρία της ελληνοκυπριακής εφημερίδας «Φωνή της Κύπρου» για άρθρα της που στρέφονταν ενάντια στα μουσουλμανικά μέλη του Νομ. Συμβουλίου, κατηγορώντας τους για αδράνεια και υποτακτικότητα. Αξίζει να υπογραμμιστεί εδώ το γεγονός ότι οι μουσουλμάνοι από νωρίς μπήκαν στη διαδικασία όχι μόνο να «αξιοποιήσουν» το νεόφερτο θεσμό του βουλευτή του Νομοθετικού, αλλά όπως και η παραπάνω διαδικασία καταδεικνύει, να τον εντάξουν στο ευρύτερο πλέγμα των θεσμών τους. Ο μουφτής και ο καδής αναγνώρισαν την εξουσία των βουλευτών, και στην περίπτωση που οι δεύτεροι θεώρησαν ότι θίγονταν από δημοσιεύματα χριστιανικών εφημερίδων, συνασπίστηκαν μαζί τους και επέδειξαν ένα αρραγές μέτωπο απέναντι στο χριστιανικό τύπο και στην βρετανική κυβέρνηση.

Η ίδια φυσικά κίνηση μπορούσε να ερμηνευθεί με διαφορετικούς τρόπους, αλληλοαναιρούμενους, που όλοι ωστόσο θα έδειχναν μία πτυχή, αυτής της πολύ ιδιαίτερης «πολιτικής» αντίληψης –χωρίς το σύγχρονο νόημα του όρου- που οι μουσουλμάνοι προσπάθησαν να διαμορφώσουν μετά την έλευση των βρετανών στο νησί.

Εξίσου διαφορούμενη υπήρξε και η βρετανική αντίδραση τόσο στις χριστιανικές καταγγελίες όσο και τις μουσουλμανικές αιτήσεις για «προστασία». Η βρετανική διοίκηση δια του στόματος του δικηγόρου του Στέμματος, τόνισε ότι τα μουσουλμανικά μέλη του Νομ. Συμβουλίου δεν θα έπρεπε να απευθύνονται στην κυβέρνηση για προστασία, όταν ένα δημοσίευμα αφορά ατομικά στους ίδιους ως μέλη του Νομ. Συμβουλίου, αλλά να λάβουν οι ίδιοι μέτρα για προάσπιση των προσωπικών τους συμφερόντων. Σε περίπτωση που ένα δημοσίευμα έθιγε το μουσουλμανικό έθνος γενικά σαν σύνολο, η ίδια η κυβέρνηση θα είχε επέμβει. Η επιστολή

έκλεινε με την παρατήρηση ότι: «δεν μπορώ να σταματήσω να σκέπτομαι ότι είναι κοινή διαπίστωση ότι υπάρχει έντονη και κοινή εδώ η συνήθεια, να ζητείται η βοήθεια της κυβερνήσεως στην υπεράσπιση κάποιου, όταν το σπαθί (δηλ. η νομική δυνατότητα) για την υπεράσπιση του εαυτού του υπάρχει στο χέρι του το ίδιο.»¹²⁶

Καθίστατο σαφές ότι οι Βρετανοί διοικητικοί υπάλληλοι αντιμετώπισαν με σκεπτικισμό την μουσουλμανική τάση να μην υπερασπίζονται ιδίους με τα ένδικα μέσα που το αστικό τύπου κράτος που οι πρώτοι είχαν προσπαθήσει να εγκαθιδρύσουν –σε ένα βαθμό τουλάχιστον- αλλά να προσφεύγουν στην κρατική εξουσία για δικαίωση και προστασία. Η τάση αυτή των μουσουλμάνων του νησιού πήγαζε φυσικά από το οθωμανικό προηγούμενο, την οθωμανική αντίληψη περί εξουσίας, περί δικαίου και περί απονομής αυτού. Ο ανώτατος άρχοντας, συγκέντρωνε όλες τις εξουσίες στο πρόσωπό του, εκτελεστικές και νομοθετικές, ενώ οι υπήκοοι προκειμένου να διευθετήσουν τις μεταξύ τους διαφορές, όφειλαν να παρουσιάσουν την υπόθεσή τους σε αυτόν, και να ζητήσουν τη μεσολάβησή του για τη δικαίωσή τους.

Οι μουσουλμάνοι βουλευτές του Νομοθετικού, θεώρησαν ότι ανήκαν στον κυβερνητικό μηχανισμό της νέας κρατικής μορφής που διαδέχθηκε την οθωμανική αυτοκρατορία. Προσπάθησαν να ενταχθούν στο νέο κρατικό, διοικητικό πλαίσιο, με τις νόρμες που αυτό όριζε, χωρίς όμως να έχουν αλλάξει ουσιαστικά τον τρόπο με το οποίο το αντιμετώπιζαν. Δεν ήσαν ακόμη σε θέση να ερμηνεύσουν τη θέση τους ως *πολιτική αρμοδιότητα* με καθορισμένα δικαιώματα και υποχρεώσεις από μια αρχή άλλη από την εκτελεστική. Για τους ιδίους, εφόσον οι χριστιανοί συμπατριώτες τους προσέβαλλαν την θέση και το ρόλο τους, δεν προσέβαλλαν ιδίους αλλά την εκτελεστική εξουσία που τους είχε προσδιορίσει και στηρίζει ως τέτοιους, και, φυσικά την μουσουλμανική

κοινότητα, την οποία εκπροσωπούσαν. Και κυρίως για το λόγο αυτό δεν κινήθηκαν νομικά ενάντια στα χριστιανικά δημοσιεύματα, όπως βρήκε λογικότερο να είχαν πράξει, ο βρετανός συνήγορος του στέμματος.

Επιπλέον, μέσα από τη διαμαρτυρία τους, η μουσουλμανική αντιπροσωπεία, όχι τυχαία δια στόματος του καδής, του *Οθωμανού αξιωματούχου* δεν παρέλειψε να τονίσει ότι επρόκειτο για μια πράξη: «τέτοις φύσεως, που θύμωνε και πλήγωνε τα συναισθήματα όχι μόνο των μουσουλμάνων της Κύπρου αλλά και όλων των Οθωμανών, και χωρίς αμφιβολία και ολόκληρου του *ισλαμισμού*».¹²⁷ Η συνταύτιση των δύο κοινοτήτων με άτομα και πληθυσμούς εκτός της Κύπρου υπήρξε πάντα παρούσα στις δημόσιες εκφράσεις των δύο κοινοτήτων, αλλά στη συγκεκριμένη περίπτωση παρουσίασε ιδιαίτερο ενδιαφέρον, μια που εμφανίστηκε σχεδόν σε αντιδιαστολή η μια στην άλλη, με σημείο επαφής,

¹²⁷ Στο ίδιο έγγραφο η αναφορά και η προσφυγή που γίνεται από τη μουσουλμανική αντιπροσωπεία, αφορά σε αρκετά δημοσιεύματα του «Κυπριακού Φύλακα», με αιχμή του δόρατος εκείνα που στρέφονταν ενάντια στους μουσουλμάνους μέλη του Νομοθετικού. Ο Ali Rifat, καδής της Κύπρου, (ο όρος όπως θα αναλυθεί σε επόμενα κεφάλαια ήταν διφορούμενος και συχνά οι αρμοδιότητές του διαμφισβητούμενες, αλλά έχαιρε εκτιμήσεως από τους συμπατριώτες του μουσουλμάνους του νησιού) σε αυτή του την επιστολή αναφερόταν σε ένα άλλο «ιστορικής φύσεως» δημοσίευμα του «Φύλακα» με τον εύγλωττο τίτλο «ο σταυρός και η ημισέληνος».

Το άρθρο έκανε ιστορική αναδρομή στην πτώση της βυζαντινής αυτοκρατορίας στους Οθωμανούς Τούρκους, περιγράφοντας την οθωμανική διακυβέρνηση με τα μελανότερα χρώματα. Στη συνέχεια παρουσίασε τα επαναστατικά κινήματα στα Βαλκάνια ως κίνηση που ξεκίνησε από την Ελλάδα, και ενέπνευσε συνολικά το χριστιανικό βαλκανικό στοιχείο (σταυρός) να ανταποδώσει και να νικήσει οριστικά την ημισέληνο. Έκλεινε με επικλήσεις στη θεία δίκη και ευχές για εκδίκηση των χριστιανικών δυνάμεων για τα δεινά που οι λαοί τους υπέστησαν στις «αλυσίδες της τουρκικής τυραννίας».

Η αντιπαράθεση μέσα από τις στήλες της εφημερίδας με την μουσουλμανική αντιπροσωπεία αλλά κυρίως με την βρετανική δικαστική απόφαση πάνω στο θέμα συνεχίστηκε επί μακρόν, και κατέδειξε μια σειρά από σημαντικά ζητήματα που αφορούσαν και στις δύο κοινότητες αλλά και στην βρετανική διοίκηση. Βλ ΚΑΚ, *ό.π.*

τη βρετανική «ετυμηγορία». Ο καθής υπερασπιζόταν για το νησί της Κύπρου, όλους τους μουσουλμάνους, αλλά και τη μουσουλμανική θρησκεία, ενάντια σε κάθε προσβολή ή επικριτική διάθεση.

Και κατ' ουσία, η συγκεκριμένη τοποθέτηση κατέστησε και τους μουσουλμάνους βουλευτές θρησκευτικούς εκπροσώπους της κοινότητάς τους έναντι της βρετανικής διοίκησης. Η εκπροσώπηση ήταν θρησκευτική, μέσα σε ένα κοσμικό πλαίσιο, επειδή η μουσουλμανική κοινότητα όρισε εαυτή ως τέτοια όχι μόνο σε σχέση με την ίδια, αλλά και με την αντίστοιχη-αντίθετή της, δηλαδή την χριστιανική-ελληνική. Έτσι αντί ο θεσμός του καθή να δανειστεί από την βρετανική «κοσμικότητα» της βουλευτικής ιδιότητας, οι βουλευτές δανείστηκαν τον θρησκευτικό μανδύα της θέσης του καθή και τη συμπεριφορά-τοποθέτηση ενός Οθωμανού διοικητικού υπαλλήλου προκειμένου να υπερασπιστούν την τιμή της μουσουλμανικής θρησκείας.

Η αλληλοαναιρέση σχέσεων και αντιλήψεων συνεχίστηκε και στις αντιδράσεις των υπολοίπων ενεχομένων στο ζήτημα μερών. Οι Βρετανοί αξιωματούχοι, αρχικά εξάντλησαν την αυστηρότητά τους στο θέμα της μουσουλμανικής διαμαρτυρίας. Κατόπιν διαχώρισαν τη θέση τους από την «υπεράσπιση» των μουσουλμάνων βουλευτών ως μελών της βρετανικής κυβερνητικής μηχανής, ενώ τους παρότρυναν να αντιμετωπίσουν μόνοι και με ένδικα μέσα την ευθύνη περιχαράκωσης της θέσης τους. Τέλος κινήθηκαν νομικά εναντίον της χριστιανικής εφημερίδας καταδικάζοντάς τη σε χρηματικό πρόστιμο 25 λιρών.

Προφανώς η απόφαση για τιμωρία της χριστιανικής εφημερίδας ήρθε από τα υψηλά κλιμάκια της βρετανικής διοίκησης και είχε σαν στόχο να μην δυσχεραστήσει τους μουσουλμάνους του νησιού και κυρίως να μην τους εξωθήσει σε αλλαγή τακτικής και σκέψης. Η αυστηρότερη κριτική που δέχθηκαν οι μουσουλμάνοι βουλευτές ήρθε από τη βρετανική διοίκηση

όταν διανοήθηκαν να χρησιμοποιήσουν τις αρμοδιότητες, τα δικαιώματα που τους εκχωρήθηκαν κατά τον τρόπο που προβλεπόταν από τη δεύτερη.

Στη δεύτερη περίπτωση, η διαμαρτυρία έφερε την «οθωμανική» νοοτροπία στον τρόπο δράσης και σκέψης, και στράφηκε καθαρά σε θεωρητικά/ θρησκευτικά ζητήματα, με κέντρο βάρους μια θρησκευτική διένεξη που δεν αφορούσε τη Μ. Βρετανία αλλά το χριστιανικό στοιχείο του νησιού. Επιβάλλοντας το πρόστιμο στην εφημερίδα, η βρετανική διοίκηση ταυτόχρονα ικανοποιούσε εν μέρει το περί δικαίου αίσθημα των Οθωμανών μουσουλμάνων του νησιού, και αποθάρρυνε παράλληλα τις ενωτικές βλέψεις του χριστιανικού στοιχείου.

Το γεγονός που οι μουσουλμάνοι βουλευτές με την επιστολή τους θέλησαν να κατακρίνουν ήταν η έντονη δραστηριοποίηση στη «πολιτική» ζωή του τόπου του έλληνα προξένου στο νησί, Κ. Καταλάνου, στον οποίο αποδίδονταν ένα από τα επίμαχα άρθρα.¹²⁸ Πριν την παράδοση του ψηφίσματος, είχε οργανωθεί συγκέντρωση σε κεντρικό σημείο της πόλης όπου μίλησαν στους συγκεντρωμένους ο μουφτής και ο καδής του νησιού, καθώς και ο δικηγόρος Osman Jemal effendi. Η ανάμειξη του έλληνα προξένου αποτέλεσε και τον κύριο λόγο για τον οποίο οι Βρετανοί αξιωματούχοι αποφάσισαν την τιμωρία της εφημερίδας και την επιβολή αυστηρότερης λογοκρισίας στον ελληνικό τύπο. Οι μουσουλμάνοι με επικεφαλής τον καδή εξέφρασαν την ικανοποίησή τους, τονίζοντας την «καλή διαγωγή» και την ηπιότητα που οι ομόθρησκοί τους επιδείκνυαν σε αντίθεση με τους χριστιανούς.

¹²⁸ Κατά τη χρονική περίοδο υπό ανάλυση, υπήρξε ιδιαίτερη κινητικότητα από την πλευρά των ελληνικών προξενικών αρχών στο νησί, με επικεφαλής τον Έλληνα πρόξενο Λευκωσίας Κ. Καταλάνο. Η πολιτική γραμμή του ελληνικού προξενείου και κατά επέκταση της ελληνικής κυβέρνησης, βρισκόταν σε πλήρη συμφωνία με την πλειοψηφία των χριστιανών πολιτευτών του νησιού και πρέσβευε την επιδίωξη της ένωσης του νησιού με την Ελλάδα.

Από την άλλη πλευρά, οι χριστιανοί δημοσιογράφοι, διαμαρτύρονταν για φήμωση των εφημερίδων και παραβίαση της ελευθερίας του τύπου, ενώ τα επίμαχα άρθρα ακολούθησαν σειρές άλλων, οξύτερων και αναλυτικότερων, που στρέφονταν σταθερά με κριτική διάθεση ενάντια στη στάση των μουσουλμάνων βουλευτών. Συνολικά, η μουσουλμανική παρουσία με αξιώσεις αντιπολίτευσης στο Νομοθετικό Συμβούλιο έληξε με τα συγκεκριμένα γεγονότα, μικρό χρονικό διάστημα μετά την εφαρμογή του μέτρου. Σταδιακά, αλλά σε σύντομο χρονικό διάστημα, τις θέσεις των βουλευτών άρχισαν να καταλαμβάνουν άτομα φίλα προσκείμενα στον κύκλο της διοίκησης του Ενκaf –κυρίως άτομα που υποστήριζαν τις επιλογές του μουσουλμάνου επιτρόπου του Ενkaf, Moussa İrfan effendi- και στην βρετανική διοίκηση.

Η χριστιανική κοινότητα, επέδειξε από πολύ νωρίς μια έντονη τάση κριτικής ενάντια στα μουσουλμανικά μέλη του Συμβουλίου, λόγω της αναλογίας των μελών που θεωρούσαν ότι τους αδικούσε, και που αυτόματα τους οδηγούσε στο συμπέρασμα ότι οι μουσουλμάνοι βρίσκονταν εκεί για να αντιτεθούν σε ότι επιχειρούσαν να διεκδικήσουν από τη βρετανική διοίκηση. Η ίδια κριτική, αναδραστικά υποχρέωνε τους μουσουλμάνους βουλευτές να αντιμετωπίζουν με καχυποψία και αρνητικά σχεδόν κάθε χριστιανική κίνηση μέσα στο Συμβούλιο.

Σημαντικό να αναφερθεί σε αυτό το σημείο, ότι οι δύο κοινότητες είχαν από πολύ νωρίς «ιδεολογικές» προσλαμβάνουσες από τα Βαλκάνια και την τότε Οθωμανική Αυτοκρατορία, όχι ίσως τόσο συστηματικές όσο σε πιο ύστερες περιόδους, αλλά αρκετές ώστε να θεωρηθούν αρκούντως «ενήμερες» για τα τεκταινόμενα εκτός φυσικών συνόρων. Ενδεικτικό το γεγονός, ότι το άρθρο με τίτλο «ο σταυρός και η ημισέληνος» του «Κυπριακού Φύλακα» γράφτηκε ως απάντηση του άρθρου με τίτλο «Η ημισέληνος και ο σταυρός» που γράφτηκε στην τουρκική εφημερίδα «Silah» της Θεσσαλονίκης την ίδια χρονική περίοδο.

Οι επιρροές των δύο κοινοτήτων από παράγοντες με «εθνικές» προσλαμβάνουσες –μέσω του τύπου και των προξενικών αρχών στο νησί- είχαν αρχίσει να γίνονται αισθητές και μέσα στο συμβούλιο από την αρχή σχεδόν της λειτουργίας του, οδηγώντας πολλές από τις κινήσεις –κυρίως της χριστιανικής μερίδας- σε καθαρά κοινοτικά πλαίσια, στα οποία εκ των πραγμάτων δεν θα μπορούσαν οι δύο κοινότητες να συμπορευτούν, αφού εξέλειπε οποιοσδήποτε διάυλος επικοινωνίας και σύμπραξης.

Από την άλλη πλευρά, η βρετανική διοίκηση, μέσω της πρώτης νομοθετικής προσπάθειάς της στο νησί, έδωσε στις δύο κοινότητες βασικά δικαιώματα, άμεσης αντιπροσώπευσης. Στην πρώτη όμως προσπάθεια χρήσης τους από την μουσουλμανική κοινότητα, η τοπική διοικητική μηχανή αντέδρασε αρνητικά και απαξιωτικά, μην αναγνωρίζοντας ουσιαστικά στην κοινότητα την ικανότητα να αντιπροσωπευθεί με άρτιο τρόπο. Η βρετανική τοπική κυβέρνηση απαξίωσε τα μουσουλμανικά διαβήματα, τόσο στην περίπτωση που αυτά εκφράστηκαν με δημοκρατικό και ανεξάρτητο «δυτικό» τρόπο, όπως στην περίπτωση της κριτικής ενάντια στην κυβέρνηση, αλλά και στην δεύτερη περίπτωση, που αυτά εκφράστηκαν με πιο «παραδοσιακό» τρόπο, μέσω κυρίως των θρησκευτικών του αντιπροσώπων, και με αποδέκτη της κριτικής την χριστιανική κοινότητα και όχι την ίδια τη διοίκηση. Στην δεύτερη όμως περίπτωση, το διάβημα παρόλη την κριτική που σε πρώτο επίπεδο του έγινε από τους βρετανούς αξιωματούχους, ουσιαστικά έγινε δεκτό.

Η βρετανική διοίκηση αποπειράθηκε να θέσει τη μουσουλμανική κοινότητα υπό στενή βρετανική «επιτήρηση». Η μουσουλμανική προσπάθεια, από πολύ νωρίς, να προσαρμοστεί στα νέα διοικητικά δεδομένα, και να διεκδικήσει μέσω των βουλευτών της τη διατήρηση με ουσιαστικό τρόπο, των θεσμών της ανεξάρτητων και με τη μορφή που είχαν επί οθωμανικής αυτοκρατορίας, προκάλεσε την έντονη αντίδραση των βρετανών, στην προσπάθειά τους να αποθαρρύνουν παρόμοιες

πρωτοβουλίες στο εξής. Αντίθετα στην περίπτωση της μουσουλμανικής διαμαρτυρίας για τα δημοσιεύματα του «Κυπριακού Φύλακα», της «Εμπρός» και των υπολοίπων χριστιανικών εφημερίδων, βρήκε ανταπόκριση, γιατί παρά την επιφανειακή κριτική, η βρετανική διοίκηση επιθυμούσε να ενθαρρύνει ή μάλλον να συντηρήσει αυτή την σχέση εξάρτησης με την κοινότητα, αποτρέποντας αντίστοιχα, ανεξάρτητες, αυτόνομες κινήσεις.

Τέλος η ίδια η μουσουλμανική κοινότητα, βρισκόταν ακόμη σταθερά προσανατολισμένη προς την οθωμανική εξουσία. Μέσω αυτής και των συμφωνιών της με τη βρετανική διοίκηση προσδιοριζόταν η θέση και ο ρόλος της μουσουλμανικής κοινότητας στο νησί. Ωστόσο, μέσα από αυτή τη σχέση, η μουσουλμανική κοινότητα θεώρησε ότι μπορούσε να διατηρήσει τους θεσμούς που την αφορούσαν αποκλειστικά αναλλοίωτους. Επιδεικνύοντας μια προσαρμοστικότητα που πιθανότατα οφειλόταν ακριβώς στο γεγονός των εκχωρημένων δικαιωμάτων από την προηγούμενη εξουσία, προχώρησε ήδη από το 1900 στην υποβολή ψηφίσματος διαμαρτυρίας ενάντια τον τρόπο διαχείρισης των βασικών θεσμών τους όπως η παιδεία και το Evkaf, από τη βρετανική διοίκηση.

Η διαμαρτυρία δεν έλαβε χώρα μέσω της οθωμανικής κυβέρνησης όπως ήταν αναμενόμενο, αλλά μέσω ενός καινούριου θεσμού, ξένου προς την μουσουλμανική κουλτούρα και νοοτροπία: του βουλευτικού αξιώματος. Και επρόκειτο για μια αναφορά αναλυτική και εμπεριστατωμένη, με συγκεκριμένα παραδείγματα και στοιχεία, εν συντομία, με επιχειρήματα, και όχι απλά μια παράκληση για επανεξέταση μιας αδικίας, όπως θα περίμενε η διοίκηση.

Και παρά το γεγονός ότι η βρετανική κριτική στο ζήτημα κατά πάσα πιθανότητα είχε ερείσματα, δηλαδή οι μουσουλμάνοι βουλευτές αντλούσαν αναγνωρισιμότητα, κύρος και οικονομική επιφάνεια από το οθωμανικό παρελθόν, και με την κίνησή τους αυτή προασπίζονταν συμφέροντα

κοινωνικών ομάδων που διέθεταν εξουσία στο οθωμανικό σύστημα και επιδίωκαν να την διατηρήσουν, κατέδειξαν με ξεκάθαρο τρόπο τόσο την πρώιμη αντίθεση της κοινότητας στις βρετανικές θεσμικές μεθοδεύσεις, όσο και την μη αποδοχή της βρετανικής εξουσίας ως συνεχιστή της οθωμανικής, εφόσον δινόταν στην κοινότητα το περιθώριο επιλογής.

Κατά πάσα πιθανότητα οι πρώιμες αυτές κινήσεις των Οθωμανών βουλευτών αποτέλεσαν και έναν από τους βασικούς παράγοντες για την τάση της βρετανικής κυβέρνησης να ρίξει το κέντρο βάρους της επιρροής της στο Ενκaf και όχι στο Νομοθετικό Συμβούλιο, προκειμένου να ανοίξει διαύλους επικοινωνίας της εξουσίας της στη μουσουλμανική κοινότητα. Στην προσπάθειά της αυτή σταδιακά παραγκώνισε τις αρμοδιότητες του Συμβουλίου και –αναφορικά με τη μουσουλμανική του μερίδα– σταδιακά αποπειράθηκε να το καταστήσει ουραγό του Ενκaf. Με αυτό τον τρόπο ο αντίλογος μέσα στην κοινότητα μπορεί να μην εξουδετερώθηκε, πάντως έπαψε να έχει κυβερνητικά αναγνωρισμένο εκφραστικό όργανο.

Για πρώτη φορά μια σαφής διάσταση απόψεων μεταξύ χριστιανών και μουσουλμάνων βουλευτών στο θέμα του «φόρου υποτελείας» εμφανίστηκε το 1907 κατά την επίσκεψη του βρετανού πρωθυπουργού Winston Churchill στην Κύπρο. Τα διαβήματα των χριστιανών βουλευτών αυξήθηκαν σταδιακά σε ένταση, υποδεικνύοντας πέρα από το πρακτικό αίτημα της κατάργησης ενός δυσβάσταχτου φόρου, και την αμφισβήτηση της οθωμανικής εξουσίας επί του εδάφους της Κύπρου. Επακόλουθα η σταθερά αυξανόμενη τάση όλα τα επιμέρους αιτήματα αν συσπειρώνονται γύρω από το αίτημα για παραχώρηση του νησιού στην Ελλάδα, έκανε πιο δύσκολη τη συμπόρευση των βουλευτών των δύο κοινοτήτων στο θέμα της διεκδίκησης για κατάργηση του φόρου.

Οι χριστιανοί βουλευτές υπέβαλλαν υπόμνημα στον βρετανό πρωθυπουργό εκπροσωπώντας τα συμφέροντα και τις επιδιώξεις της κοινότητας τους και μόνο. Ο νεοεκλεγείς βουλευτής Φίλιος Ζαννέτος

υποστήριξε την άποψη ότι βάσει των όρων υπογραφής της Σύμβασης της Κύπρου, η αποπληρωμή του φόρου ήταν βρετανική και όχι κυπριακή υποχρέωση. Στην ίδια επιχειρηματολογία κινήθηκε και ο συνάδελφός του Σιακαλλής με ομιλία του στο συμβούλιο (18 Ιουνίου 1902): «η Κύπρος δεν ανέλαβε να πληρώσει οτιδήποτε και άρα δεν είναι υποχρεωμένη να πληρώσει οτιδήποτε».

Οι μουσουλμάνοι βουλευτές διαχώρισαν τη θέση τους σε αυτή τη χρονική στιγμή και αρκέστηκαν στην πρακτική λύση της πληρωμής του φόρου από το νησί με άμεση αποζημίωση του από την αύξηση του βοηθητικού κονδυλίου [grant in aid] της κυβέρνησης προς αυτό. Με αυτό τον τρόπο ούτε η επικυριαρχία της Πύλης στην Κύπρο θα ετίθετο προς αμφισβήτηση, ούτε ο πληθυσμός θα είχε να επωμιστεί το οικονομικό βάρος του φόρου.¹²⁹

¹²⁹ Για λεπτομέρειες αναφορικά με την επίσκεψη του Winston Churchill στην Κύπρο καθώς και τα διαβήματα των αντιπροσώπων των δύο κοινοτήτων βλέπε G. S. Georghallides, *Επετηρίς III 1969-1970, Churchill's 1907 visit to Cyprus: a political analysis* Κέντρο Επιστημονικών Ερευνών, Λευκωσία 1970.

II. 3. Οθωμανική παράδοση και βρετανική νεωτερικότητα στους διοικητικούς θεσμούς της κοινότητας. Αντιφάσεις και ζυμώσεις μεταξύ του νέου και του παλαιού μηχανισμού. Το παράδειγμα του Çorlulu Ali Paşa Vakouf.

Οι διοικητικοί θεσμοί της οθωμανικής αυτοκρατορίας αποτέλεσαν την πρακτική έκφραση ενός θρησκευτικού στη φύση του και στρατιωτικού στην ουσία του, πολυεθνικού κράτους. Ήταν θεσμοί που διέτρεχαν μια αυτοκρατορία και όχι ένα έθνος-κράτος, πολλώ δε μάλλον ένα κοσμικό έθνος-κράτος. Ήταν λοιπόν φυσικό να μην καταστεί δυνατό να μετακινηθούν αυτοί στο βρετανικό αποικιοκρατικό διοικητικό πλαίσιο.

Στην περίπτωση των χριστιανών του νησιού ουσιαστικά δεν χρειάστηκε να γίνει κάτι τέτοιο, αφού οι συμφωνίες μεταξύ των Βρετανών και του Σουλτάνου άφηναν το περιθώριο στους πρώτους να αλλάξουν ριζικά το διοικητικό πλαίσιο που ρύθμιζε την χριστιανική κοινότητα. Αν και η βρετανική κυβέρνηση διατήρησε στο βασικό τους σκελετό πολλούς από τους θεσμούς που διείπαν την τοπική αυτοδιοίκηση ανέπαφους, ώστε να μην θίξει τη βασική διάρθρωση της θρησκευτικής κοινότητας, σε πολλά άλλα ζητήματα βαρύνουσας σημασίας προχώρησε σε σημαντικές αλλαγές, που μάλιστα έλαβαν χώρα με τη συναίνεση και των κατοίκων. Οι χριστιανοί κάτοικοι του νησιού σε πολλές περιπτώσεις επικρότησαν τις αλλαγές, και πολλές πρότειναν και οι ίδιοι μέσα από τα εκφραστικά τους όργανα, τους θρησκευτικούς και πολιτικούς τους προκαθήμενους, αλλά ιδιαίτερα τους βουλευτές του Νομοθετικού.

Στην περίπτωση των μουσουλμάνων του νησιού, ωστόσο, τα πράγματα ήταν πιο περίπλοκα. Αρχικά, οι Βρετανοί επιδίωξαν να εγκαθιδρύσουν βασικό σύστημα διοίκησης, για τον καλύτερο έλεγχο του πληθυσμού και την ταχύτερη δυνατή «αξιοποίηση» της νέας κτήσης, για κάθε περίπτωση που θα μπορούσε να φανεί χρήσιμη. Το οθωμανικό τοπικό διοικητικό σύστημα, αποκομμένο από το ευρύτερο σύνολό του, και θρησκευτικό στη

βάση του, δεν θα μπορούσε εξάλλου να εξυπηρετήσει τις ανάγκες μιας αποικιακής κτήσης, που πλέον ανήκε σε ένα από τα πιο εξελιγμένα κοσμικά κράτη της εποχής. Ωστόσο η άμεση ανάγκη για λειτουργικούς θεσμούς, η έλλειψη εκπαιδευμένων στο νέο τρόπο λειτουργίας του κράτους διοικητικών υπαλλήλων και η αναγκαστική χρήση του προϋπάρχοντος προσωπικού που αδυνατούσε να αντεπεξέλθει στις νέες εργασιακές του απαιτήσεις, καθώς και η ανεπαρκής οικονομική βοήθεια από τη Μητρόπολη, που εννοούσε να μην ξοδέψει για τον τόπο παρά τα απολύτως απαραίτητα, οδήγησαν τη διοίκηση να μην επιφέρει στο σύστημα που συνάντησε, σε πρώτη φάση, παρά μόνο τις απολύτως απαραίτητες αλλαγές, και να διατηρήσει τη βάση του συστήματος αναλλοίωτη.¹³⁰

Αναφορές βρετανών υπαλλήλων κατά τα πρώτα έτη της παρουσίας και εργασίας τους στο νησί καταδείκνυαν, παρά τους δελεαστικούς μισθούς που είχαν λάβει για να δεχθούν τις θέσεις που τους προσφέρθηκαν, ότι αντιμετώπιζαν μεγάλα προβλήματα προσαρμογής. Έβρισκαν το φορτίο της εργασίας μεγάλο και δύσκολο, λόγω των πολλών νόμων που έπρεπε να τροποποιηθούν, και της άγνοιας που είχαν για την προηγούμενη νομοθεσία και τις ομιλούμενες γλώσσες του νησιού. Τέλος η δυσκολία τους να συνηθίσουν το κλίμα του τόπου και τις ελλείψεις που παρουσίαζε σε σύγκριση με τις παροχές της πατρίδας τους, έκανε αρκετούς από αυτούς να σκέπτονται την εγκατάλειψη των καθηκόντων τους, ενώ η διοίκηση προέβη σε κάποιες περιπτώσεις σε άμεσες αυξήσεις των μισθών τους προκειμένου να τους μεταπείσει να μείνουν.¹³¹

¹³⁰ Τον πρώτο Υπάτο Αρμοστή Wolseley κατά την άφιξή του στο νησί συνόδευσαν ελάχιστοι διοικητικοί υπάλληλοι (Νομικός Σύμβουλος, Οικονομικός Έφορος, Αρχιτελώνης), με το σκεπτικό ότι το υπόλοιπο διοικητικό προσωπικό θα προερχόταν από το ντόπιο στοιχείο και θα εκπαιδευόταν ώστε να εξυπηρετήσει τις ανάγκες του νέου μηχανισμού διοίκησης. Ζαννέτος, *ό.π.*, σ.55.

¹³¹ Σε αναφορά του προς τον γραμματέα της αποικίας ο προϊστάμενος εισπράκτορας W. Corly, σημείωσε ότι: «παρά το γεγονός ότι είχα λάβει ειδική προαγωγή πριν από

Στην ιδιαίτερη περίπτωση της μουσουλμανικής κοινότητας του νησιού, εκτός από τους προαναφερθέντες παράγοντες βάρυναν αποφασιστικά και οι δεσμεύσεις που η βρετανική κυβέρνηση είχε αναλάβει αποκλειστικά για εκείνη, έναντι της Πύλης. Εκτός από τη διατήρηση της θρησκευτικής τους «αυτοδιοίκησης», οι μουσουλμάνοι του νησιού θα διατηρούσαν σε ένα βαθμό και τη δυνατότητα να δικάζουν τις περιπτώσεις οικογενειακού δικαίου, στα ειδικά «θρησκευτικά» δικαστήρια, με βάση τους κανόνες του ιερού νόμου της Sheria, τα δικαστήρια Sheri.¹³²

πολλούς αρχαιότερους μου στην υπηρεσία, αυτή για διάφορους λόγους μου απέφερε μια συγκριτικά μικρή αμοιβή, σε σχέση με αυτή που έλαβα όταν αποδέχθηκα την τωρινή μου θέση...Λαμβάνοντας υπόψη τις σοβαρές ευθύνες της τωρινής μου θέσης. Την δύσκολη φύση των καθηκόντων μου λόγω των δυσκολιών της γλώσσας και την εφαρμογή ανοίκειων νόμων οι οποίοι χρειάζονται τόσες πολλές μεταρρυθμίσεις. Το βάρος της πολλής δουλειάς σε ένα οργανισμό σαν το δικό μου που δεν είχα συνηθίσει σε τόσο θερμό κλίμα. Και τη δυσκολία της ζωής σε μια χώρα που στερείται τόσα πολλές από τις παροχές, κοινωνικές και άλλες που έχει να προσφέρει η ζωή στην πατρίδα...Μου φαίνεται ότι η δουλειά που θα μου προσφερόταν σε υπηρεσιακό τμήμα πίσω στην πατρίδα, θα ήταν πολύ καλύτερα αμειβόμενη από αυτή που κατέχω τώρα...». Σαν απάντηση στην προηγούμενη ενδοϋπηρεσιακή αναφορά, ο γραμματέας της αποικίας προχώρησε σε άμεση αύξηση των απολαβών του συγκεκριμένου υπαλλήλου, καταγράφοντας αναλυτικά σε πίνακα, τους μισθούς του για το επόμενο έτος. Αντίστοιχο αν και λιγότερο μακροσκελές και αναλυτικό, έγγραφο αναφοράς, κατέθεσε και ο συνάδελφος του προαναφερθέντα υπαλλήλου, W. J. Taylor, τελώνης του λιμανιού της Λάρνακας, ο οποίος είχε αντίστοιχα δεχθεί τη θέση γιατί το αρχικό ποσό αμοιβής είχε θεωρήσει δελεαστικό. Ωστόσο, η έλλειψη προσόδων από μερίσματα από τα εισαγόμενα εμπορεύματα, επειδή η κίνηση του λιμανιού ήταν μικρή, και οι ισχνές πιθανότητες συχνών προαγωγών λόγω της απομακρυσμένης από τη μητρόπολη βάσης του, τον οδήγησαν στο να αναθεωρήσει τις απόψεις του και κλείνοντας την επιτολή του ανέφερε: «αν είχα παραμείνει στην υπηρεσία στη μητρόπολη, θα είχα σημαντικές πιθανότητες, αν κρίνω από το ρυθμό των προαγωγών εκεί, εύλογα να περιμένω ότι θα κατέληγα να γίνω αρχιτελώνης πριν τη συνταξιοδότησή μου». KAK SA1 480/1880. ό.π.

¹³² Για τους όρους της συνθήκης που αφορούσαν στους μουσουλμάνους αποκλειστικά βλέπε C. W. Orr, *Cyprus under British Rule*, Zeno Publishers, London 1972, σ. 35-36.

Λόγω του ιδιαίτερου χαρακτήρα της μουσουλμανικής θρησκείας, που διέτρεχε όλη την κοινωνική οικονομική και πολιτική ζωή των πιστών, οι αρμοδιότητες των δικαστηρίων αυτών εκτεινόταν σε μεγαλύτερο εύρος από όσο υπέθεσαν αρχικά οι Βρετανοί διοικητικοί αξιωματούχοι. Και αντίστοιχα συνδέονταν με ένα χαλαρό νομικό δίκτυο με τα τοπικά-επαρχιακά διοικητικά συμβούλια, *Medjlisi Idare*, την θρησκευτική ηγεσία της κοινότητας, το μουφτή και τον καδή, και φυσικά το Evkaf και την παιδεία, που είχε επίσης, κατά βάση θρησκευτικές προσλαμβάνουσες και κοινοτική οργάνωση.

Οι προαναφερθέντες θεσμοί μέσα στο οθωμανικό διοικητικό πλαίσιο μπορούσαν να λειτουργήσουν όπως αναμενόταν από αυτούς, έχοντας υποστήριξη και κάλυψη από την άνωθεν εξουσία, και το κυριότερο, λειτουργώντας μέσα σε ένα θεοκρατικό κράτος, του οποίου η ανώτατη εκτελεστική νομοθετική και δικαστική εξουσία εκπορευόταν από ένα άτομο, εκπρόσωπο του Θεού στη γη και κατ' επέκταση από το Θεό. Το γεγονός ότι η νομοθεσία ήταν θρησκευτική και η εξουσία απόλυτα συγκεντρωτική καθιστούσε τις ερμηνείες των νόμων σχετικές, και κατ' ουσία εξατομικευμένες, ενίοτε αυθαίρετες και κρινόμενες κατά περίπτωση. Οι μεταρρυθμίσεις κατά την τελευταία περίοδο της οθωμανικής αυτοκρατορίας του Hatt-i sheriff και του Hatt-i Humayun, αν και επέφεραν μεγάλες αλλαγές στον τρόπο που η αυτοκρατορική εξουσία νομιμοποιούσε εαυτή στη συνείδηση των υπηκόων της, δεν άλλαξε το βασικό θρησκευτικό χαρακτήρα της τελικής εφαρμογής της.¹³³

¹³³ Για τον τρόπο που δρομολογήθηκαν οι μεταρρυθμίσεις στην οθωμανική αυτοκρατορία κατά το β' μισό του 19^{ου} αι. και τους σκοπούς που επιδίωκαν να επιτύχουν, βλέπε Σία Αναγνωστοπούλου, *Μικρά Ασία, 19^{ος} αι.-1919. Οι ελληνορθόδοξες κοινότητες. Από το μιλλέτ των Ρωμιών στο Ελληνικό Έθνος*. β' έκδοση, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 1998. σ.271-275. Οι νόμοι οι σχετικοί με τις μεταρρυθμίσεις αναφέρονται μεταφρασμένοι στα ελληνικά από τον Δ. Νικολαΐδη, *οθωμανικοί Κώδικες*, 4τ., Κωνσταντινούπολη, 1889-1891 (για τις μεταρρυθμίσεις βλ. τ. 3, 1890, σ. 2850-). Ο βασικός στόχος των μεταρρυθμίσεων αυτών

Σε ένα πρώτο στάδιο «προσαρμογής» στη νέα διοικητική κατάσταση, διατηρήθηκαν πολλοί από τους διοικητικούς θεσμούς του προηγούμενου καθεστώτος, με τη σαφή προοπτική να γίνουν σταδιακά μεταρρυθμίσεις, στους διοικητικούς τομείς και στο βαθμό που θα κρινόταν αναγκαίο. Σε αρκετές περιπτώσεις και σαν γενικό συμπέρασμα, ιδιαίτερα με το πέρας του χρόνου διαφάνηκε ότι βρετανική πρόθεση υπήρξε να εγκαθιδρυθεί μια ακόμη παραλλαγή ενός αποικιοκρατικού κυβερνητικού συστήματος, με βάση και την εμπειρία και το ιστορικό προηγούμενο πολλών άλλων βρετανικών κτήσεων. Με βασικό γνώμονα την όσο το δυνατό λιγότερη οικονομική δαπάνη, κατά τα πρώτα έτη της βρετανικής παρουσίας στο νησί, διατηρήθηκαν πολλοί περισσότεροι οθωμανικοί θεσμοί από όσους οι Βρετανοί μέσω των διμερών συμφωνιών Μ. Βρετανίας – Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, είχαν δεσμευθεί να διατηρήσουν.

Ιδιαίτερα στην περίπτωση των μουσουλμάνων του νησιού, η βρετανική διοίκηση δεν προχώρησε αρχικά σε καμία οριστική κατάργηση διοικητικού ή άλλου θεσμού, απλά τροποποίησε ορισμένους για τους οποίους υπήρχαν

ήταν να δοθεί ένα νέο περιεχόμενο στην έννοια του «οθωμανισμού» (osmanlilik). Με αυτό τον τρόπο θα επιτυγχάνονταν μια ευρύτερη συναίνεση από το πολυεθνικό πλήθος των υπηκόων της αυτοκρατορίας στην συνέχιση ύπαρξης του κράτους, και θα ανακόπτονταν τα ολοένα και περισσότερα εθνικά κινήματα αυτοδιάθεσης σε διάφορες περιοχές της, ιδιαίτερα στα Βαλκάνια. Η συγκεκριμένη κίνηση υπαγορεύθηκε από την ανάγκη της αυτοκρατορίας για επαναπροσδιορισμό της σχέσης της με τους υπηκόους της, ιδιαίτερα τους μη μουσουλμάνους. Οι κινήσεις αυτές δεν είχαν τα αναμενόμενα αποτελέσματα ιδιαίτερα στις βαλκανικές κτήσεις της αυτοκρατορίας, όπου τα εθνικά κινήματα ήδη είχαν ριζώσει και εξελιχθεί. Εξάλλου η διαφθορά του οθωμανικού συστήματος διακυβέρνησης είχε προχωρήσει αρκετά ώστε να μην είναι δυνατό να αναχαιτισθεί αποφασιστικά από μια σειρά μεταρρυθμίσεων με ιδεολογικό, όπως προαναφέρθηκε, κυρίως χαρακτήρα.

Ειδικά στην περίπτωση της Κύπρου, οι μεταρρυθμίσεις δεν πρόλαβαν να γίνουν ιδιαίτερα αισθητές, μια και το νησί πέρασε στην δικαιοδοσία των βρετανών μέσα στα επόμενα έτη.

σαφείς ρυθμίσεις που απέρρεαν από τη σύμβαση. Τους υπόλοιπους αρκέστηκε να τροποποιεί μέσα στα επόμενα χρόνια ανάλογα με το αν εξυπηρετούσαν το κυβερνητικό έργο, ή άφηνε να φθίνουν σταδιακά, μην προσφέροντας την υποστήριξή της, ώστε σε κάποιο χρονικό σημείο ή ίδια η κοινότητα να ζητά την κατάργησή τους.¹³⁴

Η απόφαση για μια τέτοια πολιτική δεν ελήφθη αμέσως μετά την έναρξη της βρετανικής διακυβέρνησης, ούτε διαφάνηκε να ακολουθείται κάποιο συστηματικό πλάνο δράσης. Οι πρωτοβουλίες των βρετανών φάνηκαν να έχουν κυρίως αναγνωριστικό χαρακτήρα κατά τα πρώτα έτη, και μετέπειτα να προχωρούν ανάλογα με τις ανάγκες και τις σκοπιμότητες κάθε περιόδου. Μάλλον η δράση το τοπικού στοιχείου προκαλούσε την δική τους αντίδραση, παρά το αντίστροφο.

Αντίθετα, και παρά την επικρατούσα μέχρι τώρα άποψη, η πρωτοβουλία των κινήσεων, ή μάλλον των αντιδράσεων στην νέα τάξη πραγμάτων που εκκινούσε να επιβληθεί, ήρθε από την μουσουλμανική κοινότητα, αποκλειστικά βέβαια στα ζητήματα που την αφορούσαν. Και οι πρώτες αντιδράσεις εμφανίστηκαν από φορείς που αντλούσαν την εξουσία και τα δικαιώματά τους από το προηγούμενο καθεστώς, το οποίο μέσω των συμφωνιών που είχε συνάψει με το καθεστώς που το διαδέχτηκε, τους είχε

¹³⁴ Όπως θα αναλυθεί και σε επόμενα κεφάλαια, η πολιτική των Βρετανών αναφορικά με τις διοικητικές μεταρρυθμίσεις που αφορούσαν στις κοινότητες δεν ήταν συγκεκριμένη, και δρομολογούνταν κάθε φορά ανάλογα με τις κυβερνητικές ανάγκες και τις ιστορικές συγκυρίες. Η τακτική αυτή φάνηκε πιο έντονη στην περίπτωση της μουσουλμανικής κοινότητας, τους θεσμούς της οποίας λόγω των ιδιαίτερων χαρακτηριστικών της, προσπάθησε και κατάφερε για κάποιο διάστημα να ελέγχει σε μεγαλύτερο βαθμό. Έτσι συνέβη σταδιακά με το θεσμό του μουφτή και το καδής, αλλά πιο αντιπροσωπευτικό παράδειγμα αποτέλεσαν τα θρησκευτικά δικαστήρια Sheti, τα οποία οι μουσουλμάνοι του νησιού παρά το γεγονός ότι δεν επιθυμούσαν την κατάργησή τους, λόγω του εμφανούς παροπλισμού τους από τη βρετανική διοίκηση, αναγκάστηκε μεγάλη μερίδα τους να ζητήσει μέσω του τύπου την οριστική τους κατάργηση. Κάτι ανάλογο, όπως θα αναλυθεί και αργότερα, συνέβη και με τα «χωριτικά συμβούλια» [Medjlisi Idare].

ενισχύσει με το λόγο, το δικαίωμα αλλά και την υποχρέωση να συνεχίσουν να ασκούν τα καθήκοντά τους.

Οι πρώτες αντιδράσεις προήλθαν από τους παραδοσιακούς φορείς εξουσίας, και στράφηκαν ενάντια στα καινά δαιμόνια που εισήγαγε το βρετανικό καθεστώς. Από νωρίς στους κόλπους της μουσουλμανικής κοινότητας επικράτησε ανταγωνιστικό κλίμα ανάμεσα στο ενισχυμένο από τη μια πλευρά Ενκαφ και την «παραγκωνισμένη» κατά κάποιο τρόπο εξουσία του αρχικαδή και γενικότερα του οθωμανικού θρησκευτικού κατεστημένου.

Η τάση των μουσουλμάνων του νησιού να ασκήσουν κριτική αυτό το πρώτο χρονικό διάστημα στις μεταρρυθμίσεις των βρετανών δεν εκπορευόταν από ανανεωτικές, προοδευτικές ιδέες, ούτε καν από μια αντιαποικιοκρατική συνείδηση που μπορούσε να έχει πρόωρα σχηματιστεί. Η παραδοσιακή σχέση εξουσίας που διατηρούσαν με το παλαιό καθεστώς, έδινε μια δυναμική στους αξιωματούχους «παλαιάς κοπής» που διατηρούνταν στις θέσεις τους παρά την αλλαγή καθεστώτος, καθιστώντας τους τη συγκεκριμένη χρονική περίοδο, έναν ουσιαστικό αντιπολιτευτικό μοχλό μέσα στην ίδια την κοινότητα. Εκείνο το διάστημα οι θρησκευτικοί-διοικητικοί θεσμοί που διατηρούνταν από το προηγούμενο κυβερνητικό σχήμα αποτέλεσαν τους βασικότερους μηχανισμούς εξέλιξης και αλλαγής του σχήματος διοίκησης της κοινότητάς τους.¹³⁵

¹³⁵ Μετά από πάνω από μια δεκαετία συνεχών αντεγκλήσεων και διαφωνιών, σχετικά με το ποιες ήταν οι αρμοδιότητες των δύο κυρίαρχων διοικητικών σωμάτων της κοινότητας που λειτουργούσαν στο ίδιο θρησκευτικό-οικονομικό πλαίσιο και διαχειρίζονταν τον ίδιο διοικητικό χώρο, η συζήτηση μέσα στους κόλπους της βρετανικής διοίκησης συνεχιζόταν χωρίς κάποιο ξεκάθαρο συμπέρασμα, αναφορικά με το κατά πόσο ο καδής του νησιού είχε το δικαίωμα να διορίζει και να απολύει επιτρόπους υπαλλήλους των βακουφιών, και επιπλέον κατά πόσο είχαν το δικαίωμα οι δυσαρεστημένοι επίτροποι είτε από τις κρίσεις του καδή είτε από τις κρίσεις των επιτρόπων του Ενκαφ για το ίδιο ζήτημα, να προσφεύγουν στην κρίση των Sheri δικαστηρίων. Κατά πόσο η κρίση τους είχε ισχύ έφεσης σε σχέση με αυτή

Τα σημάδια αυτής της αντίδρασης της κοινότητας στις βρετανικές μεθοδεύσεις δεν στράφηκαν από την αρχή ενάντια στην βρετανική εξουσία καθεαυτή. Κάτι τέτοιο δεν θα μπορούσε να συμβεί αφενός γιατί η βρετανική διαδοχή ήταν «εγκεικριμένη» από την οθωμανική εξουσία, και αφετέρου λόγω του ότι η ίδια η υπόσταση της μουσουλμανικής κοινότητας ως τέτοιας, ήταν συνυφασμένη και αλληλοεξαρτώμενη με τη συνέχεια της ύπαρξης του κράτους. Έτσι, η αντίδραση το μουσουλμανικού οθωμανικού «κίατεστημένου» εκφράστηκε ενάντια στους θεσμούς που μετέβαλλαν σταδιακά την θέση και το ρόλο που είχε στο οθωμανικό παρελθόν, που ακύρωναν την «μουσουλμανικότητα» και κατ'επέκταση την «οθωμανικότητά» του.

Ο θεσμός που παρουσίασε τέτοια σημεία από το πρώτο διάστημα της βρετανικής διακυβέρνησης, ήταν κατά τους προαναφερθέντες το Ενκaf. Και κυριότερος αντίμαχος του κατά την περίοδο υπό ανάλυση υπήρξε ο καδής και λιγότερο ο μουφτής, τα θρησκευτικά δικαστήρια, και τα τοπικά χωριτικά συμβούλια [Medjlisi Idare], ουσιαστικά όλοι οι υπόλοιποι θρησκευτικής υφής, διοικητικοί μουσουλμανικοί θεσμοί.

Οι καταγγελίες και οι αντεγκλήσεις ξεκίνησαν σχεδόν από την απαρχή της βρετανικής παρουσίας στο νησί και άρχισαν να εκφράζονται ανοιχτά, από το 1900 περίπου. Εμφανίστηκαν τότε οι πρώτες διαμαρτυρίες μέσα από την εφημερίδα *Zaman* (χρόνος), η οποία φαίνεται πως εξέφραζε την «οθωμανική» μουσουλμανική σκοπιά, και η οποία, χωρίς να στρέφεται

των επιτρόπων του Ενκaf, και κατά αν οι νόμοι βάσει των οποίων έκριναν τις υποθέσεις που τους ανατίθεντο έχρηζαν άμεσης μεταρρύθμισης. Αν και ορισμένα από τα ζητήματα που τίγονται εδώ ήταν ουσιαστικά αλληλοαναιρούμενα, και γι αυτό θα ήταν χρήσιμο να αναλυθούν διαχωρισμένα, έχει νόημα να παρατεθεί ότι ο Βρετανός νομικός επίτροπος (chief justice) της κυβερνήσεως ερωτηθείς για το ίδιο ζήτημα δύο φορές μέσα σε διάστημα δέκα ετών παραδέχθηκε στην απάντησή του: «εξαργάται από τον τρόπο που ερμηνεύονται οι όροι της συνθήκης της Κύπρου, οπότε και δεν μπορώ να δώσω μια ξεκάθαρη γνώμη». Ενδεικτικά βλέπε ΚΑΚ SA1 2637/1894 και SA1 617/1994 ό.π.

σε καμία περίπτωση ενάντια στην κυβέρνηση – το αντίθετο- ασκούσε κριτική, τακτική κατά τα φαινόμενα, στον τρόπο με τον οποίο δαπανούνταν τα κεφάλαια του Evkaf. Σε άρθρο της με τίτλο «και πάλι το Evkaf μας» ανέλυσε την κατάσταση στην οποία είχε περιέλθει το ίδρυμα «μετά την αλλαγή της διοίκησης». Προσπερνώντας την περίπτωση άμεσης κριτικής στην κυβέρνηση, στηλίτευσε το γεγονός ότι οι διοικητικές αποφάσεις του ιδρύματος είχαν αρχίσει να λαμβάνονται χωρίς να χρησιμοποιούνται ως γνώμονας οι Sheri και Nizam κώδικες των «ιερών» νόμων.¹³⁶

Το ίδρυμα είχε αρχίσει να λειτουργεί σαν οικονομικός οργανισμός και μόνο, μετά την μετάγγιση από τη βρετανική διοίκηση, μοντέρνων «δυτικών» λογιστικών μεθόδων. Κεφάλαια από Mazbuta βακούφια μεταφέρονταν για να καλύψουν τα ελλείμματα από βακούφια κατηγορίας Mulhaka και το αντίστροφο. Κατά το νόμο της sheria όμως, με τα κριτήρια του οποίου κάθε βακούφι ήταν μοναδικό και βασικός σκοπός του Evkaf ήταν να προσφέρει τα έσοδά του στην κοινότητα μέσω αγαθοεργιών

¹³⁶ Η συγκεκριμένη εφημερίδα, όπως καταφαίνεται από τα άρθρα της εκείνης της περιόδου, ήταν κατά βάση συντηρητική και επηρεαζόμενη από τους θρησκευτικούς κύκλους της κοινότητας. Εκδιδόταν από το τυπογραφείο του «Οθωμανικού Συλλόγου». Άλλωστε εκτός από την μερίδα την φίλα προσκείμενη στην διοίκηση, που δεν είχε αποκτήσει μεγάλη δύναμη ακόμη, η ομάδα της ulema συνασπισμένη γύρω από το μουφτή, τον καδή και το βαλή του νησιού, τις παραδοσιακές μορφές εξουσίας και επιρροής του τόπου, ήταν η μόνη που είχε τη δυνατότητα να ασκεί οιοδήποτε είδους επιρροή. Βλέπε σχετικά το β' μέρος της παρούσης εργασίας, σελ 325-327. Στα πρωτοσέλιδα άρθρα της, και μετά τα συγχαρητήρια που απηύθυνε στους νεοδιορισθέντες βρετανούς διοικητικούς υπαλλήλους, αναφερόταν στις θρησκευτικές «παρεκκλίσεις» ομάδας νεαρών μουσουλμάνων με επικεφαλής τον Ali Riza, που σε περίοδο ραμαζανιού διασκέδαζαν και προκαλούσαν το θρησκευτικό αίσθημα των μουσουλμάνων με ανάρμοστες και ανήθικες συμπεριφορές δημοσίως. Δεν ήταν τυχαίο ότι παράπονα με το ίδιο θέμα είχαν καταθέσει στην νέα κυβέρνηση με αναλυτικές επιστολές την ίδια περίοδο ο καδής Nouri και ο μουφτής Rifki. KAK, SA1 434/1900, ό.π.

Για το ζήτημα του εκδιωγμένου από την Οθωμανική Αυτοκρατορία Ali Riza, θα γίνει αναφορά σε άλλο σημείο της παρούσας μελέτης.

και «κοινωνωφελών» επενδύσεων, η διαδικασία που ακολουθούνταν εκείνο το διάστημα δεν ήταν η ενδεδειγμένη ή καλύτερα, αυτή που ακολουθούνταν έως και εκείνο το χρονικό διάστημα. Σύμφωνα με το άρθρο της εφημερίδας τα παράπονα της κοινότητας ήταν πολλά και ακούγονταν από «όλες τις πλευρές», ενώ η καινούρια πολιτική συρρίκνωνε στην πραγματικότητα τα οικονομικά του ιδρύματος.

Η κριτική του άρθρου, δριμύτατη για την περίοδο κατά την οποία γράφτηκε, στρεφόταν άμεσα κατά της επιτροπής του Ενκαφ, η οποία είχε διοριστεί 3 χρόνια πριν από τη νέα διοίκηση. Ουσιαστικά οι επιτροποί κατηγορούνταν για αδιαφάνεια στον τρόπο διαχείρισης των οικονομικών του ιδρύματος. Η ηγεσία του Ενκαφ έκανε περικοπές στις επενδύσεις του και ρευστοποιούσε πολλά βακούφια που θεωρούνταν πολύ μικρά και άρα ασύμφορα να διατηρηθούν και να καταβάλλονται για αυτά έξοδα συντήρησης. Αυτό κόστιζε σε πολλούς μουσουλμάνους τις κληρονομικές τους θέσεις και τους μισθούς, ως επιτρόπων-διαχειριστών αυτών των βακουφιών. Αντίστοιχα, η ακίνητη περιουσία του ιδρύματος συρρικνωνόταν, χωρίς οι μουσουλμάνοι του νησιού να βλέπουν τα χρηματικά κεφάλαιά του να αυξάνονται, ενώ οι επιτροποί φαίνονταν να επιδίδονται σε περιττές δαπάνες και έξοδα.

Βέβαια για όλους αυτούς τους ισχυρισμούς οι μουσουλμάνοι δημοσιογράφοι δεν ήταν σε θέση να προσκομίσουν επαρκή αποδεικτικά στοιχεία στα άρθρα τους. Οι αναφορές τους σταθερά είχαν σαν αντικείμενο τα παράπονα και άρα την άποψη της κοινότητας, καθώς και τις εικασίες και απόψεις των ιδίων. Ακόμη και αν οι απόψεις τους ήταν αδιάσειστα τεκμηριωμένες και υπήρχαν αποδείξεις, δεν γίνονταν εμφανείς κατά τα πρώτα τουλάχιστον χρόνια κριτικής και αντιδράσεων στις δρομολογούμενες θεσμικές μεταβολές.¹³⁷

¹³⁷ Σχετικά με το θέμα της πολιτικής που οι Βρετανοί ακολούθησαν τα πρώτα χρόνια της παρουσίας τους στο νησί, αναφέρεται ότι : «ο Glandstone πίστευε ότι αν δεν μπορούσε

Οι μουσουλμάνοι αυτό το διάστημα δεν διεκδικούσαν την δυνατότητα να αποφασίζουν οι ίδιοι για την μορφή που θα είχαν οι θεσμοί με τους οποίους θα διοικούνταν η κοινότητά τους. Σε ένα από τα άρθρα υπό σχολιασμό αναφερόταν χαρακτηριστικά: «Επειδή τα παράπονα του κόσμου τώρα έχουν ανανεωθεί (δηλ, επανήλθαν, άρχισαν και πάλι) είμαστε υποχρεωμένοι να ανακινήσουμε και πάλι το θέμα και να ζητήσουμε την προσοχή των αρμόδιων αρχών.»¹³⁸ Αυτό δεν σήμαινε ότι τα σχόλια στερούνταν οξύτητας και ευθύτητας, αν λάβει κανείς υπόψη την χρονική περίοδο και τις συνθήκες κάτω από τις οποίες γίνονταν. Εξάλλου, ψηφίσματα για μεταρρυθμίσεις στον τρόπο που διοικούνταν το Ενκαφ εκείνο το πρώτο διάστημα, είχαν προηγηθεί και άλλα, πριν το 1900.¹³⁹ Αλλά πάντα αρμόδιοι να αποφασίσουν, αφού λάμβαναν υπόψη τους τη

να εγκαταλείψει την Κύπρο, θα μπορούσε τουλάχιστον να την αγνοήσει. Και αυτή ήταν ακριβώς η πολιτική που ακολουθήθηκε από την φιλελεύθερη κυβέρνηση. Το 1882 η κυβέρνηση έκανε περικοπές στον προϋπολογισμό που προοριζόταν για το νησί ακολουθώντας την συμβουλή που έλεγε ότι: «η Κύπρος θα έπρεπε να κυβερνάται σε μια αποτελεσματική αλλά μεταβλητή (εφήμερη) βάση». Αυτή η πολιτική του συγκρατημένου ελέγχου άφησε μετέωρο το μέλλον του νησιού και μείωσε το ενδιαφέρον για ιδιωτικές και κρατικές επενδύσεις που το νησί χρειαζόταν επείγοντως....» Βλ. Mc Henry, *ό.π.*, σελ. 19. Η βρετανική πολιτική κατά τα πρώτα έτη της διακυβέρνησης του νησιού καταδεικνυε ότι η μονιμότητα της παρουσίας τους εκεί δεν ήταν δεδομένη. Μέρος του βρετανικού πολιτικού κόσμου –των μελών της κυβέρνησης συμπεριλαμβανομένων- πίστευε ότι η «απόκτησή» της αποτέλεσε βεβιασμένη πολιτική κίνηση, και επέλεξαν να μην επενδύσουν σε αυτή, παρά μόνο τα απολύτως απαραίτητα για τη διατήρηση της εξουσίας τους. Η πεποίθηση αυτή εκτός από οικονομικές περικοπές, επέφερε και μια προφανή αβεβαιότητα στις πολιτικές κινήσεις και πρωτοβουλίες των βρετανών αξιωματούχων στο νησί.

¹³⁸ KAK, SA1 434/1900 *ό.π.*

¹³⁹ «Δεν έχει δοθεί καμία οριστική απάντηση στα ψηφίσματα που υποβλήθηκαν από πέρυσι στην εξοχότητά του τον Γραμματέα της κυβερνήσεως από τους μουσουλμάνους κατοίκους, που ζητούσαν να μπει τάξη στα θέματα του Ενκαφ». Βλ. KAK, *ό.π.*

γνώμη και τις ανάγκες των «υπηκόων» ήταν οι διοικητικές αρχές, η κυβέρνηση, η «άνωθεν» εξουσία.

Η νοοτροπία αυτή, την οποία οι Βρετανοί διοικητικοί αξιωματούχοι του νησιού συχνά στηλίτευσαν αλλά κατ' ουσία προσπάθησαν και να διατηρήσουν, πήγαζε από το οθωμανικό -πρόσφατο άλλωστε ακόμη- παρελθόν. Οι κρατούντες είχαν το αποκλειστικό προνόμιο της λήψης των αποφάσεων. Οι υπήκοοι δεν μπορούσαν να συμμετάσχουν στην διαδικασία παρά μόνο συμβουλευτικά, ή αρτιότερα, γνωμοδοτικά.

Η θρησκεία αποτελούσε το βασικό κριτήριο για την σωστή λειτουργία των μουσουλμανικών θεσμών. Οι γράφοντες τα πρώτα άρθρα και τις αναφορές ενάντια στην διαχείριση και τις θεσμικές μεταρρυθμίσεις στο Ενκaf αντιτίθενται όχι γιατί υποστήριζαν —ή μπορούσαν να αποδείξουν— ότι ήταν κατά κάποιο τρόπο λανθασμένες, αλλά επειδή δεν είχαν δρομολογηθεί με βάση τον ιερό νόμο και τη μουσουλμανική θρησκεία.

Σε αυτό το σημείο ενυπήρχε κατά πάσα πιθανότητα και η καχυποψία έναντι της αλλόθρησκης και δη χριστιανικής, κρατούσας εξουσίας, κάτι που οι μουσουλμάνοι του νησιού δεν είχαν αντιμετωπίσει ποτέ ξανά στο παρελθόν, και που τους είχε αιφνιδιάσει. Η καχυποψία αυτή δεν ήταν δυνατόν να εκφραστεί ανοιχτά, λόγω του τρόπου με τον οποίο εφαρμόστηκε στο νησί, αλλά και του ότι η εξουσία δεν ήταν έννοια διαπραγματεύσιμη, όπως προαναφέρθηκε, για τους Οθωμανούς μουσουλμάνους. Η καχυποψία αυτή υπολάνθανε στις περιπτώσεις, που οι «εκπρόσωποι» των μουσουλμάνων του νησιού, έκαναν μνεία στις συμφωνίες της σύμβασης της Κύπρου, προκειμένου να θεμελιώσουν οιοδήποτε αίτημά τους, σχετικά με τα θρησκευτικά δικαιώματα της κοινότητας.

Οι διαμαρτυρίες αν και ατομικές αυτή την πρώιμη περίοδο είχαν επαρκή ερείσματα ώστε να θέσουν το βρετανικό διοικητικό μηχανισμό σε

επαγρύπνηση προκειμένου να τις ελέγξει και να τις καλύψει από άποψη νομική αλλά και διοικητική. Η μεγαλύτερη πίεση ασκήθηκε σταθερά στο διοικητικό τμήμα του Ενκaf. Η ασυνέχεια εξουσίας και θεσμών στη μετάβαση από το οθωμανικό διοικητικό σχήμα στο βρετανικό έγινε αισθητή από τα πρώτα χρόνια μέσω των αντιδράσεων των επιτρόπων των βακουφιών και των διαφιλονικούμενων επιτροπείων.

Οι εντάσεις και η δυσκολία ξεκάθαρων αρμοδιοτήτων των πρώην οθωμανών διοικητικών υπαλλήλων υπαγόρευαν ουσιαστικά και τη μορφή που θα έπαιρναν οι οθωμανικοί διοικητικοί θεσμοί στα επόμενα χρόνια λειτουργίας τους στο βρετανικό διοικητικό πλαίσιο. Ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτέλεσε η πρώιμη αλλά έντονη διαμάχη για τη διεκδίκηση της επιτροπείας -και κυρίως της διαιτησίας της- του σημαντικού από οικονομική άποψη βακουφιού Khorloulou Ali Pasha Vakouf.

Επρόκειτο για μια περιουσία σημαντικού μεγέθους, που αποτελούνταν όχι μόνο από καλλιεργήσιμη γη και κτίσματα προς εκμετάλλευση, αλλά και έσοδα από ενοίκια –υπό μορφή φορολογικών εισφορών- κτημάτων που καλλιεργούνταν από δύο μεγάλα χωριά του νησιού. Ουσιαστικά το συγκεκριμένο βακούφι αποτελούσε ένα σύνολο από μικρότερα βακούφια, που συνιστούσαν όλη την περιουσία του Ali Pasha του Khorlou υπό την ιδιότητα του Μεγάλου Βεζίρη, η οποία του είχε παραχωρηθεί από το Σουλτάνο και η δράση του οποίου τοποθετείται περίπου το 12^ο αι.¹⁴⁰ Πιο συγκεκριμένα, συμπεριλάμβανε ένα μεγάλο αγρόκτημα στην τοποθεσία Πόλη, μεταγενέστερα ονομάστηκε Πόλη τσιφλίκι [Polis chiftlik], το δικαίωμα εκμετάλλευσης των εσόδων καλλιεργήσιμων γαιών υπό τη μορφή φορολογικών εισφορών επτά χωριών

¹⁴⁰ Σύμφωνα με το έγγραφο με ημερομηνία 16 Ιανουαρίου 1887, η πρώτη αναφορά σε αρχεία του συγκεκριμένου βακουφιού σημειώνεται το 1296. ENA, FO 78/5116.

στην ίδια περιοχή και το δικαίωμα εισπραξής αντίστοιχων φορολογικών εισφορών από μια μεγάλη έκταση γης στην περιοχή της Επισκοπής.¹⁴¹

Το συγκεκριμένο βακούφι αποτέλεσε σημείο προστριβής μεταξύ διαφόρων κληρονόμων που έριζαν για το κληρονομικό δικαίωμα στην επιτροπεία του αλλά και του ιδρύματος του Ενκαφ στο νησί που σε αυτή την περίοδο αναζητούσε ακόμη σημεία αναφοράς, καθώς και τη θέση του μεταξύ της νέας και της παλαιάς εξουσίας. Στην ενδελεχή αναφορά τους το 1887 οι επίτροποι του Ενκαφ της Κύπρου έκαναν μια αναδρομή στο ιστορικό του βακουφιού στην προσπάθειά τους να διαπιστώσουν τη φύση του αλλά και τα δικαιώματα των υποψήφιων επιτρόπων.

Όπως προκύπτει από την αναλυτική αλληλογραφία, το συγκεκριμένο βακούφι στο σύνολο του είχε αρχικά χαρακτηριστεί από τον δημιουργό του ως *Mulhaka vakouf*, δίνοντας το δικαίωμα στους κληρονόμους του Khorloulou Ali Pasha να νέμονται ποσοστό από τα έσοδα του με την ιδιότητα των επιτρόπων (*mutevelli*). Με το πέραςμα των χρόνων και επειδή κατά πάσα πιθανότητα δεν υπήρχαν πλέον κληρονόμοι του δημιουργού του βακουφιού ή δεν προέβησαν σε διεκδίκηση της κληρονομιάς τους, το βακούφι με ειδικό σουλτανικό διάταγμα [*irade*] άλλαξε μορφή, χαρακτηρίστηκε ως *Mazbuta* βακούφι και περιήλθε στη διοικητική δικαιοδοσία του υπουργείου του Ενκαφ στην Κωνσταντινούπολη.¹⁴²

¹⁴¹ Βλέπε την επιστολή των επιτρόπων του Ενκαφ της Κύπρου Hilgrove C. Nicolle Ahmed Houloussi ή Khouloussi προς τον Γραμματέα της διοίκησης, [Chief Secretary], 1 Ιουλίου 1887. ΕΝΑ, ό.π.

¹⁴² Σύμφωνα με επιστολή του Υπατού Αρμυστή H. Bulwer προς τον H. Holland, Γραμματέα Αποικιών εκείνη την περίοδο, στις 4/3/1887, τα έσοδα του βακουφιού, βάσει του αφιερωματικού του εγγράφου [*vaqfiye*], κάλυπταν τις υποχρεώσεις του ως κοινωνοφελές θρησκευτικό ίδρυμα και το πλεόνασμα, εφόσον υπήρχε, αποδίδονταν στον επίτροπο ή τους επιτρόπους του. ΕΝΑ, ό.π.

Με τη μεταβολή της διοίκησης του νησιού, το βακούφι πέρασε στην αρμοδιότητα του τοπικού τμήματος του Ενκaf που είχε επικεφαλής το βρετανό επίτροπο M. Seager και το μουσουλμάνο συνάδελφο του Ahmed Khouloussi. Με ειδικό σουλτανικό διάταγμα [*irade*] του 1886, η συγκεκριμένη βακουφική περιουσία αποχαρακτηρίστηκε από βακούφι κατηγορίας Mazbuta, «επανήλθε» στην κατηγορία των Mulhaka και αποδόθηκε στον Mahmoud Djelal-edin pasha, ως δικαιούχο για την επιτροπεία του και απευθείας απόγονο του Ali pasha του Khorlou. Κάθε διάταγμα [*irade*] είχε τη δυνατότητα να ανατρέπει το προηγούμενο που είχε εκδοθεί για το ίδιο θέμα.

Ο Mahmoud Djelal-edin pasha ήταν ενεργό μέλος της τουρκικής κυβέρνησης, νομομαθής και μάλιστα πρόεδρος της επιτροπής που μέσα στο πλαίσιο του υπουργικού συμβουλίου [*council of state*] ήταν υπεύθυνη για το Tanzimat. Δείχνοντας τις προθέσεις του αλλά και την αντίληψη που επικρατούσε στα κυβερνητικά κλιμάκια της αυτοκρατορίας αναφορικά με τη βρετανική εξουσία και την εφαρμογή της στο νησί, ιδιαίτερα στην μουσουλμανική του κοινότητα. Ο οθωμανός αξιωματούχος μόλις απέκτησε τον *irade* που τον καθιστούσε επίτροπο του συνόλου του βακουφιού Khorloulou Ali pasha vakouf, απευθύνθηκε με επιστολή του στον καδή του νησιού στις 16 Δεκεμβρίου 1886.

Ο Mahmoud pasha συνειδητά απευθύνθηκε στον οθωμανό θρησκευτικό αξιωματούχο για την υπόθεσή του καθώς τον θεώρησε ως καθ ύλη αρμόδιο να ασχοληθεί με αυτή λόγω αντικειμένου. Επιπλέον, ήταν οθωμανός διοικητικός υπάλληλος, και βάσει της διοικητικής ιεραρχίας υποχρεωμένος να τον εξυπηρετήσει. Απευθύνθηκε μόνο στον καδή και όχι στον βρετανό ή το μουσουλμάνο επίτροπο του Ενκaf του νησιού επειδή θεώρησε ότι η συγκεκριμένη υπόθεση αφορούσε στην προηγούμενη εξουσία του νησιού, η παρουσία της οποίας όμως δεν είχε διακοπεί, το ίδιο

και τα κανάλια επικοινωνίας της με το διοικητικό κέντρο, δηλαδή την Κωνσταντινούπολη.

Η γλώσσα της επιστολής ήταν επιτακτική, ενός προϊστάμενου προς τον διοικητικό του υφιστάμενο. Πριν στείλει οδηγίες στον καδή είχε συμβουλευθεί τον υπουργό του Evkaf στην Κωνσταντινούπολη, οπότε κατά την άποψή του δεν ήταν αναγκαία η ενημέρωση των επιτρόπων του ιδρύματος στο νησί. Είχε ενημερώσει και λάβει την έγκριση του δικού τους προϊστάμενου, οπότε ήταν σε θέση να τους παρακάμψει. Γι αυτό και απαίτησε ο καδής να αναλάβει την υπόθεσή του σε τοπικό επίπεδο ώστε να του αποδίδονται από τότε και στο εξής σε ετήσια βάση τα έσοδα συνολικά του βακουφιού, και αναδρομικά τα έσοδα που είχε από το έτος που οι Βρετανοί ανέλαβαν την εξουσία (1878) μέχρι και το 1886.

Είχε μάλιστα ενημερωθεί ότι επί οθωμανικής περιόδου, ένα πρόσωπο επιρροής στο νησί, ο Tahsin Bey, είχε επιτύχει να του αναγνωριστεί το δικαίωμα να υπενοικιάζει μέρος του βακουφιού για ίδια χρήση με πολύ μικρό ενοίκιο, δικαίωμα που βάσει του οθωμανικού θρησκευτικού νόμου είχαν δυνατότητα να διατηρήσουν- και τώρα διεκδικούσαν με τη σειρά τους από τη βρετανική διοίκηση μέσω έγγραφων παραστάσεων- οι κληρονόμοι του. Ο Mahmud Pasha έδωσε οδηγίες στον καδή να ελέγξει ότι τα ενοίκια αποδόθηκαν κανονικά όλα τα έτη από την έλευση των Βρετανών και έως το 1886, καθώς και την κατάσταση της περιουσίας υπό ενοικίαση. Αν είχε παραμεληθεί θα έπρεπε ο καδής να επιβλέψει ώστε να γίνουν επισκευές με οικονομική επιβάρυνση των ενοικιαστών, και εφόσον το ενοίκιο ήταν όντως τόσο χαμηλό όσο είχε πληροφορηθεί να γίνει κάποια διορθωτική αύξηση που θα ανταποκρινόταν στην πραγματική αξία της περιουσίας προς ενοικίαση. Εφόσον προέκυπταν διαφωνίες στο συγκεκριμένο ζήτημα με τους κληρονόμους του Tahsin Bey, το θέμα θα έπρεπε να παραπεμφθεί για διαιτησία σε Sheri

δικαστήριο, τις εργασίες του οποίου θα επέβλεπε ο καδής και θα ενημέρωνε σχετικά τον Mahmoud Pasha.

Ο δεύτερος δεν παρέλειψε να τονίσει στην επιστολή του προς τον καδή την αντίληψη του ιδίου αλλά και της κυβέρνησης της οποίας ήταν μέλος για την ισορροπία εξουσιών στο νησί και το ποσοστό παρεμβατικότητας που οι Οθωμανοί αξιωματούχοι είχαν δικαίωμα να επιδεικνύουν. Σύμφωνα με αυτή: «υπό την ειδική σύμβαση που υπεγράφη μεταξύ της Α.Ε. του σουλτάνου και της βρετανικής κυβέρνησης, η τελευταία έχει αναλάβει μόνο τη διοίκηση του νησιού, (ενώ) τα δικαιώματα των μουσουλμανικών βακουφιών έχουν διατηρηθεί όπως και πριν. Η σημερινή ασφάλεια (ενν. της είσπραξης) των εισοδημάτων (ενν. των βακουφιών) που βρίσκονται στην Κύπρο και ανήκουν σε αρχαία βακούφια εμπίπτουν σε αυτή την κατηγορία...»¹⁴³.

Η επιστολή του Mahmoud pasha αφορούσε σε μια μεμονωμένη περίπτωση, στο δικαίωμα επιτροπείας δηλαδή που ο ίδιος είχε αποκτήσει επί συγκεκριμένου βακουφίου. Η πεποίθηση ωστόσο ότι τα δικαιώματα των μουσουλμανικών βακουφιών του νησιού συνολικά, βάσει των όρων της σύμβασης παρέμεναν αμετάβλητα, απηχούσε πολιτική θέση της κυβέρνησης της οποίας μέλος αποτελούσε ο συντάκτης της επιστολής και η οποία τον στήριζε στα λεγόμενά του.

Πιο συγκεκριμένα, λίγες ημέρες πριν τον Mahmoud pasha, ο Sheikh ül İslam απέστειλε από την Κωνσταντινούπολη αναλυτική επιστολή προς τον καδή της Κύπρου. Η αφορμή για τη σύνταξη της επιστολής ήταν το συγκεκριμένο βακούφι, ωστόσο ο Sheikh ül İslam δεν παρέλειψε να δώσει σαφείς οδηγίες για την «προστασία» των βακουφιών γενικότερα, και να τονίσει ότι επιθυμούσε να ενημερώνεται λεπτομερώς για τις εξελίξεις στο ζήτημα. Η μακροσκελής επιστολή του έκλεισε ως εξής:

¹⁴³ Βλέπε την επιστολή του Mahmoud Djelal-eddin Pasha προς τον καδή της Κύπρου, 16 Δεκεμβρίου 1886. ΕΝΑ, ό.π.

«Γι αυτό είμαι αναγκασμένος να σας ζητήσω να συμβάλλετε με τη συμβουλή και τη βοήθειά σας έτσι ώστε η επιστολή μου (ενν. όσα ζητώ με αυτή) να εφαρμοστεί και να με ενημερώσετε για το αποτέλεσμα. Εσείς πρέπει να χρησιμοποιήσετε την εξουσία και την ικανότητά σας ώστε να προστατευθούν οι προαναφερθείσες περιουσίες από κάθε υφαρπαγή και ανάμειξη τρίτων (ενν. στη διαχείρισή τους) και να περιφρουρηθούν τα δικαιώματα των βακουφιών».¹⁴⁴

Ο καδής του νησιού δεν είχε ανταποκριθεί ακόμη στις αιτήσεις των δύο προηγούμενων αξιωματούχων, οπότε η πίεση συνεχίστηκε από την πλευρά της οθωμανικής κυβέρνησης. Με επιστολή του λίγες μέρες μετά το Mahmoud pasha, ο Μεγάλος Βεζίρης Salih Mehmed Kiamil επανέλαβε την εντολή της άμεσης απόδοσης στο νεόκοπο επίτροπο του Khorloulou Ali Pasha vakouf, των εσόδων που θα είχε από τότε και στο εξής αλλά και όσα αυτό είχε αποφέρει από το έτος που οι Βρετανοί ανέλαβαν τη διοίκηση του νησιού έως και το 1886.

Σαφής και χωρίς υπεκφυγές και παραινέσεις, υπογράμμισε το γεγονός ότι ο καδής δεν είχε ακόμη συμμορφωθεί με τις οδηγίες των δύο προηγούμενων επιστολών, απαίτησε την απόδοση της περιουσίας στο νέο δικαιούχο, αναφέροντας ότι μέχρι εκείνη τη χρονική περίοδο δικαιούχος ήταν το τοπικό Evkaf και το κεντρικό του ταμείο στην Κωνσταντινούπολη. Δεν προσπάθησε να δικαιολογήσει την απόφαση του σουλτάνου [*irade*] και αυτό γιατί οι σουλτανικές αποφάσεις ήταν υπεράνω δικαιολόγησης ή αμφισβήτησης. Ανέφερε ωστόσο ότι πριν την έκδοση του *irade* υπήρξε συμφωνία σχετικά με το θέμα ανάμεσα στα οθωμανικά κυβερνητικά κλιμάκια η οποία επικυρώθηκε με το σουλτανικό διάταγμα.

Αλλά εάν οι διαδικασίες λήψης αποφάσεων σταδιακά μεταβάλλονταν στα ανώτερα κλιμάκια της οθωμανικής κυβέρνησης προς μια πιο

¹⁴⁴ Βλέπε την επιστολή του Sheikh ül İslam προς τον καδή της Κύπρου, 11 Δεκεμβρίου 1886. ΕΝΑ, ό.π.

συμμετοχική διαδικασία, στη βάση τους παρέμεναν οι ίδιες, αυτές ενός συγκεντρωτικού- ολοκληρωτικού συστήματος. Έτσι αν και ο Μεγάλος Βεζίρης γνώριζε ότι κατά πάσα πιθανότητα ο καδής δεν θα ήταν σε θέση να φέρει την εντολή του σε πέρας άμεσα και απρόσκοπτα -και γι αυτό το λόγο απέφευγε να απαντήσει στις αλληπάλληλες επιστολές της οθωμανικής κυβέρνησης- του ζήτησε κλείνοντας την επιστολή του να φέρει σε πέρας τις «τυπικές διαδικασίες» (formalities στο έγγραφο) προκειμένου να λάβει ο Mahmoud pasha τα έσοδα από την επιτροπεία. Επιπλέον, δεν αναφέρθηκε καθόλου στη βρετανική διοίκηση του νησιού, σκόπιμα παραγνωρίζοντας το γεγονός ότι ο καδής όφειλε σε κάποια ζητήματα να πειθαρχεί και σε εκείνη, χωρίς ο Μεγάλος Βεζίρης να προτίθεται να τον διευκολύνει στις διαπραγματεύσεις του μαζί της.¹⁴⁵

Ταυτόχρονα ο οθωμανός υπουργός του Enkaf στην Κωνσταντινούπολη με επιστολή του στον «επικεφαλής του Enkaf στην Κύπρο» [*muhasebedji*], χωρίς όμως να αναφέρει το όνομα κάποιου εκ των δύο επιτρόπων, υπονοώντας κατά πάσα πιθανότητα ότι ο ίδιος απευθυνόταν μόνο στο μουσουλμάνο επίτροπο που βάσει της σύμβασης της Κύπρου η οθωμανική κυβέρνηση είχε το δικαίωμα να επιλέξει, ζήτησε εξ ονόματος του Mahmoud pasha να γίνουν οι σχετικές διαδικασίες ώστε να αναλάβει την επιτροπεία του βακουφιού. Αυτή η επιστολή είχε την έννοια της κοινοποίησης, δεν είχε τον προστακτικό τόνο των προαναφερθέντων και δεν έμπαινε σε λεπτομέρειες.

Κατά τις πρώτες ημέρες του νέου έτους ο Mahmoud pasha με νέα επιστολή του στον «επίτροπο του Enkaf της Κύπρου» αυτή τη φορά, επανέλαβε το αίτημα του, επισημαίνοντας ότι έχει ενημερώσει ήδη και τον καδή του νησιού σχετικά. Ζήτησε από τον επίτροπο να συγκεντρώσει και να του αποστείλει τα έσοδα του βακουφιού μαζί με τις αναδρομικές

¹⁴⁵ Βλέπε την επιστολή του Μεγάλου Βεζίρη προς τον καδή της Κύπρου, 20 Δεκεμβρίου 1886. ΕΝΑ ό.π.

εισπράξεις των προηγούμενων ετών. Επιπλέον υπογράμμισε ότι ο βρετανός πρέσβης στην Κωνσταντινούπολη είχε ενημερωθεί επίσημα για το ζήτημα από την Υψηλή Πύλη, οπότε ο Γραμματέας της κυβέρνησης [secretary of state] στο Λονδίνο θα έπρεπε να ενημερώσει και την τοπική διοίκηση σχετικά ώστε η τελευταία να προχωρήσει στην ικανοποίηση του αιτήματος του. Τόνισε κλείνοντας ότι: «Έχω την τιμή να σας ζητήσω να συγκεντρώσετε και να αποστείλετε (ενν. τα έσοδα του βακουφιού) και να αποφασίσετε τώρα τον τρόπο αποστολής των εσόδων τα οποία πρέπει από εδώ και στο εξής να εισπράττονται από εμένα ετησίως χωρίς να παρακρατούνται από εσάς για οποιοδήποτε άλλο σκοπό». Θεωρώντας ότι οι εντολές του προς τον καδή έβρισκαν εμπόδιο τους επιτρόπους του ιδρύματος και κατ'επέκταση τη βρετανική διοίκηση στο νησί, ο Mahmoud pasha απευθύνθηκε και σε αυτούς με το ίδιο ύφος, ως διοικητικούς υφισταμένους, προειδοποιώντας τους να μην παρακρατήσουν τα έσοδα του βακουφιού για κανένα λόγο. Η σύνδεση της οθωμανικής υψηλής κυριαρχίας που υφίστατο ακόμη στο νησί, διασφαλίζοντας τα συμφέροντα του έναντι της βρετανικής διοίκησης και των υπαλλήλων της θεωρούσε ότι του έδινε το δικαίωμα να δρα κατ'αυτό τον τρόπο.

Δεν παρέλειψε μάλιστα να προκαταλάβει τους επιτρόπους στην περίπτωση που κάποιο νομικό κώλυμα τους έδινε το επιχείρημα να καθυστερήσουν ή να απορρίψουν το αίτημα του. Σε αυτή την περίπτωση μόνο τα μουσουλμανικά θρησκευτικά δικαστήρια, που βρίσκονταν ακόμη υπό τον έλεγχο οθωμανών αξιωματούχων και όχι πολιτικά – κοσμικά δικαστήρια υπό τη βρετανική διοίκηση ήταν αρμόδια να αποφανθούν για το μέλλον του βακουφιού: «Και καθώς οι περιστάσεις απαιτούν να ληφθούν μέτρα, αν υπάρξει άλλη ανάμειξη στα δικαιώματα του βακουφιού, να γνωστοποιηθεί σε μένα ώστε να επιλυθεί μέσω του Sheri δικαστηρίου....». Τέλος υπενθύμισε ότι αν και υπάλληλοι της βρετανικής διοίκησης οι ίδιοι οι επίτροποι, το ίδρυμα εξακολουθούσε να έχει ως προεστώσα αρχή το

αυτοκρατορικό Evkaf στην Κωνσταντινούπολη, τις αποφάσεις του οποίου όφειλαν να ακολουθήσουν: «Όπως σας ενημέρωσε και το αυτοκρατορικό Evkaf [Imperial Evkaf] να μου αποστείλετε τα ήδη συγκεντρωμένα έσοδα και να προγραμματίσετε την αποστολή και των μελλοντικών, και να με ενημερώσετε για το ζήτημα το συντομότερο δυνατό».¹⁴⁶

Οι απαιτήσεις του Οθωμανού αξιωματούχου καθώς και οι αντιλήψεις του για το νέο «καθεστώς» που είχε εγκαθιδρυθεί στο νησί έγιναν σαφέστερες στην αμέσως επόμενη επιστολή του προς τον «επίτροπο του Evkaf», στην οποία γίνεται ξεκάθαρο ότι απευθύνεται μόνο στο μουσουλμάνο από τους δύο επικεφαλής του ιδρύματος. Σε αυτή επιπλήττει τον επίτροπο για την καθυστέρηση του να απαντήσει, ενώ ο ίδιος του απευθύνθηκε με «ευγενικό τρόπο», και τον εγκαλεί ώστε να αναλάβει τις ευθύνες του: «Γιατί δε μου δίνετε μια απάντηση; Είστε ο αντιπρόσωπος της τουρκικής κυβέρνησης εκεί και είναι καθήκον σας να προστατέψετε τα συμφέροντα του Evkaf.».

Η άποψη του Mahmoud pasha ήταν ταυτόσημη με την επιδίωξη της κυβέρνησης στην οποία ήταν μέλος για την υπογραφή της σύμβασης της Κύπρου. Οι θεσμοί που ρύθμιζαν τη ζωή της μουσουλμανικής κοινότητας να εξακολουθήσουν αμετάβλητοι με τη μορφή και το ρόλο που είχαν και κατά την περίοδο της προηγούμενης διακυβέρνησης. Τα «δικαιώματα των βακουφιών» που έπρεπε, κατά την παραίνεση του Mahmoud pasha να περιχαρακωθούν σύμφωνα με τον ιερό νόμο απέναντι σε κάθε «παρέμβαση» αποτελούσαν οι ιδρυτικές αρχές οθωμανικών θρησκευτικών θεσμών τις οποίες οι ντόπιοι εναπομείναντες Οθωμανοί αξιωματούχοι όφειλαν να προστατέψουν έναντι της βρετανικής χριστιανικής εξουσίας. Σε αυτή τους την προσπάθεια βασικό τους

¹⁴⁶ Βλέπε την επιστολή του Mahmoud Pasha προς τον επίτροπο [muhasebedji] του Evkaf, 16 Ιανουαρίου 1887. ΕΝΑ ό.π.

επιχείρημα θα έπρεπε να έχουν τα όσα συμφωνήθηκαν με τη σύμβαση της Κύπρου.

Η τήρηση των όρων που απέρρεαν από αυτή καθώς και η διαφύλαξη των δικαιωμάτων των βακουφιών και των επιτρόπων τους αφορούσε και την οθωμανική κυβέρνηση, οπότε ο Mahmoud pasha επέπληξε τον επίτροπο του τοπικού Ενκaf επειδή θεώρησε ότι, δεχόμενος πιέσεις από τη βρετανική διοίκηση δεν έπραξε σύμφωνα με τα συμφέροντα της κοινότητας και της κυβέρνησης που εκπροσωπούσε: «Αν υπάρχει παρέμβαση άλλων (ενν. των Βρετανών) στο ζήτημα, με λυπεί το γεγονός ότι εσείς αντί να το αναφέρετε και να ζητήσετε βοήθεια (ενν. από εμάς) συμπεριφέρεστε όπως θα συμπεριφερόταν ένας ξένος».

Η αποφασιστικότητα με την οποία ο Mahmoud pasha προσπάθησε να προασπιστεί τις αποφάσεις της κυβέρνησης του και τα προσωπικά του συμφέροντα αλλά κυρίως τα ερείσματα που θεώρησε πως είχε για να ενισχύσει αυτή του την προσπάθεια ήταν εμφανή στις προειδοποιήσεις και απροκάλυπτες απειλές στο κλείσιμο της επιστολής του: «θα πρέπει να γνωρίζετε ότι δεν είμαι ένας απλός επίτροπος βακουφιού [mutevelli] για να πειστώ εύκολα και να σιωπήσω καθ' όλη αυτή την καθυστέρηση. Εγώ είμαι από αυτούς που διαθέτουν όλων των ειδών τις εξουσίες, τόσο εσωτερικές όσο και εξωτερικές. Δεν θα αρνηθώ ωστόσο να ακούσω επαρκείς εξηγήσεις και γι αυτό σας προειδοποιώ να με λάβετε υπόψη σας και να απαντήσετε αμέσως».¹⁴⁷

Ο μουσουλμάνος επίτροπος του Ενκaf στο νησί απευθύνθηκε με μια ενδελεχή αναφορά και συγκεκριμένη εισήγηση για το θέμα προς τον υπηρεσιακό του προϊστάμενο, τον Υπατο Αρμωστή αγνοώντας ουσιαστικά

¹⁴⁷ Βλέπε την επιστολή του Mahmoud Pasha προς τον επίτροπο [muhasebedji] του Ενκaf, 16 Ιανουαρίου 1887. ΕΝΑ ό.π.

το αίτημα του Mahmoud paşa.¹⁴⁸ Δεν έκανε καμία αναφορά στην επιστολή του Mahmoud paşa, παρό μόνο στο γεγονός ότι η συγκεκριμένη υπόθεση είχε λάβει διαστάσεις καθώς αντίστοιχη επιστολή είχε σταλεί στο τμήμα από τον υπουργό του Evkaf στην Κωνσταντινούπολη και αντίστοιχη ενημέρωση είχε γίνει από το βρετανό πρέσβη προς το Γραμματέα των Αποικιών στο Λονδίνο. Κύρια επιδίωξη της αναφοράς του η αποδυνάμωση των επιχειρημάτων της «οθωμανικής» πλευράς, και η υπογράμμιση της σημασίας της συγκεκριμένης βακουφικής περιουσίας για τα οικονομικά του κυπριακού Evkaf.

Για τα επιχειρήματα που παρέθεσε στην επιστολή του ο μουσουλμάνος επίτροπος Khouloussi effendi, βασίστηκε στην έρευνα που είχε κάνει στα αρχεία του Evkaf ο βρετανός ομότιμος του Seager. Πρώτη βασική του παρατήρηση ότι το συγκεκριμένο βακούφι ήταν από τα πλουσιότερα του νησιού, υπαινισσόμενος σαφώς ότι το ίδρυμα θα υπέφερε οικονομικά αν έχανε τα έσοδα του. Στο κατάλογο που είχε καταρτίσει ο επίτροπος Seager δεν είχε βρεθεί αναφορά του τρόπου που είχε αφιερωθεί το βακούφι (αν δηλαδή είχε αφιερωθεί με τον όρο να έχει επίτροπο, οπότε ήταν κατηγορίας Mulhaka, ή είχε αφιερωθεί εξ ολοκλήρου στη διαχείριση του Evkaf οπότε ήταν κατηγορίας Mazbuta). Επιπλέον, μετά από έρευνες στα αρχεία από τα οποία προέκυψε η λίστα του βρετανού επιτρόπου δεν βρέθηκε η αφιερωματική πράξη του βακουφίου που θα αποδείκνυε τη φύση που είχε όταν δημιουργήθηκε.¹⁴⁹

¹⁴⁸ Βλέπε την επιστολή του μουσουλμάνου επιτρόπου [muhasebedji] του Evkaf, Khouloussi eff., προς τον Ύπατο Αρμοστή Nicolle B. Hillgrove, στις 4 Φεβρουαρίου 1887. ENA ό.π.

¹⁴⁹ Βλέπε την επιστολή του μουσουλμάνου επιτρόπου [muhasebedji] του Evkaf, Khouloussi eff., προς το Γραμματέα της διοίκησης [Chief Secretary] Nicolle B. Hillgrove. Οι «λίστεφ» στις οποίες έγινε αναζήτηση ήταν ο κατάλογος του Evkaf με τα εγγεγραμμένα στην απόλυτη δικαιοδοσία του Mazbuta βακούφια καθώς και ο κατάλογος Mahkeme, στον οποίο καταγράφονταν τα βακούφια υπό επιτροπεία, κατηγορίας Mulhaka. Σε αυτούς τους

Επιπλέον, ο Khouloussi effendi. επανέφερε και το ζήτημα των διεκδικήσεων των κληρονόμων του Tahsin Bey. Το έτος 1842 (1257 με τη μουσουλμανική χρονολόγηση) ο Maksoud, τραπεζίτης από την Κωνσταντινούπολη, αποδεχόμενος τίτλο χρησικτησίας, απέκτησε το δικαίωμα να εκμεταλλεύεται το τσιφλίκι Πόλη [Polis chiftlik] καθώς και τα φορολογικά έσοδα κάποιων χωριών με την υποχρέωση να αποδίδει ένα μικρό ενοίκιο στο Evkaf, δικαίωμα που κληροδότησε στον Tahsin Bey. Το συγκεκριμένο τσιφλίκι και τα έσοδα των χωριών αποτελούσαν μέρος του βακουφιού Khorloulou. Η συγκεκριμένη συμφωνία απέδειξε ότι και μέχρι σαράντα πέντε πριν τη διεκδίκηση του Mahmoud pasha το συγκεκριμένο βακούφι θεωρούνταν Mazbuta, αφού το ενοίκιο για την εκμετάλλευση του μέρους του που εκμεταλλευόταν ο Maksoud και οι κληρονόμοι του αποδίδονταν στο Evkaf.¹⁵⁰

Τέλος, ο κατάλογος με τα βακούφια της Κύπρου όπως καταγράφηκαν από το κεντρικό Evkaf στην Κωνσταντινούπολη το 1819 όρισε ότι: « το βακούφι Khorloulou ανήκει στο Evkaf και διοικείται από αυτό». Ο μουσουλμάνος επίτροπος δεν λειτούργησε σε καμία περίπτωση ως οθωμανός αξιωματούχος, αφού δεν υιοθέτησε τη θέση της κυβέρνησης της Κωνσταντινούπολης, αλλά ούτε καν ως οθωμανός υπήκοος, αφού δεν αποδέχθηκε άκριτα το σουλτανικό διάταγμα, αλλά κλείνοντας την επιστολή του υπογράμμισε ότι: «δεν βλέπουμε σε ποια βάση (ενν. με ποια επιχειρήματα, για ποιο λόγο) το αυτοκρατορικό διάταγμα [irade]

καταλόγους επισυνάπτονταν συνήθως και οι αφιερωματικές πράξεις [vakfiye] των ιδρυτών τους. Σε αρκετές περιπτώσεις ωστόσο πολύ παλιών βακουφιών τα *vakfiye* εξέλιπαν ή βρισκόνταν στο Evkaf της Κωνσταντινούπολης. ENA ό.π.

Για τη λίστα των βακουφιών στην πρώτη καταγραφή από το Βρετανό επίτροπο M. Seager, βλέπε Παράρτημα 3.

¹⁵⁰ Βλέπε την επιστολή του μουσουλμάνου επιτρόπου [muhasebedji] του Evkaf, Khouloussi eff., προς το Γραμματέα της διοίκησης [Chief Secretary] Nicolle B. Hillgrove. ENA ό.π.

εκδόθηκε υπέρ του Mahmoud pasha και είμαστε της άποψης ότι θα έπρεπε να καταβληθεί κάθε δυνατή προσπάθεια να εναντιωθούμε στις αξιώσεις του».¹⁵¹

Προς ενίσχυση των παραπάνω επιχειρημάτων, ο Khouloussi eff. ενημέρωσε τον Υπατο Αρμυστή ότι τα ετήσια έσοδα που θα αφαιρούνταν από το Evkaf του νησιού αν τελικά εφαρμοζόταν το σουλτανικό διάταγμα [irade] από την απαρχή της βρετανικής «κατοχής» της Κύπρου κυμαίνονταν από £540 έως £1.360 ετησίως.¹⁵² Αναφορικά με τις επίμονες επιστολές του Mahmoud pasha στο κυπριακό Evkaf, οι δύο επίτροποι απευθύνθηκαν στον Γραμματέα της κυβέρνησης [Chief Secretary] καταγγέλλοντας ότι το ύφος του Οθωμανού αξιωματούχου ήταν εμφανώς απειλητικό. Πρότειναν να δοθούν οδηγίες στο muhasebedji του Evkaf στην Κωνσταντινούπολη να ενημερώσει το Mahmoud pasha ότι θα ενημερωθεί από εκείνον όταν λάβει την απόφαση των επιτρόπων της Κύπρου και της βρετανικής διοίκησης. Ουσιαστικά ζήτησαν να του γίνει μια σύσταση ώστε να περιορίσει τις επεμβάσεις του στο διοικητικό κομμάτι στο οποίο είχε ακόμη ερείσματα και δικαίωμα να απευθύνεται, δηλαδή στους υπαλλήλους της οθωμανικής κυβέρνησης. Το κυπριακό Evkaf και οι επίτροποί του αποτελούσαν πλέον –κατά πεποίθηση και του μουσουλμάνου επιτρόπου- μέλη της βρετανικής διοίκησης και εάν ο Mahmoud pasha επιθυμούσε να τους μεταβιβάσει ένα αίτημα θα έπρεπε να γίνει μέσω των επικεφαλών των αρμόδιων κυβερνητικών τμημάτων και όχι με άμεση αντιπροσώπευση.¹⁵³

¹⁵¹ Βλέπε ENA ό.π.

¹⁵² Βλέπε την επιστολή από το μουσουλμάνο επίτροπο του Evkaf Khouloussi eff. προς το Γραμματέα της διοίκησης [Chief Secretary] Nicolle Hillgrove, 19 Φεβρουαρίου 1887. ENA ό.π.

¹⁵³ Βλέπε την επιστολή από τους επιτρόπους του κυπριακού Evkaf προς το Γραμματέα της κυβέρνησεως [Chief Secretary], 25 Φεβρουαρίου 1887. ENA ό.π.

Εν τω μεταξύ η Υψηλή Πύλη με επίσημο διάβημα [note verbale] απευθύνθηκε στο βρετανό πρέσβη στην Κωνσταντινούπολη, Μαρκήσιο του Σώλσμπερυ [Marquis de Salisbury] με την οποία τον κατατόπισε σχετικά με το διορισμό του Mahmoud pasha ως επίτροπο του βακουφιού και ανέφερε την ολιγωρία της τοπικής βρετανικής διοίκησης να τον εξυπηρετήσει και να διευθετήσει την υπόθεσή του σύμφωνα με τον ιερό νόμο [sheria] και το Sheri δίκαιο.¹⁵⁴

Την ίδια περίοδο το Γραφείο Αποικιών στο Λονδίνο γνώριζε ήδη ότι ο Mahmoud pasha απαιτούσε την απόδοση στον ίδιο της επιτροπείας του βακουφιού και τη διευθέτηση τυχόν ενστάσεων σε Sheri δικαστήριο, ενώ ο μουσουλμάνος επίτροπος είχε αντιρρήσεις, προκρίνοντας τη χρήση των εσόδων του βακουφιού για τους σκοπούς του Evkaf και τη διευθέτηση των επιμέρους θεμάτων από βρετανικό πολιτικό δικαστήριο.¹⁵⁵ Και παρά το γεγονός ότι ο μουσουλμάνος επίτροπος δρούσε σύμφωνα με τις εντολές της διοίκησης και ανάλογα με τους σκοπούς της, ο βρετανός πρέσβης ζήτησε αναλυτική αναφορά για τις πράξεις του από το Henry Holland ώστε να αποφευχθεί τυχόν δυσαρέσκεια της οθωμανικής κυβέρνησης από πράξεις της βρετανικής διοίκησης της Κύπρου που δεν ήταν σε συμφωνία με τα όσα ορίστηκαν στα άρθρα της σύμβασης.¹⁵⁶

¹⁵⁴ Βλέπε την επιστολή από τον ΥΠΕΞ της βρετανικής κυβέρνησης, Μαρκήσιο του Σάλισμπερυ, 4 Απριλίου 1887. Το *note verbale* είχε κοινοποιηθεί στον πρέσβη 29 Μαρτίου του ίδιου έτους. ΕΝΑ ό.π.

¹⁵⁵ Βλέπε την επιστολή από το Γραφείο Αποικιών προς το Henry Holland, 18 Απριλίου 1887, ενώ επιστολή για το ίδιο ζήτημα είχε αποσταλεί στο Γραφείο Αποικιών από το Rustem Pasha 12 Απριλίου του ίδιου έτους. ΕΝΑ ό.π.

¹⁵⁶ Ο Βρετανός πρέσβης παρουσιάζοντας τα επιχειρήματα της οθωμανικής κυβέρνησης επιβεβαίωσε ωστόσο ότι με βάση του 2^{ου} άρθρου της συνθήκης της Κύπρου όλα τα ζητήματα που αφορούσαν στα μουσουλμανικά θρησκευτικά ιδρύματα του νησιού και τη βακουφική περιουσία θα ρυθμιζονταν σύμφωνα με τους θρησκευτικούς Sheri νόμους και όχι από πολιτικά δικαστήρια. Βλέπε ΕΝΑ ό.π.

Παρουσίασε μάλιστα αναλυτικά τα επιχειρήματα του Rustem Pasha, Οθωμανού πρέσβη στο Λονδίνο. Σύμφωνα με εκείνον, εφόσον το 2^ο άρθρο της σύμβασης όρισε ότι η βακουφική περιουσία και τα θρησκευτικά ιδρύματα του νησιού δεν υπάγονταν στα πολιτικά δικαστήρια αλλά ρυθμιζονταν από το Sheri νόμο, αρμόδιο για αυτά ήταν το υπουργείο του Evkaf στην Κωνσταντινούπολη και άρα ο διορισμός του Mahmoud pasha από την Υψηλή Πύλη ως επιτρόπου του κυπριακού βακουφιού ήταν απόλυτα νόμιμος και η τοπική βρετανική κυβέρνηση δεν είχε οποιοδήποτε έννομο δικαίωμα να το αμφισβητήσει. Ο βρετανός πρέσβης δεν υιοθετούσε βέβαια το επαγωγικό συμπέρασμα του Οθωμανού αξιωματούχου αλλά ταυτόχρονα δεν το αμφισβητούσε, ζητώντας πλήρη αναφορά από το Υπουργείο Αποικιών και κατά συνέπεια από τον Υπατο Αρμοστή.

Πιο σαφή και αποφασιστική πολιτική γραμμή τήρησε ο Γραμματέας της διοίκησης [Chief Secretary] Jack Warren, η οποία επιβεβαίωσε ότι οι χειρισμοί των επιτρόπων του κυπριακού Evkaf είχαν την έγκριση και την καθοδήγησή της διοίκησης. Ενδεικτική ήταν η αντιμετώπιση των μουσουλμάνων αξιωματούχων όπως ο καδής και ο μουφτής, οι οποίοι είχαν διατηρήσει τα αξιώματα που κατείχαν επί οθωμανικής διακυβέρνησης, έμενε όμως να διασαφηνιστεί το περιεχόμενο που θα αποκτούσαν μέσα στο βρετανικό διοικητικό πλαίσιο.

Δεχόμενοι συνεχείς πιέσεις από το Mahmoud pasha προκειμένου να αναλάβουν δράση ως Οθωμανοί αξιωματούχοι και να υπερασπιστούν τα συμφέροντά του και το οθωμανικό status quo απέναντι στο νέο «καθεστώς», τόσο ο καδής όσο και ο μουφτής απευθύνθηκαν στη διοίκηση ζητώντας να μελετηθεί το αίτημα του. Ιδιαίτερα στην περίπτωση του μουφτή Ahmed Assim, ο οποίος είχε ως βασική υποχρέωση να διασφαλίσει ότι η υπόθεση θα διευθετούνταν σύμφωνα με το Sheri νόμο, ήταν εμφανής η διστακτικότητα με την οποία προσέγγισε τη βρετανική διοίκηση. Διατηρώντας χαμηλούς τόνους απευθύνθηκε στον Υπατο

Αρμοστή, χρησιμοποιώντας γενικές αναφορές και καθιστώντας σαφές ότι υποχρεώθηκε να μπει στη διαδικασία κατόπιν πιέσεων από την οθωμανική κυβέρνηση και το Mahmoud pasha.

Κατά πάσα πιθανότητα ο μουφτής είχε αντιληφθεί από εκείνα τα πρώτα έτη της βρετανικής διακυβέρνησης ότι η δική του θέση ήταν η περισσότερο επισφαλής από την ομάδα των οθωμανών αξιωματούχων που είχαν παραμείνει στο διοικητικό μηχανισμό, αφού ο ρόλος του άπτονταν περισσότερο θρησκευτικών και λιγότερο διοικητικών ζητημάτων. Οι αρμοδιότητές του θεμελιώνονταν στο εθιμικό δίκαιο και την παράδοση και εξαρτιόταν από την πολιτική βούληση του νέου κυβερνητικού σχηματισμού ο βαθμός στον οποίο θα τις διατηρούσε ή θα περιθωριοποιούνταν από τη νέα χριστιανική διοίκηση, μένοντας μόνο με τυπικό - επικυρωτικό ρόλο. Η επιφυλακτικότητα του επομένως ήταν δικαιολογημένη, απέναντι σε μια διοίκηση που είχε αρχίσει να κάνει σαφείς τις προσθέσεις της, και η οποία είχε ούτως ή άλλως χριστιανικές βάσεις και κοσμικό προσανατολισμό.¹⁵⁷

Ο Γραμματέας της διοίκησης Jack Warren εκπροσωπώντας τον Ύπατο Αρμοστή ήταν ιδιαίτερα οξύς στην απόφαση του να καταστήσει σαφές τόσο στο Mahmoud pasha αλλά κυρίως στους μουσουλμάνους αξιωματούχους που μέχρι πρότινος αποτελούσαν μέλη της οθωμανικής κυβέρνησης, όπως ο μουφτής και ο καδής του νησιού ότι αυτή η περίοδος είχε παρέλθει και δεν θα τους επιτρεπόταν να λειτουργούν σε αυτό το πλαίσιο με προκάλυμμα τη σύμβαση. Πρόθεση του ήταν να καταδείξει ότι οι αρμοδιότητες τους δεν θα ήταν οι ίδιες στο νέο καθεστώς, παρά τα όσα όριζε η σύμβαση και κυρίως ότι αυτές θα καθορίζονταν και θα ελέγχονταν

¹⁵⁷ Βλέπε τις επιστολές από το μουφτή της Κύπρου προς τον Ύπατο Αρμοστή, 24 Φεβρουαρίου και 16 Μαρτίου 1887. Σε αυτές ο μουφτής τόνισε ότι εκτελούσε «εντολές» του προέδρου του συμβουλίου του Tanzimat, Mahmoud Pasha, και η πρόθεσή του ήταν μόνο να τονίσει στην κυβέρνηση του νησιού την «Sheri πλευρά του ζητήματος υπό εξέταση». Έκλεισε την επιστολή του ζητώντας μια απάντηση προκειμένου να την επικοινωνήσει με τη σειρά του στον οθωμανό αξιωματούχο, ΕΝΑ ό.π..

πλέον από τη βρετανική διοίκηση και όχι από την οθωμανική κυβέρνηση και τους αξιωματούχους της.

Σε αυτή τη λογική, επέπληξε τον καδή για την ανάμιξή του, διερωτώμενος το λόγο για τον οποίο ο Sheikh ül İslam, ο Μεγάλος Βεζίρης και τελικά ο Mahmud pasha είχαν επικοινωνήσει μαζί του και με τον μουφτή, για ένα θέμα που δεν ενέπιπτε στη δικαιοδοσία τους, αλλά και για ποιο λόγο ο ίδιος ο καδής ανέλαβε να διαχειριστεί τα αιτήματα τους. Υπογράμμισε ότι στη νέα διοικητική πραγματικότητα η διαχείριση των βακουφιών γινόταν αποκλειστικά από τους επιτρόπους του Evkaf και επομένως μόνο αυτοί είχαν το δικαίωμα να διαχειριστούν αλληλογραφία και αιτήσεις από οιονεί δικαιούχους, ακόμη και από αξιωματούχους της οθωμανικής κυβέρνησης. Τέλος ξεκαθάρισε ότι οιαδήποτε νομική διευκρίνιση σχετικά με το ζήτημα θα έπρεπε να ζητείται στο εξής από τους επιτρόπους από τα πολιτικά δικαστήρια του νησιού.¹⁵⁸ Προκειμένου να τονίσει την πρόθεση της κυβέρνησης του να διακόψει τη ουσιαστική σχέση μεταξύ του θρησκευτικού Sheri νόμου και των διοικητικών – οικονομικών θεσμών όπως το Evkaf, απαξίωσε να απαντήσει καν στην επιστολή του μουφτή, σχολιάζοντας σκωπτικά το διστακτικό και συγκαλυμμένο ύφος της επιστολής του τελευταίου και παραπέμποντάς τον στην απάντηση που είχε ήδη δοθεί στον καδή «το περιεχόμενο της οποίας αναμφισβήτητα σας έχει ήδη επικοινωνηθεί από την εξοχότητα του (ενν. τον καδή)».¹⁵⁹

¹⁵⁸ Βλέπε την επιστολή από το Γραμματέα της διοίκησης προς τον καδή της Κύπρου [Chief Cadi], 16 Μαρτίου 1887, ENA ό.π.

¹⁵⁹ Βλέπε την επιστολή από το Γραμματέα της διοίκησης προς το μουφτή [müftü] της Κύπρου, 20 Μαρτίου 1887. Ο Warren απευθύνθηκε στο μουφτή μόνο για να τον ειρωνευτεί για το ασαφές και συγκαλυμμένο ύφος της επιστολής του: «Δεν είναι ξεκάθαρο στην εξοχότητά του (ενν. τον Ύπατο Αρμοστή) από την επιστολή σας τι επιθυμείτε από την κυβέρνηση και έρχομαι να προσθέσω ότι εάν η υψηλότητα σας ακόμη επιθυμεί κάτι ίσως θα είχε την καλοσύνη να εξηγήσει ποιο είναι αυτό», ENA ό.π.

Στην επόμενη χρονικά αναφορά του Υπατου Αρμοστή Sir Henry Bulwer προς τον Αποικιακό Γραμματέα Henry Holland για το θέμα, γίνονται σαφέστερες οι προθέσεις της βρετανικής διοίκησης αναφορικά με τις μεταβολές των θεσμικών λειτουργιών που θα πλαisiώναν τη μουσουλμανική κοινότητα του νησιού. Καθίσταται επιπλέον εμφανές ότι οι μεταβολές δρομολογήθηκαν από τη διοίκηση του νησιού με την έγκριση ή τη συμμετοχή και της κεντρικής κυβέρνησης στο Λονδίνο –στην προκειμένη περίπτωση το Γραφείο Αποικιών- και όχι το αντίστροφο.

Μια τέτοια εξέλιξη ήταν επόμενη λόγω της σπουδής με την οποία υπεγράφη η σύμβαση, σπουδή η οποία δημιούργησε τα ασαφή και διαφιλονικούμενα σημεία εξουσιών και αρμοδιοτήτων οι οποίες κάλυπταν η μία την άλλη, και μάλιστα μεταξύ κυβερνήσεων δύο διαφορετικών χωρών. Ορισμένα από τα άρθρα της σύμβασης ήταν ανοιχτά σε διαφορετικές ερμηνείες. Όσα ορίστηκαν για τη ρύθμιση των ζητημάτων της μουσουλμανικής κοινότητας διατηρούσαν το δικαίωμα ενεργής επέμβασης της οθωμανικής κυβέρνησης στα διοικητικά ζητήματα, ενώ το άρθρο 2 της σύμβασης ουσιαστικά έδινε στην οθωμανική κυβέρνηση την πρωτοκαθεδρία στην επίλυση της πλειοψηφίας των νομικών θεμάτων που αφορούσαν στην κοινότητα.

Το γεγονός σε ένα βαθμό είχε διαφανεί ήδη από τη σπουδή της οθωμανικής κυβέρνησης και υψηλόβαθμων αξιωματούχων, όπως ο Mahmoud pasha, να διασφαλίσουν την εκμετάλλευση πόρων που με βάση τη δική τους προσέγγιση στην ερμηνεία του 2^{ου} άρθρου της σύμβασης ήταν δυνατό να τους κατοχυρωθούν. Και μέσω αυτής της κατοχύρωσης να διασφαλιστεί και η λειτουργία των μουσουλμανικών θεσμών στο νησί με τη ακριβή μορφή που είχαν πριν την έλευση των βρετανών στο νησί, καθώς και να διατηρηθεί το έρεισμα τους σε αυτούς και στην κοινότητα γενικότερα.

Η απόπειρα δεν διέλαθε της προσοχής της βρετανικής διοίκησης, η οποία και προσπάθησε να την εξουδετερώσει άμεσα προκειμένου να αποφύγει να εδραιώσει ένα επιβαρυντικό για εκείνη προηγούμενο και για το μέλλον. Απευθυνόμενος στον Αποικιακό Γραμματέα ο Sir Henry Bulwer παρουσίασε την υπόθεση του βακουφιού ως είχε, αναφέροντας όλα τα στοιχεία που είχαν ανακαλυφθεί για το βακούφι από τους Βρετανούς διοικητικούς υπαλλήλους και επαναλαμβάνοντας όλα τα στοιχεία που είχε παραθέσει και ο Mahmoud Pasha στις πολλές επιστολές του. Επέλεξε ωστόσο για λόγους συμφέροντος της κυβέρνησης που υπηρετούσε καθώς και του νησιού που διοικούσε να καταλήξει στο αντίθετο με τον οθωμανό αξιωματούχο συμπέρασμα.

Πιο συγκεκριμένα, θεώρησε – ανεπίσημα πάντα, αφού η τελική απόφαση και γραμμή θα δινόταν από την κεντρική κυβέρνηση- ότι η τελευταία σουλτανική απόφαση διορισμού του Mahmoud Pasha ως επιτρόπου του βακουφιού [*irade*] δεν είχε πλέον ισχύ στην Κύπρο.¹⁶⁰ Δεν αμφισβήτησε τα πιστοποιητικά του κληρονόμου ή την αγαθή προαίρεση με την οποία εκδόθηκαν, αλλά τη δικαιοδοσία του σουλτάνου στο νησί. Το δικαίωμα του να αποφασίζει ακόμη για τη διαχείριση των θρησκευτικών περιουσιών που ανήκαν πλέον στην αρμοδιότητα του κυπριακού Evkaf και επομένως στη δικαιοδοσία της βρετανικής διοίκησης.

Το Evkaf του νησιού αποτελούσε κατά την άποψή του βρετανικό διοικητικό όργανο, που εξυπηρετούσε τα συμφέροντα της κοινότητας σαν σύνολο. Η μουσουλμανική κοινότητα, η οποία βρισκόταν πλέον υπό την εξουσία και τη φροντίδα της Μεγάλης Βρετανίας θα ζημιωνόταν αν έχανε

¹⁶⁰ Βλέπε την επιστολή από τον Υπάτο Αρμοστή Henry Bulwer προς το Γραμματέα των Αποικιών, Henry Holland, 4 Απριλίου 1887: «Αλλά στη σημερινή Κύπρο, μια εντολή διορισμού του Σουλτάνου [*irade*] που εκδόθηκε στην Κωνσταντινούπολη δεν έχει καμία νομική ισχύ, και δεν υπάρχει κάποιο σημείο στη Συνθήκη του 1878 με το οποίο διατηρείται στο Σουλτάνο το δικαίωμα να αποδίδει περιουσία του Evkaf κατά τις επιθυμίες του». ΕΝΑ ό.π.

τα έσοδα ενός από τα πλουσιότερα βακούφια του νησιού. Τα έσοδά του θα αποσύρονταν από το νησί, και θα αποδίδονταν σε έναν ιδιώτη που διαβιούσε εκτός αυτού. Αντίθετα οι επίτροποι του ντόπιου Ενκαφ, αν τους επιτρεπόταν να κρατήσουν το βακούφι υπό τον έλεγχο τους θα είχαν τη δυνατότητα να επιστρέψουν τα έσοδα του στην κοινότητα, χρηματοδοτώντας τη συντήρηση και επέκταση της περιουσίας του ίδιου του βακουφίου και άλλων που δεν είχαν τόσα έξοδα ή παρουσίασαν παθητικό, εξακολουθούσαν όμως και ήταν σημαντικά για την ποιότητα ζωής των μουσουλμάνων της Κύπρου.

Κατά την άποψη του τοπικού «βρετανικό» Ενκαφ ταυτιζόταν πλέον με τα συμφέροντα της μουσουλμανικής κοινότητας ενώ η οθωμανική κυβέρνηση εξυπηρετούσε ίδιους σκοπούς, εξυπηρετώντας οθωμανούς αξιωματούχους με ερείσματα σε αυτή και προσπαθώντας να συντηρήσει την εισροή πόρων από την Κύπρο: «είχα ενώπιον μου από τη μια πλευρά το αίτημα του... Mahmoud pasha που είτε βασίστηκε στο ότι κατάγεται από τον δημιουργό του βακουφίου είτε στο σουλτανικό διάταγμα [irade] πάντως υποστηρίχθηκε από την οθωμανική κυβέρνηση με όλες της τις δυνάμεις, και από την άλλη πλευρά τα σημερινά δικαιώματα και αιτήματα της διοίκησης του Ενκαφ τα οποία αντιπροσωπεύουν τα συμφέροντα της μουσουλμανικής θρησκευτικής κοινότητας στο νησί...». ¹⁶¹

Το σημαντικότερο σημείο στην εισήγηση του Υπατου Αρμοστή που δήλωσε και την πρόθεση του να δημιουργήσει ένα νομικό θέσφατο για τις αντίστοιχες υποθέσεις που επρόκειτο να εμφανιστούν στο μέλλον, ήταν η πεποίθηση ότι η υπόθεση με τα υπέρ και τα κατά και των δύο πλευρών, δηλαδή του Mahmoud Pasha και της οθωμανικής κυβέρνησης από τη μια πλευρά και του κυπριακού Ενκαφ από την άλλη, θα έπρεπε να εκδικαστεί από πολιτικό δικαστήριο στο νησί. Οι Οθωμανοί αξιωματούχοι υπέρμαχοι

¹⁶¹ Βλέπε την επιστολή από τον Υπατο Αρμοστή Henry Bulwer προς το Γραμματέα των Αποικιών, Henry Holland, ENA ό.π.

των θέσεων του Mahmoud Pasha και ο ίδιος ως πρόεδρος του κυβερνητικού συμβουλίου του Tanzimat είχαν πολλές φορές μέσα στις επιστολές τους ζητήσει να διευθετηθούν οι ακριβείς παράμετροι της υπόθεσης –αφού ο διορισμός από τον ίδιο το σουλτάνο δεν ήταν δυνατό να αμφισβητηθεί από κανένα- σε θρησκευτικό δικαστήριο Sheri.

Σε αυτό θα προΐσταντο σύμφωνα με το μουσουλμανικό νόμο με ουσιαστική επικυρωτική αρμοδιότητα ο καδής της Κύπρου [Chief Qadi] και ο μουφτής. Και εφόσον εφαρμοζόταν ο Sheri νόμος η θρησκευτική παρουσία θα επιδικαζόταν κατά πάσα πιθανότητα στην επιτροπεία [mutevelliship] του Οθωμανού αξιωματούχου. Ο καδής ήταν εύλογο να αποδεχθεί ως έγκυρο μουσουλμανικό νομικό έγγραφο με τη μέγιστη ισχύ το σουλτανικό Idare, ενώ ο μουφτής, ήταν υποχρεωμένος να αποφανθεί ότι η σουλτανική απόφαση ήταν σύμφωνη με τη μουσουλμανική νομοθεσία, εφόσον υπήρχε η βεβαίωση ότι ο Mahmoud pasha ήταν απόγονος του δημιουργού του βακουφιού, αλλά κυρίως επειδή ο Sheikh ül İslam, η ανώτερη εφετική εξουσία αναφορικά με τον ισλαμικό νόμο, είχε συγκατατεθεί και ενεργούσε υπέρ του υποψήφιου επιτρόπου.

Το αίτημα της διευθέτησης της υπόθεσης ή παραμέτρων αυτής μέσω θρησκευτικού δικαστηρίου ήταν σύννομο με το 2^ο άρθρο της σύμβασης, όπου αναφερόταν ότι τα ζητήματα που θα ανέκυπταν στη θρησκευτική παρουσία του Evkaf και των μουσουλμάνων της Κύπρου θα διευθετούνταν από αυτά και σύμφωνα με τον ιερό νόμο. Ωστόσο, ο Ύπατος Αρμοστής αντιμετώπισε ήδη από αυτή την πρώιμη περίοδο τη δυσκολία να ελέγξει τα συγκεκριμένα δικαστήρια και να τα εντάξει στο σκελετό του κοσμικού κράτους που ξεκινούσε να εγκαθιδρύσει στην Κύπρο. Θα αποτελούσαν ένα σταθερό δίαυλο επικοινωνίας της οθωμανικής κυβέρνησης με την κοινότητα, εργαλείο επέμβασης και επηρεασμού στα εσωτερικά της, καθώς και οικονομικής εκμετάλλευσης των θρησκευτικών περιουσιών του νησιού.

Τελικά, θα εμπόδιζαν τη βρετανική διοίκηση να ελέγξει αποτελεσματικά την κοινότητα και το ζωτικό της χώρο μέσω των δικών της κοσμικών θεσμών και νόμων. Ο Υπάτος Αρμωστής γνώριζε ότι η σύμβαση ήταν δεσμευτική αναφορικά με τη διατήρηση των δικαστηρίων, επέλεξε ωστόσο να μην απευθύνεται σε αυτά η βρετανική διοίκηση – συμπεριλαμβανομένου και του Ενκaf που ήταν πλέον μέρος της – εξουδετερώνοντας ουσιαστικά το ρόλο τους: «αυτά τα αιτήματα (ενν. του Mahmoud pasha από τη μια πλευρά και των επιτρόπων από την άλλη) έχω την άποψη ότι σε μια χώρα υπό βρετανική διοίκηση είναι δυνατό να διευθετηθούν μόνο σε κανονικά δικαστήρια, και γι αυτό σε αυτά αποφάσισα να τα παραπέμψω...»¹⁶²

Ο Υπάτος Αρμωστής έστειλε το μήνυμα στην κεντρική κυβέρνηση ότι ερμηνεύοντας τη σύμβαση στην ουσία της και διατηρώντας τον πραγματικό ρόλο των θρησκευτικών δικαστηρίων θα επέτρεπε παρεμβάσεις της οθωμανικής κυβέρνησης στα εσωτερικά ζητήματα της κοινότητας σε βαθμό που θα δυσχέραινε την προσπάθεια της διοίκησης να την ελέγξει και να διαχειριστεί αποκλειστικά τα κεφάλαια των βακουφιών. Επιπλέον όσο ήταν σαφές ότι η εκδίκαση της υπόθεσης από θρησκευτικό δικαστήριο θα ευνοούσε τον οθωμανό αξιωματούχο, άλλο τόσο ήταν εύλογο ότι ένα πολιτικό δικαστήριο θα πρόκρινε τους ρεαλιστικούς ισχυρισμούς των νέων επιτρόπων. Επομένως για πρακτικούς λόγους – προκειμένου να αποσοβηθεί η οθωμανική διαρκής παρέμβαση, αλλά και λόγω της κοσμικής φύσης της βρετανικής εξουσίας, ο Henry Bulwer πρότεινε στην κεντρική κυβέρνηση από εκείνο το χρονικό διάστημα τον άτυπο αλλά ουσιαστικό διαχωρισμό της νομοθετικής και δικαστικής εξουσίας από τη μουσουλμανική θρησκεία στα θέματα που άπτονταν του κυπριακού Ενκaf.

¹⁶² Βλέπε την επιστολή από τον Υπάτο Αρμωστή Henry Bulwer προς το Γραμματέα των Αποικιών, Henry Holland. ΕΝΑ ό.π.

Οι απόψεις του Υπατου Αρμοστή δεν έτυχαν άμεσης ανταπόκρισης από τη βρετανική κυβέρνηση και επειδή ο ίδιος επισήμως τήρησε ουδέτερη στάση και πρότεινε στις δύο πλευρές να διεκδικήσουν δικαστικά την περιουσία, οι επίτροποι μπήκαν σε μια νέα διαδικασία να εφοδιάσουν το Γραμματέα της Διοίκησης με επιχειρήματα τα οποία θα ήταν δυνατό να υποστηριχθούν ακόμη και σε ένα θρησκευτικό δικαστήριο, αν τελικά η επιλογή του πολιτικού δικαστηρίου δεν προκρινόταν.

Σε μια ενδελεχή αναφορά τους την 1^η Ιουλίου 1887 με ιστορική αναδρομή στην πορεία των σημαντικότερων βακουφιών του νησιού, αποπειράθηκαν να καταδείξουν την σκοπιμότητα πίσω από τους χειρισμούς της οθωμανικής κυβέρνησης προκειμένου σημαντικές βακούφικες περιουσίες του νησιού να παραμείνουν υπό τον οικονομικό της έλεγχο. Παραδοσιακά, το μεγαλύτερο μέρος των Haremeyn (στο αγγλικό κείμενο Haremain) βακουφιών του σουλτάνου Selim, του Lala Mustafa Pasha, Haydar (στο αγγλικό κείμενο Haidar) Pasha και Chorloulou (στο κείμενο συναντάται και Khorloulou) Ali Pasha είχαν υπενοικιαστεί υπό τη μορφή επιτροπείας σε ένα ντόπιο αξιωματούχο με επιρροή, τον Tahsin Bey¹⁶³.

¹⁶³ Πρόκειται για ορισμένα από τα παλιότερα βακούφια του νησιού, τα οποία συστάθηκαν αμέσως μετά την κατάκτηση του το 1571 από το Σουλτάνο Selim II. Δημιουργοί τους εκτός από τον ίδιο το Σουλτάνο, ο κατακτητής της Κύπρου Lala Mustapha Pasha, και άλλοι πασάδες όπως οι Haydar pasha και Ağa Cafer pasha. Η ιδιαιτερότητα τους έγκειται στο ότι μέρος των εσόδων τους αποδιδόταν υπέρ των φτωχών στις ιερές πόλεις Μέκκα και Μεδίνα και λόγω αυτού ονομάστηκαν Haremeyn-i Şerifeyn.

Βακούφια που έφεραν αυτή την ονομασία εκτός από το Khorloulou Ali Pasha vakf, ήταν τα Evkaf του Selim II, το βακούφι Girne Sanjak [Girne Sancagi] γνωστό ως κτήμα της Λαπήθου [Lapta Farm] το βακούφι του Cafer pasha και το βακούφι του Mehmet Bey Ebubekir, στο σαντζάκι της Πάφου. Δεν είναι τυχαίο ότι μετά τη Συνθήκη της Κύπρου τις περισσότερες από αυτές τις θρησκευτικές περιουσίες διεκδίκησε ο Σουλτάνος ως προσωπικές του περιουσίες [Crown properties]. Για περισσότερες λεπτομέρειες βλ σελ 30 – 31 της παρούσας εργασίας και Ahmet C. Gazioğlu, *ό.π.*, σελ 191.

Οι διασυνδέσεις του με το αυτοκρατορικό Evkaf στην Κωνσταντινούπολη του επέτρεπαν να συντηρεί τα βακούφια με ένα μέρος των εσόδων τους, εισπράττοντας το πλεόνασμα και αποδίδοντας στο ταμείο του Evkaf ένα πολύ μικρό ενοίκιο, με αποδεικτικό έγγραφο διορισμού από το Μεγάλο Βεζίρη το 1797.¹⁶⁴ Το 1812 ωστόσο, με διάταγμα του Σουλτάνου [Irade] το τσιφλίκι της Πόλης [Poli chiftlik] που περιελάμβανε τις προαναφερθείσες περιοχές, αποσπάστηκε από το υπόλοιπο βακούφι και την επιτροπεία του Tahsin Bey και ενσωματώθηκε στα βακούφια τα οποία τελούσαν υπό την υψηλή εποπτεία του σουλτάνου [Hamidie vakoufs] και διοικούνταν από το Evkaf.

Από το 1812 δεν αναφέρθηκε κάτι στα οθωμανικά αρχεία έως και το 1840, οπότε ολόκληρο το βακούφι Khorloulou καταγράφηκε ως Mazbuta, ένα από τα βακούφια του σουλτάνου Abdulhamid και υπό τη διοίκηση του Υπουργείου του Evkaf. Η επόμενη μεταβολή εμφανίστηκε σε επίσημη αναφορά του 1940 όταν το τσιφλίκι της Πόλης καθώς και τα χωριά που περιελάμβανε υπενοικιάστηκαν στον τραπεζίτη Mahsoud, με ετήσιο ενοίκιο 15.000 πιάστρες και προκαταβολή εν είδει εγγύησης, 32.500 πιάστρες. Η διαφορά με το ποσό των 500 μόλις πιαστών που κατέβαλλε ο

¹⁶⁴ Βλέπε την επιστολή από τους επιτρόπους του κυπριακού Evkaf προς το Γραμματέα της Διοίκησης, 1 Ιουλίου 1887. Το ιστορικό και η αναλυτική καταγραφή των τμημάτων των βακουφιών προήλθε από τα αρχεία του 'Defter Hakane', του επισήμου καταλόγου των βακουφικών περιουσιών που αποτελούσε τμήμα του Υπουργείου του Evkaf στην Κωνσταντινούπολη. Οι επίτροποι χαρακτήρισαν το ενοίκιο ως «εξωφρενικά μικρό» τονίζοντας έτσι την επιρροή του συγκεκριμένου αξιωματούχου που είχε φτάσει με προφορικές μαρτυρίες ως αυτούς, αλλά κυρίως την κακοδιοίκηση και τη διασπάθιση των βακουφικών κεφαλαίων που θεωρούσαν ότι έλαβε χώρα επί οθωμανικής διοίκησης. Για την εκμετάλλευση του μεγαλύτερου μέρους του βακουφίου του Ali Pasha του Chorlou (και Khorlou στο κείμενο) που περιελάμβανε ένα μεγάλο κτήμα στην επαρχία [nahieh] της Λεμεσού με τα χωριά Χρυσοχού, Μόρφη, Μουλή, Σίμων Σάραμας, Πόλη, Καθηγά και Επισκοπή, καθώς και δικαίωμα εκμετάλλευσης της πηγής που βρισκόταν μέσα στα όρια του κτήματος, ο Tahsin Bey απέδιδε ετησίως συνολικά μόλις 500 πιάστρες. ENA ό.π..

Tahsin Bey και παρά το γεγονός ότι είχαν μεσολαβήσει αρκετά χρόνια ήταν σημαντική. Φάνηκε όμως ότι το χρονικό διάστημα που παρήλθε δεν εξουδετέρωσε την επιρροή του Tahsin Bey και τη δυνατότητα να ξεπερνά τους οθωμανικούς νόμους.

Ο Mahsoud Bey το ίδιο κιόλας έτος μεταβίβασε το δικαίωμα εκμετάλλευσης της περιουσίας στον Tahsin Bey εκ νέου. Η αύξηση στο ενοίκιο παρά τη μεσολάβηση τόσων ετών ήταν σημαντική (το ενοίκιο του Tahsin Bey ήταν μόλις 500 πιάστρες) και κατέδειξε την εκμετάλλευση της βακουφικής περιουσίας από το συγκεκριμένο ιδιώτη. Οι επίτροποι υπαινίχθηκαν ότι η οθωμανική κυβέρνηση δεν ήταν σε θέση να υπερασπιστεί την κοινοτική περιουσία από την εκμετάλλευση ατόμων με επιρροή στην ίδια και στον τόπο όπως ο συγκεκριμένος επίτροπος. Επιπλέον η οθωμανική νομοθεσία επέτρεπε την αυθαίρετη και συγκυριακή ερμηνεία διατάξεων, έτσι ώστε να είναι δυνατό να ευνοηθούν πρόσωπα που λειτούργησαν μέσα στον κυβερνητικό μηχανισμό και είχαν ερείσματα σε αυτόν. Οι θρησκευτικές νομικές υποθέσεις ερμηνεύονταν κατά περίπτωση, ζημιώνοντας τελικά τους απλούς υπηκόους αλλά και την κοινότητα συνολικά αφού της στερούσαν τους οικονομικούς πόρους των βακουφιών.

Οι επίτροποι θεώρησαν ότι ανέλαβαν να αποκαταστήσουν τις αδυναμίες της οθωμανικής νομοθεσίας, με την αποθρησκευιοποίηση της και την ομογενοποίηση της μέσω της κοσμικότητας. Παράλληλα υπαινίχθηκαν ότι αντικατέστησαν τους διεφθαρμένους οθωμανούς αξιωματούχους, εκκοσμικεύοντας τα καθήκοντα και τους ρόλους τους. Οι ενέργειες αυτές δρομολογήθηκαν με γνώμονα το συλλογικό συμφέρον και την πρόοδο της μουσουλμανικής κοινότητας.

Βασική αντίφαση αυτής της περιόδου από την πλευρά της διοίκησης και ιδιαίτερα των βρετανών αξιωματούχων που εργάστηκαν σε διοικητικά τμήματα που αφορούσαν στην κοινότητα αποτέλεσε η εμμονή στην εκκοσμίκευση βασικών θεσμών της κοινότητας, όπως το Evkaf,

προκειμένου να διασφαλιστεί η ευημερία και να προστατευθούν τα συμφέροντά της. Η προστασία και η διατήρηση μιας κατά βάση θρησκευτικής κοινότητας θα προερχόταν κατά την άποψη τους από την εκκοσμίκευση βασικών θρησκευτικών θεσμών που τη διέτρεχαν. Ταυτόχρονα, η προβολή του συλλογικού κοινοτικού συμφέροντος έναντι των συμφερόντων μελών της και οθωμανών υπηκόων.

Και κυρίως, αυτό που έγινε εμφανές στη συγκεκριμένη διαμάχη και αναδείχθηκε και στη συνέχεια, ήταν η προσπάθεια για διακοπή της οργανικής, διοικητικής και οικονομικής σύνδεσης της κοινότητας και των οικονομικών της πόρων από το έως τότε διοικητικό και θρησκευτικό της κέντρο, την Κωνσταντινούπολη και την οθωμανική κυβέρνηση. Η διακοπή αυτή έπρεπε να συμβεί σύμφωνα με τους νέους επιτρόπους καταρχάς για να αποτραπεί η διαφαινόμενη προσπάθεια της οθωμανικής κυβέρνησης να καρπωθούν ορισμένα μέλη της όσο περισσότερα οικονομικά οφέλη μπορούσαν από τα βακούφια του νησιού μέσω αυθαίρετων επιτροπειών [Mutevelliship]. Και εν συνεχεία να αποτραπεί η δυνατότητα συνεχών επεμβάσεων της οθωμανικής εξουσίας στο νησί μέσω των ερεισμάτων, οικονομικών αλλά κυρίως διοικητικών και που οι επιτροπείες αυτές θα δημιουργούσαν.

Με την αρωγή των οθωμανών θρησκευτικών αξιωματούχων του νησιού οι οποίοι διάθεταν και νομική υπόσταση όπως ο μουφτής και ο καδής, τα ερείσματα αυτά θα αποκτούσαν και νομική-θεσμική μορφή, υπονομεύοντας τη βρετανική διοίκηση και διατηρώντας την ουσία της οθωμανικής εξουσίας στο νησί για τη μουσουλμανική κοινότητα. Ο πρώιμος αυτός κίνδυνος έγινε αισθητός στους βρετανούς που είχαν αναλάβει να διοικήσουν το νησί κατά αυτό το πρώτο χρονικό διάστημα. Επιπλέον έγινε αντιληπτός και στους διοικητικούς αξιωματούχους που ανέλαβαν μέσω του Ενκaf και με την υποστήριξη της νέας ηγεσίας να υποκαταστήσουν τους οθωμανούς αξιωματούχους και να θέσουν τους

παλαιούς οθωμανικούς κοινοτικούς θεσμούς στην υπηρεσία της βρετανικής αποικιακής εξουσίας.¹⁶⁵

Μέσα από τη συγκεκριμένη διένεξη έγινε σαφέστερη και η ανάγκη για τη βρετανική διοίκηση να περιχαράκώσει τη δικαιοδοσία της στο νησί και ιδιαίτερα στους μουσουλμάνους κατοίκους του. Ο βρετανός αξιωματούχος C. G. Walpole, επιφορτίστηκε με το καθήκον να μελετήσει την αφιερωματική πράξη [vaqfiye] του βακουφιού προκειμένου να ελέγξει κατά πόσο ευσταθούσαν οι ισχυρισμοί του Mahmoud Pasha και να παρουσιάσει εναλλακτικούς τρόπους χειρισμού της υπόθεσης εφόσον τελικά εκδικαζόταν με βάση το μουσουλμανικό θρησκευτικό δίκαιο.

Στα συμπεράσματα του που υπεβλήθησαν με τη μορφή αναφοράς προς το υπουργικό συμβούλιο της βρετανικής κυβέρνησης, υπογράμμισε ότι με βάση τις αναλυτικές οδηγίες που είχε αφήσει ο δημιουργός του, κληρονόμος του βακουφιού θα μπορούσε να οριστεί όχι μόνο ένας απευθείας απόγονος του Ali Pasha Khorlou αλλά και οποιοδήποτε άλλο μέλος της οικογένειας του κατά προτεραιότητα βαθμού συγγένειας, ακόμη και απελεύθεροι σκλάβοι.

Το γεγονός αυτό καθιστούσε δυσκολότερη την νομική επιχειρηματολογία της βρετανικής διοίκησης, αν αυτή βασιζόταν στο αμφίβολο της συγγένειας του Mahmoud Pasha με το δημιουργό του βακουφιού. Επιπλέον η συγκεκριμένη νομική ρύθμιση άφηνε ανοιχτό το ενδεχόμενο να εμφανιστούν και άλλοι διεκδικητές της συγκεκριμένης περιουσίας στο μέλλον, με αντίστοιχα νομικά ερείσματα με εκείνα του Mahmoud Pasha. Επομένως η βρετανική διοίκηση προκειμένου να απαλλάξει το βακούφι από διεκδικητές τελεσίδικα, όφειλε να ακολουθήσει μια διαφορετική «υπερασπιστική» γραμμή.

Ο βρετανός αξιωματούχος επανήλθε στα επιχειρήματα των μελών της διοίκησης, αξιώνοντας να μην γίνει δεκτή η σουλτανική πράξη

¹⁶⁵ Βλ. ENA, *ό.π.*

διορισμού [irade] του Mahmoud pasha, με το αιτιολογικό ότι εκδόθηκε αφότου το νησί είχε περιέλθει στο διοικητικό έλεγχο της Μ. Βρετανίας. Και αυτός με τη σειρά του θεωρούσε ότι έπρεπε να γίνει σαφές από την πλευρά της κυβέρνησης του ότι σουλτανικές εντολές διορισμού δεν είχαν πλέον ισχύ στην Κύπρο, διαφορετικά : «η διοίκηση του νησιού από την Αγγλία ισχύει μόνο κατ' όνομα».¹⁶⁶

Αναγνώρισε το δικαίωμα του σουλτάνου μέσω του αντίστοιχου υπουργείου στην Κωνσταντινούπολη να επιλέγει το ντόπιο μουσουλμάνο ο οποίος θα συμμετέχει στη διαχείριση του ιδρύματος του Ενκαφ στο νησί αλλά : «αυτό είναι ένα τελείως διαφορετικό θέμα από το να ισχυριστεί κανείς ότι ο Σουλτάνος μπορεί να περάσει νόμο ο οποίος θα αλλάζει τη φύση και το δικαίωμα ιδιοκτησίας μιας τέτοιας περιουσίας».¹⁶⁷

Η διάκριση που ο βρετανός αξιωματούχος αποπειράθηκε να κάνει δεν ήταν αυτονόητη για τη βρετανική διοίκηση που σταδιακά αποπειράθηκε να εξοικειωθεί με τη διττή κατάσταση της εκτελεστικής εξουσίας του νησιού. Κυρίως όμως δεν ήταν αυτονόητη για τους μουσουλμάνους, οι οποίοι κατά την οθωμανική περίοδο διέκριναν παραδοσιακά τις εξουσίες σε ένα πρώτο διαχειριστικό επίπεδο, αλλά τελικά τις ταύτιζαν με το πρόσωπο του Σουλτάνου.

Ωστόσο και ο συντάκτης της συγκεκριμένης αναφοράς αντιλήφθηκε το οξύμωρο σχήμα μιας εκτελεστικής εξουσίας εν μέρει διορισμένης από την οθωμανική κυβέρνηση, με την αντίστοιχη νομοθετική να ρυθμίζεται εξ ολοκλήρου από τη βρετανική διοίκηση. Επιπλέον οι βάσεις του νομοθετικού κώδικα στον οποίο στηρίχτηκε η νομοθετική εξουσία ήταν οθωμανικές.

¹⁶⁶ Βλέπε αναφορά του C. G. Walpole απ. αρ. 185. Υπεβλήθη στις 15 Ιουλίου, παρελήφθη στις 27 Ιουλίου 1887 από το Υπουργικό Συμβούλιο της βρετανικής κυβέρνησης. ENA, ό.π..

¹⁶⁷ Βλ. ENA, ό.π.

Το δεύτερο οξύμωρο που υπογράμμισε ο βρετανός αξιωματούχος ήταν ότι για αρχειακές πληροφορίες και διευκρινίσεις σχετικά με τη λειτουργία της νομοθετικής εξουσίας που βάσει της σύμβασης οι Βρετανοί θα διαχειρίζονταν αποκλειστικά, θα έπρεπε και πάλι να απευθύνονται στους εναπομείναντες οθωμανούς αξιωματούχους τους νησιού και τελικά στην οθωμανική κυβέρνηση.

Εκμεταλλεόμενος και τον εμπιστευτικό χαρακτήρα της επιστολής, στα συμπεράσματα του τόνισε την ανάγκη για αποφασιστική αποτροπή του σουλτάνου από οιαδήποτε τύπου νομοθετική παρέμβαση ή μεταβολή στα θέματα του Ενκaf στο νησί από την εγκαθίδρυση της βρετανικής εξουσίας και μετά. Σε διαφορετική περίπτωση ζητήματα σαν τη διαφιλονικούμενη επιτροπεία του συγκεκριμένου βακουφιού θα βρίσκονταν στην ημερήσια διάταξη του τμήματος του κυπριακού Ενκaf.

Ταυτόχρονα, η βρετανική κυβέρνηση έλαβε μια σειρά από νέες επιστολές του Μεγάλου Βεζίρη που διακήρυξε σε όλους του τόνους τα δίκαια του Mahmoud Pasha στην κληρονομική επιτροπεία του βακουφιού, καθώς και ένα ψήφισμα που απεστάλη από την υπηρεσία του αυτοκρατορικού οθωμανικού αρχείου με συλλογή περίπου σαράντα υπογραφών οθωμανών αξιωματούχων, συμπεριλαμβανομένου και του υπουργικού συμβουλίου του Σουλτάνου, όπου και πάλι επιβεβαιώνονταν το δικαίωμα του επιτρόπου στην κληρονομιά του και ζητούνταν η απόδοση της από τη βρετανική κυβέρνηση.¹⁶⁸ Σε συνοδευτικό έγγραφο του συγκεκριμένου ψηφίσματος έγινε και μια προσπάθεια να εξηγηθεί και το χρονικό μεσοδιάστημα κατά το οποίο το βακούφι είχε περιέλθει στην κατηγορία των μη επιτροπευόμενων βακουφιών [mulhaka] με διάταγμα του Σουλτάνου Abdul Hamid Khan I.

¹⁶⁸ Βλέπε την επιστολή του Μεγάλου Βεζίρη, στις 27 Οκτωβρίου 1886 και επιστολή – ψήφισμα του προσωπικού της υπηρεσίας αυτοκρατορικού αρχείου και τελωνείου, η οποία στάλθηκε στις 13 Αυγούστου 1887. ENA FO 78/5116 ό.π.

Η επίσημη εξήγηση που παρείχε το συγκεκριμένο κυβερνητικό τμήμα, ως το πλέον αρμόδιο να απαντήσει επί της διαδικασίας ήταν ότι η διαδοχή των γενεών των αρρένων απογόνων του αφιερωτή - δημιουργού [testator] της περιουσίας είχε σε κάποιο χρονικό σημείο της περιόδου διακυβέρνησης του προηγούμενου σουλτάνου Ahmed Khan III χαθεί, και με την πεποίθηση ότι δεν υπήρχε πλέον άρρεν κληρονόμος, η περιουσία είχε μεταπέσει στην κατηγορία των βακουφιών χωρίς κληρονόμο και περιήλθε στην απόλυτη δικαιοδοσία του αρμόδιου Υπουργείου.¹⁶⁹

Το σημαντικό σε αυτή την τελευταία και πιο επίσημη επιστολή από μέλη της οθωμανικής κυβέρνησης, σε σειρά πολλών που είχαν προηγηθεί προκειμένου να υποστηριχθεί η υπόθεση του Mahmoud Pasha, ήταν ότι για πρώτη φορά έγινε αναφορά σε εφάπαξ αποζημίωση που προτάθηκε στον τελευταίο προκειμένου να αποσύρει τις αξιώσεις του στην επιτροπεία της περιουσίας. Μέσω της επιστολής η συγκεκριμένη πρόταση απορρίφθηκε, με το δικαιολογητικό ότι το ποσό της αποζημίωσης θεωρήθηκε από τους ενδιαφερόμενους τόσο μικρό, ώστε να λειτουργήσει ως κίνητρο για την εντονότερη επιδίωξη της απόδοσης της επιτροπείας.¹⁷⁰

¹⁶⁹ Σύμφωνα με το συνοδευτικό έγγραφο του υπουργικού συμβουλίου, με το οποίο υποστηρίχθηκε η αίτηση του Mahmoud Pasha, ο τελευταίος είχε ακολουθήσει τη διαδικασία που προβλέπονταν για τις «ενστάσεις» στη διαδικασία της επιτροπείας. Είχε προσφύγει στο αρμόδιο ειδικό θρησκευτικό δικαστήριο **Medjlisi Vala** (το οποίο το χρονικό διάστημα που συντάχθηκε η επιστολή είχε πλέον καταργηθεί) και ζήτησε να επανεξεταστεί το ζήτημα της επιτροπείας του. ΕΝΑ ό.π.

¹⁷⁰ Πρέπει να σημειωθεί ότι στο συγκεκριμένο αρχείο δεν γίνεται σε άλλο σημείο είτε από τη βρετανική είτε από την οθωμανική πλευρά τέτοια σαφής αναφορά σε εφάπαξ χρηματική αποζημίωση προκειμένου να παραιτηθεί ο Mahmoud Pasha των αξιώσεων του για την επιτροπεία του βακουφιού. Πιθανόν η γραπτή βρετανική πρόταση να μην συμπεριλήφθηκε στο αρχείο. Άποψη της γράφουσας είναι ότι κατά πάσα πιθανότητα η συγκεκριμένη πρόταση έγινε από τη βρετανική πλευρά αλλά δεν επιδιώχθηκε τελικά ούτε από την ίδια, με το φόβο ότι θα αποτελούσε ένα δυσμενές για την ίδια δικαστικό προηγούμενο. Σε μεταγενέστερες πάντως χρονικές περιόδους ωστόσο, όπως θα αναλυθεί σε

Το υπουργικό συμβούλιο ουσιαστικά λειτούργησε ως συνήγορος του Mahmoud Pasha εξηγώντας τους λόγους για τους οποίους δεν θα μπορούσε να αποδεχθεί μια τέτοια πρόταση και ασκώντας μια πρώιμη αλλά άμεση κριτική στον τρόπο με τον οποίο το νεοσύστατο τμήμα του Evkaf στην Κύπρο διαχειρίστηκε τις θρησκευτικές περιουσίες του νησιού έως τότε.

Τα επιχειρήματα των μελών του υπουργικού συμβουλίου είχαν ως σημείο αναφοράς τον ισλαμικό νόμο. Η απαρέγκλιτη εφαρμογή του καθώς και ο σεβασμός των δικαιωμάτων των επιτρόπων που απέρρεαν από αυτόν όφειλαν να είναι υποχρεώσεις και της βρετανικής κυβέρνησης. Οι επίσημες αποφάσεις του σουλτάνου αποτελούσαν μέρος αυτής της νομοθεσίας και ως εκ τούτου ήταν αδιαμφισβήτητες. Τα θρησκευτικά ιδρύματα ως μέρη του ίδιου συνόλου βρίσκονταν υπό τη φροντίδα του μονάρχη, μια από τις βασικές μέριμνες του οποίου ήταν η ευημερία τους. Η άδικη υφαρπαγή των δικαιών των επιτρόπων από το τμήμα του Evkaf ήταν ενάντια στον ισλαμικό νόμο.

Η κακοδιαχείριση των βακουφιών αυτών όσο διάστημα παρέμειναν στη διαχείριση του και η οικονομική τους παρακμή αποτέλεσε άλλο ένα λόγο για τον οποίο το υπουργικό συμβούλιο και εμμέσως ο Σουλτάνος έκριναν ότι έπρεπε να επιστρέψουν στους νόμιμους επιτρόπους τους: «Και ενώ η διαρκής συντήρηση των ισλαμικών θρησκευτικών ιδρυμάτων αποτελεί ένα σημαντικό ζήτημα και έναν από τους βασικούς σκοπούς και στόχους του μονάρχη μας [στο κείμενο sovereign] και...(ενώ) η περασμένη εμπειρία έχει καταδείξει ότι το οικονομικό τμήμα του Evkaf είναι ανίκανο να διοικήσει πλήρως και αποτελεσματικά τις θρησκευτικές

άλλο σημείο της παρούσας εργασίας, η βρετανική διοίκηση θα επιλέξει να αποζημιώσει εφάπαξ με «διάταγμα εν συμβουλίω» [order in council] όλους τους επιτρόπους βακουφιών που διαβιούσαν στην Οθωμανική Αυτοκρατορία ώστε να ελαχιστοποιήσει τις σχέσεις τους με το νησί και την επιρροή τους στους ντόπιους μουσουλμάνους. Βλ ENA FO 78/5116 ό.π.

περιουσίες, με αποτέλεσμα να βρίσκονται σε κατάσταση ερειπίων, αντίθετα με το δίκαιο και το νόμο».¹⁷¹

Μια ακόμη σαφής κατηγορία ήταν ότι τα έσοδα των βακουφιών δεν χρησιμοποιούνταν για την επισκευή και γενικότερη συντήρηση του καθενός ατομικά σύμφωνα με τους όρους αφιέρωσης. Σύμφωνα με το υπουργικό συμβούλιο, τα χρήματα εισπράττονταν από το τμήμα του Ενκαφ το οποίο έκανε μια συνολική κεντρική διαχείριση των οικονομικών των βακουφιών του νησιού. Έτσι σε κάθε βακούφι δεν επέστρεφαν όλα τα έσοδα για συντήρηση και πληρωμές όσων το φρόντισαν, αλλά μόνο όσα έκρινε το τμήμα ότι χρειαζόταν προκειμένου να συντηρηθεί: «και ενώ ο κύριος όγκος της βακουφικής περιουσίας είναι οι υπό ενοικίαση γαίες στην Επισκοπή, λόγω της αμέλειας του οικονομικού τμήματος (ενν. του Ενκαφ της Κύπρου) τα έσοδα που προκύπτουν από αυτές δεν έχουν επενδυθεί στη συγκεκριμένη περιουσία ούτε κατ' ελάχιστο».¹⁷²

Η συγκεκριμένη κατηγορία πιθανότατα έφτασε μέχρι το οθωμανικό υπουργικό συμβούλιο μετά από καταγγελίες μουσουλμάνων θρησκευτικών αξιωματούχων και επιτρόπων του νησιού και αποδείκνυε ότι η μεταξύ τους επικοινωνία δεν είχε διακοπεί. Ήταν ένα ζήτημα που έθιγε βαθιά τη μουσουλμανική κοινότητα ώστε να προκαλέσει αντίδραση σε μια τόσο πρώιμη περίοδο, ενώ οι διαμαρτυρίες από την πλευρά της για το συγκεκριμένο ζήτημα συνεχίστηκαν κλιμακούμενες καθ' όλη τη διάρκεια της βρετανικής παρουσίας στο νησί.

Το συγκεκριμένο διάβημα - ψήφισμα του υπουργικού συμβουλίου της οθωμανικής κυβέρνησης και η αναφορά – εισήγηση του βρετανού αξιωματούχου Walpole που είχε προηγηθεί χρονικά, συμπύκνωσαν τα βασικά σημεία αυτής της πρώιμης αντίθεσης μεταξύ της βρετανικής και της

¹⁷¹ Βλέπε επιστολή του οθωμανικού υπουργικού συμβουλίου προς τη βρετανική κυβέρνηση, εστάλη στις 26 Αυγούστου 1887. ENA FO 78/ 5116 *ό.π.*

¹⁷² Βλ. ENA, FO 78/ 5116.

οθωμανικής πλευράς αναφορικά με το ζήτημα των βακουφικών περιουσιών του νησιού. Η αντίθεση αυτή ήρθε ως φυσικός απότοκος της σύμβασης της Κύπρου, λόγω του ότι, όπως προαναφέρθηκε, άφησε πολλά σημαντικά σημεία αρμοδιοτήτων και εξουσιών εκκρεμή και αδιευκρίνιστα.

Η οθωμανική πλευρά αντιμετώπισε την υπόθεση του Chorloulou Ali Pasha Vakouf με τους διοικητικούς και νομικούς μηχανισμούς που υφίσταντο και πριν την έλευση των Βρετανών, επειδή θεώρησε ή θέλησε να καταδείξει ότι μέσω της σύμβασης διατηρήθηκαν τα δικαιώματα του Σουλτάνου επί των βακουφικών περιουσιών του νησιού. Εάν η οθωμανική θέση υιοθετούνταν πλήρως από τη βρετανική διοίκηση, ο Σουλτάνος θα ήταν σε θέση να ελέγχει την ορθή εφαρμογή του μουσουλμανικού θρησκευτικού νόμου, να διευθετεί διαφιλονικούμενες υποθέσεις επιτροπείας όπως το βακούφι Chorloulou Ali Pasha, και μέσω της γνωμάτευσης για τέτοιες υποθέσεις στην ουσία να νομοθετεί.

Η αποδοχή των αξιώσεων της οθωμανικής κυβέρνησης από τη βρετανική πλευρά θα συνιστούσε ουσιαστικά ακύρωση της εξουσίας της βρετανικής διοίκησης του νησιού σε ότι αφορούσε τη μουσουλμανική κοινότητα. Επιπλέον θα δημιουργούσε το νομικό προηγούμενο ώστε να αποδυναμωθεί η εξουσία της και έναντι των υπόλοιπων κοινοτήτων, οι οποίες αν και διέφεραν ως προς το θρήσκευμα, εξακολουθούσαν να ανήκουν στους υπηκόους του Σουλτάνου. Οι Βρετανοί διοικητικοί υπάλληλοι αντιλήφθηκαν τους συγκεκριμένους κινδύνους –όπως φάνηκε και από την αναφορά του Walpole- και τους επικοινωνήσαν στην κεντρική κυβέρνηση και κυρίως στο Γραφείο Αποικιών.

Ωστόσο η συντεταγμένη αντίδραση της βρετανικής κυβέρνησης, δεν εκδηλώθηκε παρά στα τέλη του επόμενου έτους, του 1888. Το ασαφές νομικό πλαίσιο που είχε κληροδοτήσει η σύμβαση της Κύπρου στο θέμα της διαχείρισης των βακουφικών περιουσιών και κατ' επέκταση του ελέγχου της μουσουλμανικής κοινότητας, έπρεπε να μελετηθεί από τη

βρετανική διοίκηση προκειμένου να προταθεί μια ασφαλής θέση που θα μπορούσε η κεντρική κυβέρνηση να υιοθετήσει.

Επιπλέον, ο βρετανός υπουργός εξωτερικών, Μαρκήσιος του Σώλσμπερυ [Marquis of Salisbury] συνέχισε να πιέζει για μια άμεση και ει δυνατόν, ευνοϊκή απάντηση στα συνεχή διαβήματα της οθωμανικής κυβέρνησης, προκειμένου να αποφύγει τη δυσαρέσκεια της Υψηλής Πύλης και τις επιπτώσεις της σε άλλα συμφέροντα της Μεγάλης Βρετανίας στα εδάφη της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Τέλος η ίδια η βρετανική κυβέρνηση έχοντας ελλιπή γνώση επί του ζητήματος, επιφόρτισε την διοίκηση του νησιού με το καθήκον να ελέγξει την ορθότητα των ισχυρισμών των οθωμανικής πλευράς και να υπερασπιστεί την ακεραιότητα της βρετανικής εξουσίας στο νησί.

Ενδεικτικό της βρετανικής τακτικής ήταν το γεγονός ότι, από το Γραφείο Αποικιών αποφασίστηκε η τελική γνωμοδότηση για το ζήτημα να δοθεί από το βρετανό Υπατο Αρμοστή Bulwer, αφού συμβουλευτεί την αναλυτική έκθεση για τις βακούφικες μουσουλμανικές περιουσίες του βρετανού επιτρόπου του Evkaf Seager. Ο Υπατος Αρμοστής, με την αιτιολογία ότι βρισκόταν σε άδεια στη Μεγάλη Βρετανία και δεν ήταν σε θέση να ενημερωθεί επαρκώς για την υπόθεση, ζήτησε να του δοθεί περισσότερος χρόνος ώστε να μελετήσει το ζήτημα μετά την επιστροφή του στην Κύπρο, καθυστερώντας έτσι την εισήγηση του και την τελεσίδικη απάντηση στην οθωμανική κυβέρνηση περί τους έξι μήνες.¹⁷³

Στο μεσοδιάστημα, ο Υπατος Αρμοστής είχε ζητήσει από το Γραφείο Αποικιών να προταθεί στο Μαρκήσιο του Σαλίσμπουρυ: «να αποφύγει κάθε αναφορά στο ζήτημα στις επαφές του με την οθωμανική κυβέρνηση». Ο βρετανός ΥΠΕΞ ωστόσο, πιεζόμενος από το Rustem Pasha για τους λόγους της καθυστέρησης της τελικής απάντησης στο

¹⁷³ Βλέπε την επιστολή 7 Νοεμβρίου 1887 προς τον αναπληρωτή Γραμματέα της Κυβερνήσεως στο Υπουργείο Εξωτερικών [Foreign Office]. ΕΝΑ ά.π.

ζήτημα, απέστειλε επιστολή εκ νέου στη Γραφείο Αποικιών, ζητώντας την άδεια να επικοινωνήσει την ύπαρξη της έκθεσης του M. Seager στην οθωμανική κυβέρνηση, ώστε να αποδείξει ότι γινόταν κάποια προσπάθεια προς την επίλυση του ζητήματος.¹⁷⁴

Το Γραφείο Αποικιών, με επιστολή του βρετανού αξιωματούχου Edward Wingfield προς τον αναπληρωτή Γραμματέα της Κυβέρνησης ενημέρωσε το βρετανό πρέσβη ότι θα έπρεπε να αποφευχθεί μια τέτοια κίνηση καθώς: «η συγκεκριμένη έκθεση είχε συνταχθεί χωρίς τη γνώση του περιεχομένου της αφιερωματικής πράξης [vaqfiye] και άλλων σημαντικών εγγράφων που εσωκλείονταν στην επιστολή σας της 30^{ης} του Σεπτεμβρίου. Αυτά τα έγγραφα επικοινωνήθηκαν στην κυπριακή κυβέρνηση (ενν. στη βρετανική διοίκηση του νησιού). Καθώς εκκρεμεί η απαντητική αναφορά της σχετικά με αυτά, και καθώς έτσι κρίνεται προτιμότερο, η κυβέρνηση της Α.Μ. προς το παρόν δεν έχει τη βέβαιη πεποίθηση ότι η θέση που υιοθετήθηκε από την κυπριακή κυβέρνηση είναι δυνατό να υποστηριχθεί ολοκληρωτικά».¹⁷⁵

Η βρετανική κυβέρνηση, μετά από αρκετούς μήνες διαβουλεύσεων, δεν ήταν ακόμη σε θέση να υποστηρίξει επαρκώς τη θέση της διοίκησης του νησιού στο θέμα της κυριότητας του βακουφιού. Η κυβέρνηση επιθυμούσε να αποφύγει προφανώς την απόδοση του βακουφιού στη διοίκηση του Mahmoud Pasha, αλλά δεν είχε ακόμη στοιχειοθετήσει μια επαρκή επιχειρηματολογία για αυτό.

Ουσιαστικά και η συγκεκριμένη αλλά και άλλες υποθέσεις επιτροπείας που θα ακολουθήσουν στο μέλλον, μεταξύ του Τμήματος του «κυπριακού» Enkaf και οθωμανών υπηκόων, αποτέλεσαν συνέχεια της

¹⁷⁴ Βλέπε την επιστολή που εστάλη 19 Νοεμβρίου 1887 από το Υπουργείο Αποικιών προς τη βρετανική κυβέρνηση. ΕΝΑ ό.π.

¹⁷⁵ Βλ. ΕΝΑ ό.π., την επιστολή 24 Νοεμβρίου 1887 από τον Edward Wingfield του Γραφείου Αποικιών προς τον αναπληρωτή Γραμματέα της Κυβερνήσεως στο Υπουργείο Εξωτερικών [Foreign Office].

βασικής διένεξης που προέκυψε για τη διεκδίκηση από την οθωμανική κυβέρνηση και προσωπικά το Σουλτάνο, του μεγαλύτερου μέρους των βακουφικών περιουσιών του νησιού είτε με τον έμμεσο τρόπο των επιτροπειών, είτε με τον πιο άμεσο της απευθείας ιδιοκτησίας του Σουλτάνου.

Οι συγκεκριμένες διεκδικήσεις, όπως διαφάνηκε και σε προηγούμενα σημεία της συγκεκριμένης ανάλυσης προέκυψαν και από την ασαφή διατύπωση του άρθρου IV της σύμβασης. Και όπως θα καταδειχθεί και για μεταγενέστερες περιόδους, προδίκασαν και την πορεία του τοπικού Evkaf, την οικονομική ζωή και εξέλιξη της κοινότητας συνολικά, και συνέβαλαν σε μια πρώιμη αντίδραση του συνόλου της που είχε ως αποτέλεσμα μια ανταποικιακή στάση αρχικά, και εθνική αφύπνιση και αντιπολιτευτική έκφραση στη συνέχεια.

Αφού έλαβε την ενδελεχή αναφορά του βρετανού επιτρόπου M. Seager για τις περιουσίες του Evkaf του 1883, ο Edward Wingfield ήταν σε θέση να εισηγηθεί την απόρριψη του αιτήματος του Mahmoud Pasha και της οθωμανικής κυβέρνησης. Το αιτιολογικό ήταν ότι, όταν το νησί πέρασε στην κατοχή της Μ. Βρετανίας, το βακούφι ήταν ήδη χαρακτηρισμένο με σουλτανικό διάταγμα [irade] ως θρησκευτική περιουσία υπό την άμεση εποπτεία του υπουργείου του Evkaf [Mazbutah vakouf]. Το νέο σουλτανικό διάταγμα που αναιρούσε το προηγούμενο, «θα ήταν έγκυρο σε οποιαδήποτε από τις άλλες κτήσεις της Α.Μ του Σουλτάνου, που θα βρισκόνταν υπό τον άμεσο έλεγχο του. Αλλά είναι πεποίθηση της κυπριακής κυβέρνησης, και ο λόρδος Knutsford θεωρεί ότι και ο ΥΠΕΞ, Λόρδος του Σώλσμπερυ, θα συμφωνήσει μαζί τους ότι ένα

σουλτανικό διάταγμα που εκδόθηκε στις 14 Αυγούστου 1878, δεν είναι δυνατό να αναγνωριστεί ως έγκυρο στην Κύπρο».¹⁷⁶

Με πλάγιο τρόπο, κάνοντας εύσχημες αναφορές στη «βρετανική κατοχή» του νησιού καθώς και στην «έμμεση εξουσία» του Σουλτάνου στο νησί ο βρετανός αξιωματούχος κατέστησε σαφές ότι δεν θα επιτρεπόταν στο Σουλτάνο να διατηρήσει νομοθετική εξουσία στην Κύπρο, ούτε στο πλαίσιο του κοινοτικού μουσουλμανικού θρησκευτικού δικαίου. Η δυνατότητα παρέμβασης του στα ζητήματα της κοινότητας μειωνόταν έτσι σημαντικά και η βρετανική διοίκηση εργαζόμενη προς αυτή την κατεύθυνση, αποπειράθηκε σταδιακά να αποκόψει κάθε εργασία της δικαιοσύνης που αφορούσε στην κοινότητα από το θρησκευτικό, και άρα οθωμανικό της μέρος.

Ενδεικτικό ως προς αυτό ήταν το γεγονός ότι στην τελική του αναφορά προς τον λόρδο Knutsford, ο Υπάτος Αρμοστής Bulwer, πέραν των άλλων ανέφερε ότι : «λόγω του γεγονότος ότι πριν την εγκαθίδρυση της βρετανικής εξουσίας στην Κύπρο μια μερίδα ... από τα έσοδα που προέκυπταν από τα περιουσιακά στοιχεία που υπάγονται στο βακούφι Khorloulou Ali Pasha, στέλνονταν από το τοπικό Evkaf στο αντίστοιχο υπουργείο της Κωνσταντινούπολης για να χρησιμοποιηθούν σε άλλα μέρη της αυτοκρατορίας, μας δημιουργεί μια ηθική υποχρέωση να συνεχίσουμε να αποστέλλουμε αυτό το μέρος των εσόδων των περιουσιών αυτών στην κυβέρνηση της Α. Μ. του Σουλτάνου. Τονίζουμε ότι η νομική υποχρέωση δεν υπάρχει, καθώς δεν υπήρξε πρόνοια για κάτι τέτοιο στη Σύμβαση του 1878....»¹⁷⁷. Ο Βρετανός Υπάτος Αρμοστής έσπευσε να αποδώσει στο

¹⁷⁶ Βλ. ΕΝΑ ό.π., την επιστολή 24 Μαΐου 1888 από τον Edward Wingfield του Γραφείου Αποικιών προς τον αναπληρωτή Γραμματέα της Κυβερνήσεως στο Υπουργείο Εξωτερικών [Foreign Office].

¹⁷⁷ Βλ. ΕΝΑ ό.π., την επιστολή του Υπάτου Αρμοστή sir Henry Bulwer προς τον λόρδο Knutsford, εσάλη 16 Απριλίου 1888.

θρησκευτικό νόμο αυτό που ο ίδιος, προερχόμενος από μια νεωτερική – κοσμική κυβέρνηση με αποικιοκρατικές διαθέσεις αντιλαμβάνεται ως θρησκευτική νομοθεσία: μια ηθική υποχρέωση.

Η νομική υποχρέωση, κατά την άποψή του οφείλει να προέρχεται μόνο από διμερή συμφωνία μεταξύ των δύο κυβερνήσεων. Και παρό το γεγονός ότι μια τέτοια συμφωνία υπήρξε ειδικά για την περίπτωση της μουσουλμανικής κοινότητας, δεν ήταν δυνατό να έχει νομική ισχύ στο βρετανικό νεωτερικό κρατικό πλαίσιο. Επομένως η σαφής βρετανική πρόθεση ήταν, ή θα γινόταν μέσα στα επόμενα χρόνια, όχι μόνο η αποθρησκευτικοποίηση της νομοθετικής εξουσίας αναφορικά με το μέλλον, αλλά και το παρόν της κοινότητας.

Οι αντιδράσεις των μουσουλμάνων του νησιού σε ένα ευρύτερο επίπεδο είχαν αρχίσει να διαφαίνονται από το 1900, μέσα και από άλλα εκφραστικά όργανα εκτός από τις θρησκευτικές τους κεφαλές, όπως ο τύπος και οι εκπρόσωποι του Νομοθετικού Συμβουλίου. Οι κινήσεις αυτές αποτέλεσαν την κλιμάκωση της προστριβής που είχε κάνει την εμφάνιση της ταυτόχρονα με την μεταβίβαση της εξουσίας από το οθωμανικό στο βρετανικό διοικητικό σύστημα, και έγινε αισθητή αρχικά μέσω των θρησκευτικών κεφαλών της κοινότητας, οι αρμοδιότητες και δικαιοδοσία των οποίων ήταν οι πρώτες που τέθηκαν σε αμφισβήτηση, από τη νέα εξουσία.

Έγγραφες ενδείξεις των προστριβών αυτών εμφανίζονται από το 1892 περίπου. Εκείνο το διάστημα βγήκαν στην επιφάνεια καταγγελίες για υπέρβαση εξουσίας – καταγγελίες που θα συνεχίζονταν με ποικίλες διακυμάνσεις για χρόνια μετά- στην κυβέρνηση μεταξύ των επιτρόπων του Enkaf και του καδή του νησιού. Μία από τις πρώτες αφορμές για καταγγελίες αφορούσε στην απόλυση του Dervish eff. επιτρόπου [*muhasbedji*] ενός βακουφιού, του *Heizam chiftlik*, από τον καδή του νησιού, Mustafa Fedzi eff.

Ο απολυμένος επίτροπος, προσέφυγε με επιστολή διαμαρτυρίας στους επιτρόπους του Ενκαφ, παρουσιάζοντας αναλυτικά τους λόγους που οδήγησαν στην απόλυσή του. Τόνισε ότι ο καδής είχε ήδη έναν υποψήφιο για την θέση, τον Ibrahim eff., ο οποίος είχε πιθανότατα υποκινήσει και την κλήση του από τον καδή σε απολογία, άτομο ήδη υπόλογο για υπεξαίρεση χρημάτων. Η ακρόαση έλαβε χώρα στα επίσημα πλαίσια ακροαματικής διαδικασίας Mehkemei (Sheri) δικαστηρίου, στο οποίο βάσει εθιμικού δικαίου ο καδής είχε δικαίωμα να κατέχει τη θέση του προέδρου αλλά και να το συγκαλεί και να γνωμοδοτεί ατομικά. Ο καδής ζήτησε ωστόσο από εκείνον να παραιτηθεί των καθηκόντων του επειδή δεν ήταν σε θέση να «αντισταθεί στις δυνάμεις του Ενκαφ».

Για την ακρίβεια, η κατηγορία που του προσήψε ο ανταγωνιστής του ενώπιον του καδή ήταν ότι είχε υπεξαιρέσει χρήματα που αποτελούσαν κεφάλαια του βακουφιού. Με την επιστολή του ο επίτροπος εξηγούσε ότι τα χρήματα αυτά είχαν παρακρατηθεί σε φόρους που είχε εισάγει το νέο διοικητικό σύστημα, και τους οποίους ήταν υποχρεωμένος να καταβάλλει. Για αυτή του την πειθαρχία στο νέο φορολογικό «βρετανικού τύπου» σύστημα, κατηγορήθηκε από τον καδή για «υποχωρητικότητα έναντι των δυνατών του Ενκαφ» και του ζητήθηκε να παραιτηθεί.¹⁷⁸ Όταν ο δεύτερος

¹⁷⁸ Όπως θα αναλυθεί και σε άλλα σημεία της παρούσης εργασίας, οι Βρετανοί διοικητικοί υπάλληλοι επέφεραν μεγάλες αλλαγές στην οικονομική διαχείριση των μουσουλμανικών θρησκευτικών περιουσιών από την αρχή σχεδόν της ανάληψης των αρμοδιοτήτων τους. Βασικός τους στόχος σύμφωνα και με τις δικές τους αναφορές, η απλοποίηση των διοικητικών διαδικασιών που αφορούσαν στα οικονομικά των μουσουλμανικών θρησκευτικών ιδρυμάτων, και η βελτίωση και το ξεκαθάρισμα των οικονομικών τους. Οι μέθοδοι τους βέβαια δεν ακολουθούσαν το οθωμανικό τυπικό, ούτε είχαν ως στόχο αυτό που υποτίθεται ότι με την ίδρυσή τους αυτοί οι θεσμοί επρόκειτο να εξυπηρετήσουν.

Στην προκειμένη περίπτωση οι φόροι του βακουφιού, που κανονικά θα έμεναν εκκρεμείς ή θα έπρεπε να καλυφθούν από κάποιο άλλο κονδύλι του, πληρώθηκαν πρακτικά

αρνήθηκε να το συμμορφωθεί προς τις υποδείξεις του, ο καδής του ανακοίνωσε την αποπομπή του από τη θέση του επιτρόπου, μια θέση που κατείχε κληρονομικά.¹⁷⁹

Τα Mehkemei [Sheri] δικαστήρια, αποτελούσαν την επίσημη ελεγκτική διαδικασία, βάσει της οποίας νοθευόνταν και ελέγχονταν οι διαχειριστές των θρησκευτικών περιουσιών, στην περίπτωση που υπήρχαν μάρτυρες και καταγγελία ότι δεν εκτελούσαν τα καθήκοντά τους με βάση το μουσουλμανικό νόμο. Ο καδής είχε το δικαίωμα να συγκαλέσει ατομικά ένα τέτοιο δικαστήριο και να γνωμοδοτήσει με τελεσίδικη απόφαση που θα είχε άμεση εφαρμογή. Κάτι τέτοιο όμως δεν ήταν σύνηθες, αφού μέλη του συγκεκριμένου δικαστηρίου ήταν *ex officio* τόσο οι υπόλοιποι καδήδες του νησιού, ανάλογα με την επαρχία στην οποία συνέβαινε η παράβαση, αλλά και κατά περίπτωση και άλλοι μουσουλμάνοι αξιωματούχοι (λόγου χάρη ο

και άμεσα από τα ετήσια του έσοδα από τον διαχειριστή και επίτροπό του, μετά από οδηγίες των επιτρόπων του *Enkaf*. Το γεγονός αυτό μείωσε, φαινομενικά τουλάχιστον, τα έσοδα του βακουφιού, ενώ του στερούσε τα μέσα να χορηγήσει ποσά σε κοινωφελείς σκοπούς ή τρίτα πρόσωπα, που κατά το παλαιό σύστημα θα καρπώνονταν αυτό το φαινομενικό περίσσειμα του προϋπολογισμού του.

Ήταν φυσιολογικό να προκαλέσει αντιδράσεις μια νέα οικονομική πολιτική, άμεσα παρεμβατική, όπως αυτοί που εφάρμοσαν οι Βρετανοί στα μουσουλμανικά θρησκευτικά ιδρύματα στο νησί και να ξενίσει αρχικά την παλαιά καθεστηκυία τάξη, που είχε συνηθίσει να λυμαίνεται κατ' αποκλειστικότητα το χώρο των θρησκευτικών περιουσιών, που αποτελούσε χώρο ταμπού για την προηγούμενη εξουσία. Άλλωστε ήταν γνωστή η πρακτική πολλών πλουσίων κατά το προηγούμενο καθεστώς, χριστιανών και μουσουλμάνων αδιάκριτα, που χάριζαν τις περιουσίες τους σε θρησκευτικά ιδρύματα (τεκέδες, μοναστήρια,) προκειμένου να μπορέσουν με έμμεσο τρόπο να τα κληροδοτήσουν στους απογόνους τους, με το να τους χρίσουν επιτρόπους της παραχωρούμενης περιουσίας. Οι μουσουλμάνοι διασφάλιζαν έτσι ότι η περιουσία θα παρέμενε – μερικά έστω- υπό τον έλεγχο της οικογένειάς τους, και ότι δεν θα ξαναγύριζε στην ιδιοκτησία του κράτους και του σουλτάνου, και οι χριστιανοί ότι δεν θα υφίσταντο την βαρύντατη φορολογία που προβλεπόταν για άτομα του *millet* τους. KAK, SA1 2889/92, *ό.π.*

¹⁷⁹ KAK, *ό.π.*

μουφτής) που οι ειδικές αρμοδιότητες του καθενός τον ενέπλεκαν γνωμοδοτικά και κατά περίπτωση στην εκδικαζόμενη υπόθεση.

Το ότι ο καδής αποφάσισε ατομικά την αποπομπή του συγκεκριμένου επιτρόπου, καταδείκνυε ότι δεν επρόκειτο για μια απλή υπόθεση οικονομικού ελέγχου (για την οποία άλλωστε δεν υπήρχαν και επαρκείς αποδείξεις). Επρόκειτο μάλλον για μια επίδειξη ισχύος, απέναντι στα «νέα ήθη» που εισήγαγε η ηγεσία του Enkaf, και μια σαφή ένδειξη διαφωνίας με τις διοικητικές μεταρρυθμίσεις που η δεύτερη επιχειρούσε να εισάγει. Ο επίτροπος πλήρωσε με τη θέση του την πειθαρχία του στα κελεύσματα της νέας ηγεσίας, και γι αυτό θα έπρεπε να τιμωρηθεί παραδειγματικά, ώστε η στάση του να μη βρει μιμητές στις τάξεις των κατώτερων θρησκευτικών υπαλλήλων.

Ο μουσουλμάνος διαχειριστής του βακουφιού *Heizam* αν και θεώρησε την αποπομπή του άδικη και προσέτρεξε για υποστήριξη και δικαίωση στους επιτρόπους του Enkaf, εντολές των οποίων προφανώς εκτελούσε, σε κανένα σημείο της επιστολής του δεν αμφισβητούσε ούτε καν τον τρόπο με τον οποίο αποπέμφθηκε από τον καδή, ούτε το δικαίωμα του δεύτερου να κάνει κάτι τέτοιο. Αντίθετα αναγνωρίζοντας το δικαίωμα του καδή να του αφαιρέσει το αξίωμά του αν το έκρινε απαραίτητο, διαμαρτυρόταν για την ανακρίβεια των κατηγοριών που οδήγησαν τον πρώτο στην απόφαση του. Γι αυτό και η επιστολή προς τους επιτρόπους κατέληγε με αίτηση για οδηγίες, αναφορικά με το πρόσωπο στο οποίο ο αποπεμφθείς επίτροπος θα παρέδιδε τη θέση του και τα έγγραφα που τη συνόδευαν.¹⁸⁰

¹⁸⁰ Μάλιστα ο (βοηθός, για την ακρίβεια, επιτρόπου, όπως περιγράφονταν η θέση του) Dervish eff. κατέθεσε την «έφεση» στο Mehkemei Sheri ζητώντας να επανεξεταστεί μια πρώτη κρίση του καδή για το άτομό του. Μετά την τελεσίδικη απόφαση του καδή που ήταν ακόμη πιο σκληρή από την αρχική του, ο επίτροπος απευθύνθηκε με την επιστολή του στους επιτρόπους του Enkaf. ΚΑΚ, ό.π.

Η αντίδραση των επιτρόπων του Evkaf ήταν να απευθυνθούν με επιστολή τους στη βρετανική διοίκηση, και συγκεκριμένα στο γενικό γραμματέα της. Υπογράφων της επιστολής ο βρετανός επίτροπος, ο οποίος ανέφερε στην εισαγωγή του ότι τις απόψεις που κατέθετε συμεριζόταν και ο μουσουλμάνος συνάδελφός του. Η δική του εκδοχή του προβλήματος ήταν ελαφρώς διαφορετική, αφού κατά την άποψή του, η διαφωνία των επιτρόπων με τον καδή είχε βαθύτερες ρίζες που δεν ήταν οικονομικές αμιγώς, και πιο γενικό χαρακτήρα. Μίλησε για μια σταθερή αντίδραση του αρχικαδή σε κάθε μέτρο που το ίδρυμα προσπάθησε να εισάγει εκείνη την περίοδο.

Η «πράξη υποταγής» που έκανε ο επίτροπος Dervish effendi, που είχε μικρό διάστημα θητείας στη θέση του συνίστατο στο ότι, αφού είχε επιχειρήσει μια αναλυτική καταγραφή των περιουσιακών στοιχείων που ανήκαν στο βακούφι που ανέλαβε, την κοινοποίησε στους επιτρόπους, οι οποίοι του έδωσαν και αναλυτικές οδηγίες προκειμένου να εντοπίσει τους ενοικιαστές αυτών των περιουσιών και σταδιακά να αρχίσει να εισπράττει τα οφειλόμενα ενοίκια. Ήδη από αυτό το στάδιο της διαδικασίας, ο Mustafa Fedzi effendi., είχε απαγορεύσει στους ενοικιαστές να παραδώσουν στον διαχειριστή τα χρήματα, αμφισβητώντας την αρμοδιότητα και την εγκυρότητα του διορισμού του.

Υπογράμμισε δε ότι βασική αιτία αυτής της ακραίας αντίδρασης του καδή ήταν η συνεργασία του διαχειριστή με τους αξιωματούχους του Evkaf. Σε αυτό το σημείο ο βρετανός επίτροπος υποστήριξε τον μουσουλμάνο συνάδελφό του, ο οποίος όταν κλήθηκε την επόμενη ημέρα της απολογίας του Dervish effendi να παραστεί στο δικαστήριο Mehkemei, απέφυγε να το κάνει. Ο λόγος κατά το βρετανό αξιωματούχο ήταν ότι ο μουσουλμάνος επίτροπος Khouloussi effendi: «είχε υποστεί και παλαιότερα την ασέβεια του τωρινού αρχικαδή μέσα στο Mehkemei δικαστήριο και δεν μπορούσε πλέον να τον ακούει να προσβάλλει την θέση

που αυτός (ο Khouloussi eff) είχε κρατήσει για τόσα χρόνια ως muhasebedji και ένας από τους σημαντικότερους τούρκους αξιωματούχους της Κύπρου, και μάλιστα (να δέχεται προσβολές) στην παρουσία τέτοιων ανθρώπων, σαν αυτούς που ο αρχικαδής αντιπροσωπεύει». ¹⁸¹

Επίσης ανέφερε ότι: «στην απλή τάξη των μουσουλμάνων τα λόγια ενός αξιωματούχου με τη θέση του αρχικαδή έχουν βέβαια μεγάλο βάρος και σκηνές σαν αυτές που παρουσιάστηκαν στην επιστολή του διαχειριστή θα επιτύχουν τελικά να καταστρέψουν εντελώς την επιρροή ενός τμήματος σαν το δικό μας, που προσπάθησε πάντα να λειτουργήσει εναρμονισμένα με τα Sheri δικαστήρια και με συμπάθεια προς αυτά. Γι αυτό ζητώ η κυβέρνηση να λάβει άμεσα μέτρα για να μπει ένα τέλος ει δυνατόν, στον ανταγωνισμό που τόσο δημόσια επιδεικνύεται από τον αρχικαδή. Βέβαια είναι αδύνατο να γνωρίζω ποιοι ήταν οι σκοποί του αρχικαδή όταν εκκίνησε μια τέτοια διαδικασία, αλλά αδιαμφισβήτητα ένα πλήθος ανθρώπων είχαν συγκεντρωθεί στο Mehkemei εκείνη την ημέρα, περιμένοντας να δουν το Enkaf να προσβάλλεται και να διασύρεται». ¹⁸²

Από τα προαναφερθέντα καθίσταται σαφές ότι κατά το χρονικό διάστημα υπό ανάλυση, η διαμάχη μεταξύ των δύο μερών έχει κλιμακωθεί, με συνέπεια να παρεμποδίζεται η απρόσκοπτη λειτουργία των μουσουλμανικών θρησκευτικών ιδρυμάτων. Από τη μία πλευρά βρισκόταν το Enkaf, με νέες μεθόδους και ανανεωτική διάθεση, και από την άλλη πλευρά όλο το οθωμανικό θρησκευτικό- διοικητικό κατεστημένο, με επικεφαλής τον αρχικαδή και θεσμική έδρα τα Sheri και Mehkemei δικαστήρια.

Μεταξύ τους είχε ήδη ξεκινήσει μια σχέση ανταγωνισμού, αναφορικά με τον έλεγχο των αξιωματούχων σε κατώτερες θέσεις,

¹⁸¹ KAK, SA1 /2889/92, *ό.π.*

¹⁸² KAK, *ό.π.*

ουσιαστικά για τον έλεγχο των αρμοδιοτήτων και των εξουσιών που αντιμετώπισε το πλαίσιο της μουσουλμανικής θρησκείας ως μέσο και φορέα κοσμικής εξουσίας. Οι δύο πλευρές λειτουργούσαν μέσα στον ίδιο θεσμικό χώρο και αλληλοδιαπλέκονταν αναγκαστικά. Το ζήτημα ήταν ποιος θεσμός και άρα ομάδα επιρροής θα είχε δικαίωμα αρνησικυρίας πάνω στην άλλη, δηλαδή ποια θα προίστατο της άλλης.

Ο ανταγωνισμός των δύο ομάδων είχε φτάσει σε σημείο να παρακωλύει την απρόσκοπτη λειτουργία των μουσουλμανικών θρησκευτικών ιδρυμάτων ακόμη και στις πιο απλές τους διαδικασίες. Είχε ξεπεράσει το ανώτερο επίπεδο, αυτό της λήψης αποφάσεων και είχε γίνει αισθητό στη βάση της διοικητικής πυραμίδας, μεταξύ των κατώτερων υπαλλήλων. Οι δύο ομάδες δημιουργούσαν κύκλους επιρροής μεταξύ των υπαλλήλων των θρησκευτικών ιδρυμάτων, οι οποίοι διώκονταν από την μία ομάδα, αν έδειχναν σημεία συνεργασίας με την άλλη και το αντίστροφο.

Αδιαμφισβήτητο είναι ότι το τμήμα [*department*] του Ενκaf αντιμετώπιστηκε από την «επανίδρυση» του ως κυβερνητικό παρακλάδι, άλλη μια διοικητική υπηρεσία του βρετανικού αποικιακού μηχανισμού. Οι επίτροποι του προσπάθησαν από τα πρώτα χρόνια να «περάσουν» μια διοικητική γραμμή προσαρμοσμένη στις ανάγκες της νέας διοικητικής φιλοσοφίας, με πρώτο βασικό και κοινοποιημένο άλλωστε σκοπό την βελτίωση των οικονομικών του ιδρύματος.

Για την επίτευξη του σκοπού αυτού ήταν αναγκαία όπως φάνηκε στην πορεία, η στήριξη του ιδρύματος και της πρωτοκαθεδρίας του θεσμικού του ρόλου από την βρετανική αποικιακή κυβέρνηση. Η στήριξη αυτή κατά το διάστημα υπό ανάλυση ήταν πιθανότατα ηπιότερη από όσο οι επίτροποι ζητούσαν ή είχαν ανάγκη. Και αυτό γιατί εξέλειπε ακόμη κατά εκείνο το διάστημα το νομικό πλαίσιο αλλά και η πολιτική βούληση που θα καθιστούσαν μια τέτοια πολιτική πιθανή.

Τα γεγονότα που περιγράφονται στα προαναφερθέντα έγγραφα δεν απεικονίζουν μόνο τις τάσεις ομάδων επιρροής αλλά και τις ατομικές φιλοδοξίες των ατόμων. Λόγω του ότι τα άτομα που είχαν το μορφωτικό επίπεδο, την οικονομική επιφάνεια και την εξουσία που συνεχιζόταν από το οθωμανικό παρελθόν ήταν λίγα, κατείχαν διαδοχικά αλλά και ταυτόχρονα πολλά αξιώματα.

Η τάση αυτή διατηρήθηκε όπως θα καταφανεί και σε άλλα σημεία της παρούσας μελέτης, και κατά τη βρετανική περίοδο διακυβέρνησης (άλλο ένα σημείο που καταδεικνυε την βρετανική τάση να μην μεταβάλλει σημαντικά τη νοοτροπία της μουσουλμανικής κοινότητας στο θέμα της «ολιγαρχικής» ουσιαστικά διαχείρισης της εξουσίας). Έτσι ο Assaf Bey σύμφωνα με τα γραφόμενα του βρετανού επιτρόπου του Evkaf ήταν ιδιαίτερα σκληρός με τον Dervish effendi λόγω του ότι είχε παλαιότερα και ο ίδιος χρηματίσει επίτροπος του συγκεκριμένου βακουφιού (το οποίο ήταν κατά τα φαινόμενα πλούσιο και έριζαν αρκετοί για την επιτροπεία του) και επιδίωκε έστω και έμμεσα να το έχει και πάλι υπό τον έλεγχό του.

Εν τέλει, ο γραμματέας της κυβερνήσεως παρέπεμψε το θέμα για εκτίμηση από τον βρετανό επιτετραμμένο για θέματα δικαιοσύνης [chief justice] χωρίς ο ίδιος να προβεί σε κάποια εκτίμηση ή γνωμοδότηση. Το σημαντικό σημείο στην επιστολή του, το ότι αναγνώριζε για πρώτη φορά επισήμως βρετανός κυβερνητικός αξιωματούχος ότι οι δραστηριότητες του αρχικαδή είχαν παγιδεύσει την βρετανική κυβέρνηση, αφήνοντάς της μικρό περιθώριο αντίδρασης στις μεθοδεύσεις του. Αμφισβητούσε την ικανότητα του Evkaf να ελέγξει αποτελεσματικά τα βακούφια μέσω των επιτρόπων τους, από τη στιγμή που οι διορισμοί που ενέκριναν εκείνοι ακυρώνονταν από τον αρχικαδή.¹⁸³

¹⁸³ Συγκεκριμένα ελέγχοντας και τα λεγόμενα των επιτρόπων σημείωνε ότι: «θα παρατηρούσα ωστόσο ότι ο κ. Bennet έχει ελάχιστο δίκαιο όταν.....λέει ότι το Evkaf ανέλαβε τον έλεγχο του βακουφιού. Όπως κατάλαβα, αυτό που κατάφερε το Evkaf εκείνο

Εξέτασε ακόμη και το ενδεχόμενο να αποδεχθεί η επιτροπή του Ενκαφ τον Ibrahim bey, την επιλογή του αρχικαδή για τη θέση του διαχειριστή του βακουφιού, αφού προηγουμένως γινόταν έρευνα από την πλευρά της βρετανικής διοίκησης για το κατά πόσο ο νέος υπάλληλος μπορούσε να εκτελέσει τα καθήκοντά του με ασφάλεια. Η τελευταία λέξη του νομικού επιτρόπου μεταφραζόταν σε ασφάλεια όχι τόσο για την ποιότητα δουλειάς του διαχειριστή ή το άμεμπτο του χαρακτήρα του, αλλά για την «ασφαλή» συνεργασία του με το νέο καθεστώς, δηλαδή το Ενκαφ. Γι αυτό και συνέχισε τη σκέψη του δηλώνοντας αμέσως ότι δεν θεωρούσε την περίπτωση του Ibrahim bey «ασφαλή» και τον ίδιο μια σωστή επιλογή για τη θέση.

Παραδέχθηκε τέλος ότι θα μπορούσε το τμήμα να μην προβεί σε καμία κίνηση και να αφήσει τον βοηθό διαχειριστή Dervish bey να προσπαθήσει να συνεχίσει το έργο του, δηλαδή τη συλλογή των ενοικίων, προσφεύγοντας σε μηνύσεις σε κοινά δικαστήρια, στην προοπτική να αναγκάσει με αυτό τον τρόπο τους ενοικιαστές των περιουσιών του βακουφιού να συνεργαστούν μαζί του. Και σε αυτή την περίπτωση, ο επίτροπος προέβλεπε ότι οι πιθανότητες θα ήταν εναντίον τους, αφού με βάση το νομικό πλαίσιο εκείνης της περιόδου, ο Dervish Bey θα έχανε τις δίκες.¹⁸⁴

το διάστημα ήταν να επιτύχει το διορισμό του Assaf Bey, ως κύριο επίτροπο του βακουφιού». Η αναφορά πιθανώς να ενέχει και ένα μικρό ψήγμα ειρωνείας, από τη στιγμή που ο διορισμός αυτός διήρκεσε ελάχιστα, ενώ ο διορισθείς υπάλληλος δεν είχε την ευκαιρία να εκτελέσει τα καθήκοντά του. Βλ. ΚΑΚ, *ό.π.*

¹⁸⁴ Σε αυτό το σημείο ελλόχευε και ο κίνδυνος, εκτός από την για άλλη μια φορά αποπομπή του Dervish eff από τον αρχικαδή, την οποία ο νομικός επίτροπος θεωρούσε δεδομένη, και το ενδεχόμενο να: «μην δοθεί κανένας νέος διακανονισμός (μέσω του δικαστηρίου) και τα έσοδα του βακουφιού να αποδοθούν εξ ολοκλήρου στους κληρονόμους του ιδρυτή του βακουφιού –ένας εκ των οποίων είναι και ο Ibrahim bey-, οι οποίοι τίποτε δεν θα ήθελαν περισσότερο από το να απολαύσουν ολοκληρωτικά τα οικονομικά οφέλη του

Ο επιτροπος κατέληξε διαπιστώνοντας ότι αν ο αρχικαδής διατηρούσε τις αρμοδιότητες που κατείχε εκείνο το χρονικό διάστημα, τότε θα ήταν αδύνατο για το Ενκαφ να λειτουργήσει σωστά και δεν υπήρχε λόγος να διατηρείται η θέση του βρετανού επιτρόπου του Ενκαφ. Η άποψη του ήταν ότι η κυβέρνηση του νησιού είχε φτάσει σε αδιέξοδο αναφορικά με το ζήτημα, και ότι ήταν καιρός να ζητηθεί η συνδρομή της κυβέρνησης της μητρόπολης στην οποία, μετά από προσεκτική ανάλυση της κατάστασης και στοιχειοθετημένα επιχειρήματα, η διοίκηση του νησιού όφειλε να εκφράσει «τα παράπονα της». Μέχρι τότε, κατά τα γραφόμενα του επιτρόπου: «η καλύτερη επιλογή που έχουμε είναι να μην κάνουμε τίποτα».

Η ήπια βρετανική στάση έναντι της κριτικής του καδή συνεχίστηκε και κατά τα αμέσως επόμενα έτη. Σε αυτή τη στάση συνέβαλε εκτός από την αρχική συμφωνία της σύμβασης της Κύπρου του 1878, με την οποία επιτρεπόταν η διατήρηση των θρησκευτικών *Sheri* δικαστηρίων, και ένα επιπρόσθετο «Διάταγμα εν Συμβουλίω» *Court's of Justice Order* του 1882, με το οποίο αναγνωρίζονταν τα θρησκευτικά δικαστήρια ως τμήμα των επισήμων δικαστηρίων του νησιού.¹⁸⁵

Σύμφωνα με το διάταγμα, τα *Sheri* δικαστήρια διατηρούσαν τις αρμοδιότητες που είχαν και επί οθωμανικής αυτοκρατορίας. Σε γενικές γραμμές επέβλεπαν ζητήματα όπως γάμους, διαζύγια, διαχείριση περιουσιών ανήλικων ορφανών, και ανάμεσα σε άλλα θέματα οικογενειακού δικαίου, και ζητήματα κληρονομιών. Η οργάνωση των δικαστηρίων ήταν συγκεντρωτική, με το κεντρικό δικαστήριο με πρόεδρο τον αρχικαδή στη Λευκωσία, και άλλα τρία σε αντίστοιχες κύριες πόλεις της περιφέρειας, με επικεφαλής τους τοπικούς καδήςδες. Ο αρχικαδής ήταν άτομο που

βακουφιού οι ίδιοι, και να μην αποδώσουν το παραμικρό για τους σκοπούς για τους οποίους ιδρύθηκε». ΚΑΚ, ό.π.

¹⁸⁵ Mc Henry, ό.π., σελ. 119.

οριζόταν από την οθωμανική κυβέρνηση, αναγνωρισμένο από τη βρετανική διοίκηση, ενώ οι τρεις υφιστάμενοι καδήδες, αν και είχαν αρμοδιότητες αναγνωρισμένες από τη βρετανική κυβέρνηση, βρίσκονταν υπό την άμεση εποπτεία του αρχικαδή.

Αν και μουσουλμάνος ο ίδιος, και εξοικειωμένος με μια πολιτική και κυβερνητική πρακτική που πολύ απείχε από τη βρετανική, ο καδής βρέθηκε κατά το διάστημα υπό ανάλυση, στον αντίποδα της θέσης και της ευρύτητας εξουσιών, του βρετανού επιτρόπου του Ενκaf. Και οι δύο αξιωματούχοι είχαν αρμοδιότητες και δικαιοδοσία με ασαφή όρια, αναγνωρισμένη από μία προηγούμενη κρατική εξουσία, και μέσα στα διοικητικά όρια αυτής που τη διαδέχθηκε. Μέσα στο νέο κυβερνητικό πλαίσιο συγκέντρωναν μεγάλο εύρος αρμοδιοτήτων και αυξημένη ελευθερία κινήσεων, ακριβώς λόγω του ότι νομιμοποιούνταν σε αυτές από το παλαιό. Ο επίτροπος χρησιμοποίησε τις δυνατότητες της θέσης του –με την έγκριση της οθωμανικής κυβέρνησης- και προσπάθησε να «εκκοσμικεύσει» και να εντάξει στο βρετανικό αποικιακό πλαίσιο το Ενκaf, ενώ ο αρχικαδής αντίθετα αποπειράθηκε να διατηρήσει τη θρησκευτικότητα του θεσμού και κατά κάποιο τρόπο να «εξισλαμίσει» τους βρετανικούς διοικητικούς θεσμούς που αφορούσαν στην μουσουλμανική κοινότητα. Επιδίωξή του, να μην απεκδυθούν της «μουσουλμανικότητας» τους, οι κυβερνητικές νόρμες που περιέτρεχαν την κοινότητα. Μέσα στην κοσμικού τύπου βρετανική αποικία στην οποία θα εξελισσόταν το νησί, θα προσπαθούσε να διατηρήσει την θρησκευτική μουσουλμανική κοινότητα. Ήταν επόμενο οι δύο αξιωματούχοι έχοντας αντίθετους προσανατολισμούς και διαπλεκόμενες αρμοδιότητες και λόγω του διττού και ασαφούς νομοθετικού πλαισίου, να αντιπαρατεθούν.

Το 1893, ο αρχικαδής απευθύνθηκε με επιστολή του στον αποικιακό γραμματέα, κάνοντας παράπονα για την διαχείριση των περιουσιακών-θρησκευτικών στοιχείων της κοινότητας από τους επιτρόπους του Ενκaf.

Κοινοποιώντας την πράξη του, απευθύνθηκε στο Βαλή της Κύπρου, αξιωματούχο επίσης διορισμένο από την οθωμανική κυβέρνηση και ζήτησε την συνδρομή του στα αιτήματα που παρουσίασε. Τα σημεία επικρίσης προς το Ενκaf, σε αυτό το έγγραφο ήταν στοιχειοθετημένα και συστηματικά, ένα έγγραφο του οποίου τα αιτήματα συναντώνται πανομοιότυπα το 1899, στο ψήφισμα των μουσουλμάνων μελών του Νομοθετικού Συμβουλίου προς τη βρετανική κυβέρνηση.¹⁸⁶

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσίασε η επιστολή του αρχικαδή στο βαλή, ενδεικτική έντονα των αντιλήψεών του για το ρόλο που έπρεπε να παίζει το Ενκaf, και κατ'επέκταση η βρετανική διοίκηση στα «εσωτερικά θέματα» της μουσουλμανικής κοινότητας.

Στην εισαγωγή δικαιολόγησε την αρμοδιότητά του να φροντίζει για τα θέματα των Sheri δικαστηρίων ως απορρέουσα από τη σύμβαση της Κύπρου. Ο διορισμός του σε αυτή τη θέση προήλθε από τις «δυο συμβαλλόμενες κυβερνήσεις του νησιού» και άρα ήταν αδιαμφισβήτητος. Η υποχρέωσή του να επιβλέπει τα Sheri και να εφαρμόζει το νόμο της sheria ήταν κοσμική όσο και θρησκευτική.¹⁸⁷ Κατά την άποψή του, τα διάφορα βακούφια που συνιστούσαν το Ενκaf, ενέπιπταν ολοκληρωτικά στα πλαίσια

¹⁸⁶ Ήταν σαφής η επιρροή που δέχθηκαν οι πρώτοι μουσουλμάνοι βουλευτές από τις απόψεις του αρχικαδή. Γεγονός που ήταν γνωστό και στους Βρετανούς αξιωματούχους, οι οποίοι και το έλαβαν υπόψη τους, με αποτέλεσμα την πρώιμη πολεμική της διοίκησης σε βάρος των βουλευτών και του ψηφίσματος τους. ΚΑΚ, SA1 1645/1899, *ό.π.*

¹⁸⁷ Ο ρόλος του θεωρούσε ότι ενείχε το κοσμικό στοιχείο λόγω της αναγνώρισης του από την βρετανική κυβέρνηση και το θρησκευτικό λόγω της αναγνώρισης από την οθωμανική. Και από τη στιγμή που οι θεσμοί υπό σχολιασμό ήταν θρησκευτικοί, είχε ιερό χρέος να μην επιτρέψει να αλλοιωθούν. Συγκεκριμένα σημείωνε ότι: «είναι ξεκάθαρο ότι η σιωπή από την πλευρά μου σχετικά με την κακή διαχείριση και τη διαφθορά των ιδρυμάτων αυτών θα με καθιστούσε υπεύθυνο και ένοχο όχι μόνο στον κόσμο αυτό αλλά και στον επόμενο, και για να ελαφρύνω τον εαυτό μου από αυτή την ευθύνη, είναι καθήκον μου, με πίστη στο Θεό, να σας παρουσιάσω την αληθινή φύση των γεγονότων...» Βλ. ΚΑΚ, SA 3297/1892, *ό.π.*

του νόμου της sheria και στην αρμοδιότητα των Sheri δικαστηρίων, άρα στην αποκλειστική αρμοδιότητά του. Κατά συνέπεια, μπορεί η δική του θέση και ο ρόλος στη μουσουλμανική κοινότητα να κατοχυρωνόταν από κοσμικής και θρησκευτικής άποψης, αλλά το Enkaf είχε από κάθε άποψη μόνο θρησκευτική υπόσταση. Επομένως, μπορούσε να το διαχειριστεί αρχή θρησκευτικής φύσης και μόνο, και τέτοια μέσα στο βρετανικό διοικητικό μηχανισμό ήταν μόνο η αρχή του καδή.

Αν και κομμάτι του βρετανικού κυβερνητικού σχήματος ο ίδιος, ο αρχικαδής έφερε την εξουσία του από ένα προηγούμενο καθεστώς, του οποίου τους θρησκευτικούς νόμους – που για την οθωμανική αυτοκρατορία αποτελούσαν ταυτόχρονα και τους νόμους του κράτους- όφειλε κατ' αρχήν να ακολουθεί και να εφαρμόζει. Κατά συνέπεια ο ίδιος δεν μπορούσε να αναγνωρίσει σαν προεστώςα εξουσία της δικής του, την αμιγώς κοσμική και βρετανική εξουσία του διοικητή του νησιού. Η εξουσία του αρχικαδή κατά την άποψή του βρισκόταν πέρα από τις αρμοδιότητες του διοικητή ή οιοδήποτε άλλου βρετανού αξιωματούχου. Σαν πραγματικό του προϊστάμενο αναγνώρισε μόνο τον Βαλή της Κύπρου, όπως του ανέφερε και στην επιστολή του: «εξοχότατε, κατέχετε την μεγαλύτερη αρχή, μέσα και πάνω από το νησί».¹⁸⁸

Ο Esseid Mustapha Fevzi, αρχικαδής της Κύπρου, αναφέρθηκε αναλυτικά στις συστηματικές και σημαντικές αποκλίσεις που παρατήρησε στη λειτουργία του Enkaf, αναφορικά με την τήρηση των ιερών νόμων και θεσμών της κοινότητας. Ο επίτροπος του Enkaf – και οι αναφορές του ήταν σταθερές στο μουσουλμάνο επίτροπο, Ahmed Khouloussi effendi. και όχι στο βρετανό συνάδελφό του- κάλυπτε ελλείμματα και όφειλές του ενός βακουφίου με τα διαθέσιμα έσοδα κάποιου άλλου, πράξη παράνομη

¹⁸⁸ Η επιστολή του αρχικαδή προς το Βαλή έκλεινε ως εξής: «Και η έκδοση διαταγών ανήκει, κύριε, σε σας, ω άρχοντά μου». Η τελευταία επίκληση, παρέπεμπε σε προσφωνήσεις «σουλτανικού» τύπου και όχι σε ένα διοικητικό υπάλληλο βρετανικής αποικίας. ΚΑΚ, ό.π.

με βάση το τμήμα του ιερού νόμου που αφορούσε στα βακούφια, *Destour*. Για να προβεί σε μια τέτοια παράκαμψη του νόμου, ο επίτροπος ήταν βάσει νόμου υποχρεωμένος να λάβει την έγκριση του συμβουλίου αυτοδιοίκησης των μουσουλμάνων, του *Medjlis Idare*, το οποίο με τη σειρά του εφόσον ενέκρινε τις εργασίες, θα προέβαινε στην ανάθεσή τους σε τεχνίτες μετά από πλειστηριασμό. Σύμφωνα με τον αρχικαδή, ο επίτροπος ουδέποτε ζήτησε τη συνδρομή των *Medjlisi Idare* για να λάβει κάποια απόφαση για την διαχείριση των βακουφιών. Αντίθετα προχώρησε στην απαλλοτρίωση πολλών από αυτών, βυθίζοντας τους διαχειριστές τους και κληρονόμους των ιδρυτών τους στη φτώχεια.¹⁸⁹

Επίσης έσπευσε να τονίσει την θρησκευτική φύση των εργασιών των περισσότερων υπαλλήλων που μισθοδοτούνταν από το *Enkaf*.¹⁹⁰ Η διαχείριση όλων αυτών των θρησκευτικών μουσουλμανικών θεμάτων γινόταν με νέες μεθόδους, ανοίκειες προς το μουσουλμανικό νόμο και το εθιμικό δίκαιο, θίγοντας και προσβάλλοντας το σύνολο του μουσουλμανικού πληθυσμού, το οποίο αποκλειόταν και από τους περιορισμένους τρόπους που είχε για να συμμετέχει στην διακυβέρνηση του *Enkaf* –δηλαδή τα επαρχιακά (χωρτικά) συμβούλια [*Medjlisi Idare*] και τις επιτροπείες.

¹⁸⁹ Η ακριβής έκφραση του αρχικαδή ήταν: «ο επίτροπος...διαθέτει τα κεφάλαια των βακουφιών κατά το κέφι του, και αρπάζει, απαλλοτριώνει και απαλείφει βακούφια που δημιουργήθηκαν από τους ιδρυτές τους προς όφελος των παιδιών τους, τα οποία υποβιβάζει στο καθεστώς της μιζέριας». ΚΑΚ, ό.π.

¹⁹⁰ Αυτά ήταν : ο ιμάμης, *imam* επικεφαλής της δημόσιας λατρείας, ο *khatib*, ο οποίος διάβαζε την ειδική προσευχή *khutbe* πριν τη μεσημεριανή προσευχή ή τη λειτουργία της Παρασκευής, ο *Sheikh* θρησκευτικός διδάσκαλος, *bjabi*, εισπράκτορας του *idjare-i-müedjelle* δηλαδή των ενοικίων υπενοικιασμένης vakf γης, *muezzin*, το άτομο που καλεί τους πιστούς στην προσευχή και φροντίζει το τζαμί, *mutevelli*, διαχειριστής οιασδήποτε μορφής vakf περιουσίας, *zaviendar*, συντηρητής ενός μοναστηριού ή αναχωρητηρίου κ.τ.λ. Βλ ΚΑΚ SA 3297/1892, ό.π.

Παράλληλα χανόταν και μία βασική λειτουργία του Ενκaf ως παράγοντα οικονομικής ενίσχυσης του πληθυσμού μέσω της εργοδοσίας – έστω και μερικής- ατόμων που διαχειρίζονταν κληρονομικά βακούφια, και καρπώνονταν μέρος των εσόδων τους. Οι διαχειριστές εκείνοι ήταν συνήθως η άμεση οικογένεια – και άρα οι κληρονόμοι- του ιδρυτή του βακουφιού. Η οθωμανική αυτοκρατορία με το παρελθόν του στρατιωτικού κράτους δεν αναγνώριζε την ατομική ιδιοκτησία, άρα και τη μεταβίβαση αυτής, οπότε σταδιακά βρέθηκε ο θεσμός των βακουφιών ως τρόπος για μερική έστω μεταβίβαση της οικογενειακής περιουσίας. Βάσει εθιμικού δικαίου, ως διαχειριστές βακουφιών, ακόμη και αν ο ιδρυτής του βακουφιού δεν είχε ορίσει κάποιον, ή εκείνος είχε πεθάνει, διορίζονταν οι αμέσως κοντινότεροι συγγενείς. Η αλλαγή αυτής της διαδικασίας, την οποία η αυτοκρατορία ακολουθούσε για μεγάλο χρονικό διάστημα, είχε μεγάλο και εμφανή αντίκτυπο στην μουσουλμανική κοινότητα του νησιού. Οι διαχειριστές ενός βακουφιού μπορούσαν να είναι δεκάδες άτομα, τα οποία είχαν την εποπτεία του βακουφιού ως κληρονομικό τους δικαίωμα. Οι βρετανικές μεθοδεύσεις στέρησαν αρχικά αρκετά άτομα από ένα σημαντικό συμπληρωματικό επίδομα, αλλά κυρίως από ένα αγαθό που απολάμβαναν για γενιές *κληρονομικώ δικαιώματι* και αποτέλεσε βασικό συνεκτικό τους κρίκο με το οθωμανικό κράτος. Σε επόμενα σημεία θα αναλυθεί εκτενέστερα ο αντίκτυπος που η «κρατικοποίηση» των βακουφιών, είχε τελικά στους μουσουλμάνους του νησιού.

Στο τελευταίο διάβημα του αρχικαδή εντονότερη από το παρελθόν υπήρξε η αντίδραση του γραμματέα της κυβερνήσεως. Ζήτησε από τον αρχικαδή να εμφανίσει επαρκή αποδεικτικά στοιχεία, που θα αποδείκνυαν τους ισχυρισμούς του πρώτου για οικονομικές ατασθαλίες και καταχρήσεις του μουσουλμάνου επιτρόπου του Ενκaf. Ταυτόχρονα αρνήθηκε την πρόσβαση του αρχικαδή σε τέτοια στοιχεία, ανακοινώνοντας ότι λογιστικός έλεγχος στα πεπραγμένα του Ενκaf θα γινόταν σε τακτά χρονικά

διαστήματα από βρετανό εντεταλμένο υπάλληλο. Ομοίως απέρριψε το ενδεχόμενο ο επίτροπος να χρησιμοποιούσε παράνομα έσοδα ενός βακουφιού για να καλύψει ελλείμματα κάποιου άλλου, ζητώντας και σε αυτό το σημείο αποδείξεις.

Αναφορικά με το θέμα των χωριτικών συμβουλίων [Medjlisi Idare] ο γραμματέας αποκρίθηκε ευθαρσώς, ότι όντως δεν είχε ζητηθεί η γνώμη τους, αν και ο νόμος το προέβλεπε. Η οθωμανική διοίκηση είχε μακριά από το νησί το κέντρο εξουσίας της, οπότε και υπήρχε ανάγκη να λειτουργήσει στο νησί μια περιφερειακή μορφή εξουσίας. Στο περίπτωσή της βρετανικής διοίκησης, το κέντρο εξουσίας βρισκόταν ήδη στο νησί επομένως¹⁹¹ δεν υπήρχε περιθώριο αλλά και λόγος για τα Medjlisi Idare να συγκαλούνται. Σε αυτό το σημείο δεν έγινε καμία αναφορά σε διμερείς συμφωνίες ή θρησκευτικούς νόμους. Ο γραμματέας πρόκρινε απλά την διοικητική ανάγκη του κρατικού μηχανισμού του οποίου ήταν προϊστάμενος, και τη δύναμη επιβολής εξουσίας που εκπορευόταν από αυτόν.

Τέλος για το ζήτημα της προεστώςας αρχής μεταξύ του μουσουλμάνου επιτρόπου του Enkaf και του αρχικαδή, αναφέρθηκε στην αναθεωρημένη νομοθεσία που αφορούσε στους διορισμούς και τις αποπομπές υπαλλήλων του Enkaf, που εφαρμόστηκε μετά την βρετανική κατοχή. Σύμφωνα με αυτή, ο επίτροπος εξέδιδε τη βασιική διαταγή διορισμού [Inha], η οποία επικυρωνόταν κατόπιν με Ilam από το δικαστήριο Sheri. Οι απολύσεις αντίστοιχα εκκινούσαν με έκθεση και εισήγηση από τον επίτροπο, που λάμβανε την έγκριση Ilam από τον αρχικαδή.

¹⁹¹ Ο Βρετανός αξιωματούχος σημείωνε στην επιστολή του ότι: «υπό τη βρετανική διοίκηση, η ανώτατη εξουσία βρίσκεται (παραμένει) στο νησί, οπότε η ανάμειξη των Medjlisi-i- Idare ούτε απαραίτητη είναι ούτε δυνατή (εφαρμόσιμη)». Σύμφωνα με την επίσημη βρετανική άποψη, στο νησί δεν υπήρχαν δύο συμβαλλόμενες εξουσίες ή κυβερνήσεις, ούτε καν για τη μουσουλμανική κοινότητα και τις διοικητικές της «ιδιαιτερότητες». Βλ ΚΑΚ, ό.π.

Ο γραμματέας της κυβερνήσεως H. L. Thomson, ουσιαστικά δεν αρνήθηκε στην απάντηση του καμία από τις κατηγορίες που, εμμέσως πλην σαφώς, απηύθυνε στη βρετανική διοίκηση ο αρχικαδής. Κατέστησε όμως σαφές ότι η όροι της σύμβασης της Κύπρου δεν ήταν δυνατόν να επεκταθούν σε όλο το φάσμα της διοίκησης της μουσουλμανικής κοινότητας. Προέταξε το συμφέρον του κοσμικού βρετανικού κράτους και έδωσε τα πρώτα σήματα της σαφούς προθέσεως της κυβέρνησης να διατηρηθεί ο τύπος μόνο των άρθρων της σύμβασης αναφορικά με τους θεσμούς της κοινότητας και όχι η ουσία. Έμμεσα γινόταν μνεία στον αμιγώς επικυρωτικό –και σταδιακά τυπικό ρόλο- που η βρετανική διοίκηση επεφύλασσε για τις αρμοδιότητες του καδής. Αντίστοιχος προδιαγραφόταν και ο ρόλος των θρησκευτικών δικαστηρίων, τα οποία απλώς θα επικύρωναν τις αποφάσεις και προτάσεις του αρχικαδής προς αυτά.

Ενδεικτικό της σαφούς κυβερνητικής πρόθεσης, την οποία ο γραμματέας επιχείρησε να επικοινωνήσει και στον αρχικαδή, ότι δεν δόθηκε η δυνατότητα αρνησικυρίας είτε στον δεύτερο, είτε στα θρησκευτικά δικαστήρια, στην περίπτωση που δεν θα συμφωνούσαν με τις προτάσεις των επιτρόπων του Ενκαφ, και κατ' επέκταση της βρετανικής κυβερνήσεως. Επίσης εξέλειπε και η πρόταση για συμμετοχή τους σε κάποια νέα διαδικασία, αν οι παλαιές έπρεπε να καταργηθούν, που θα αναβάθμιζε το ρόλο τους ή θα του έδινε νέο περιεχόμενο.

Ένας από τους βασικούς παράγοντες που συναίνεσαν στη σταδιακή υιοθέτηση από τη βρετανική κυβέρνηση της προαναφερθείσας στάσης ήταν και το ασαφές νομικό πλαίσιο που κληροδοτήθηκε στην αποικία αναφορικά με τη μουσουλμανική κοινότητα από τα σχετικά άρθρα της σύμβασης της Κύπρου.

Το 1894 το θέμα αυτό εξακολουθούσε να μελετάται από τη βρετανική διοίκηση. Αφορμή πιθανότατα υπήρξε μια καταγγελία του Naih της επαρχίας Λάρνακας- Αμμοχώστου. Σύμφωνα με αυτή, ο αρχικαδής

επενέβη στη διαχειριστική διαδικασία ενός βακουφιού σε περιοχή εκτός των ορίων της δικαιοδοσίας του, επιβάλλοντας την άμεση εκποίηση του μέσω πλειστηριασμού. Προέβη στην ενέργεια αυτή χωρίς να ειδοποιήσει τον κληρονόμο του αποθανόντος και νόμιμο διαχειριστή της περιουσίας και παρά την αρχική διακοπή της διαδικασίας από τον Naih, προκειμένου να γίνει λογιστικός έλεγχος στα οικονομικά της αρχεία.¹⁹²

Ο κυβερνήτης της Κύπρου απευθύνθηκε με επιστολή του στον νομικό επίτροπο της αποικίας, ζητώντας την εκτίμησή του για το κατά πόσο η κίνηση του αρχικαδής ήταν τυπική ή όχι. Ο επίτροπος υπογράμμισε για άλλη μια φορά την ασάφεια του νομικού πλαισίου που οι επιμέρους συμφωνίες της σύμβασης κληροδότησαν αναφορικά με ζητήματα αρμοδιοτήτων των ιδρυμάτων της μουσουλμανικής κοινότητας του νησιού. Ενώ απέφυγε συστηματικά να υποστηρίξει κάτι ξεκάθαρα, προσπάθησε να διαχωρίσει τις αρμοδιότητες του αρχικαδής σε δύο ευρείες κατηγορίες, μετά από έρευνα της οθωμανικής νομοθεσίας. Σε αυτές που έφερε η θέση του ατομικά, και κατά κάποιο τρόπο αφορούσαν τον θρησκευτικό του ρόλο κυρίως, και σε εκείνες που απέρρεαν από την συμμετοχή του σε συλλογικά όργανα λήψης αποφάσεων, όπως τα διάφορων τύπων θρησκευτικά δικαστήρια, και τα χωριτικά συμβούλια.

Μετά από μελέτη των εγγράφων διορισμού ατόμων της συγκεκριμένης θέσης κατά την οθωμανική περίοδο, ο επίτροπος ήταν της

¹⁹² Επρόκειτο για μια έμμεση κατηγορία προς τον αρχικαδή για κακή διαχείριση βακουφικής περιουσίας ή ακόμη και χρηματισμό. Επρόκειτο για βακούφι στην περιοχή των αλυκών της Λάρνακας και είχε πιθανότατα κάποια ιδιαίτερη σημασία, αφενός λόγω του ότι βρισκόταν στην περιοχή του khalah Tekke, και αφετέρου επειδή το βακούφι «ανήκε» κληρονομικά στον αποβιώσαντα επίτροπο του Evkaf, Ahmed Khouloussi eff. και κατ' επέκταση στον κληρονόμο του Aziz bey. Ο τελευταίος είχε εκινήσει και τη διαδικασία της καταγγελίας της υπόθεσης από το παϊή της επαρχίας Λάρνακας- Αμμοχώστου, όταν θεώρησε ότι με τις πράξεις του ο αρχικαδής παραβίαζε τα δικαιώματά του. ΚΑΚ, SA1 617/1894 ό.π.

άποψης εφόσον ο αρχικαδής της Κύπρου ήταν καδής σε τμήμα σαντζακιού, ήταν ισότιμος στα ατομικά του καθήκοντα με τους συναδέλφους του των υπολοίπων επαρχιών, με το επιπλέον προνόμιο να προΐσταται της πρωτεύουσας. Δεν είχε επομένως το δικαίωμα να επεμβαίνει στα διοικητικά ζητήματα άλλων επαρχιών, ή σε υποθέσεις που διαχειρίζονταν συνάδελφοί του. Αναφορικά με το εύρος των αρμοδιοτήτων του στα θρησκευτικά δικαστήρια, των οποίων λόγω αξιώματος κατείχε τη θέση του προέδρου, ο επίτροπος δεν ήταν σε θέση να δώσει μια σαφή απάντηση.

Η εκτίμηση του και πάλι είχε σαν κύριο κριτήριο το εύρος των αρμοδιοτήτων που του είχαν παραχωρηθεί στις συμφωνίες της σύμβασης. Ωστόσο η εκτίμησή του ήταν, μετά από συνέντευξη και του πρώην καδή Hussein, ότι και σε αυτή την περίπτωση η δικαιοδοσία του αρχικαδή περιοριζόταν στα όρια της επαρχίας [kaza] της Λευκωσίας, και μόνο εάν κάποιος πιστός επιθυμούσε να εφεσιβάλλει την πρωτόδικη απόφαση του καδή της επαρχίας του, και εφόσον κρινόταν σκόπιμο και από το χωριτικό συμβούλιο της ίδιας επαρχίας, το ζήτημα έφθανε στον αρχικαδή.¹⁹³ Και σε αυτή την περίπτωση, ο αρχικαδής δεν θα μπορούσε να ανατρέψει την πρωτόδικη απόφαση χωρίς επαρκή αιτιολόγηση για τους λόγους που τον οδήγησαν να κάνει κάτι τέτοιο, στους προαναφερθέντες φορείς.

Ενώ με αυτή την αναφορά του ο νομικός επίτροπος προσπάθησε να περιορίσει, ή να θέσει την πιθανότητα περιορισμού σαν μελλοντικό ενδεχόμενο- την δικαιοδοσία του καδή της Κύπρου μέσα στα όρια της επαρχίας της πρωτεύουσας, με επόμενη εισήγησή του κατά τη διάρκεια του ίδιου έτους, αποπειράθηκε να επαναπροσδιορίσει την εξουσία του έναντι των λειτουργιών του Evkaf. Μετά από αλληπάλληλες επιστολές

¹⁹³ Σύμφωνα με τη μαρτυρία του συγκεκριμένου καδή, οι έξι καδήδες της Κύπρου που χρημάτισαν σε αυτή τη θέση από το 1286 μέχρι το 1878, είχαν αρμοδιότητες που περιοριζόνταν στα όρια της επαρχίας Λευκωσίας. ΚΑΚ, ό.π.

διαμαρτυρίας του καδή προς τον γραμματέα της κυβερνήσεως με το σταθερό παράπονο, ότι οι επίτροποι του Enkaf δεν ζητούσαν τη γραπτή του έγκριση [Ilam] προκειμένου να προβούν σε προσλήψεις και απολύσεις υπαλλήλων, όπως ήταν βάσει νόμου υποχρεωμένοι, ο κυβερνήτης στράφηκε και πάλι στο νομικό επίτροπο της κυβέρνησης για διευκρινίσεις.

Καθιστώντας από την αρχή της εισήγησής του σαφές, ότι δεν είχε επαρκή γνώση της οθωμανικής νομοθεσίας και ότι διατηρούσε πλήθος επιφυλάξεων για όσα υποστήριξε, ο βρετανός αξιωματούχος επιβεβαίωσε ότι βάσει οθωμανικού νόμου ήταν υποχρεωτικό, προκειμένου να θεωρηθεί νόμιμος ένας διορισμός να έχει το επικυρωτικό βούλευμα Ilam του καδή του νησιού. θεωρούσε ωστόσο ότι κάτι τέτοιο θα καθιστούσε τους επιτρόπους του Enkaf απλούς υπαλλήλους με ρόλο διεκπεραιωτικό στη διαχείριση των θεμάτων του ιδρύματος. Επιπλέον, η έγκριση του καδή ζητούνταν προς επιβεβαίωση ενός μπερατιού [Berat], μιας κατ ουσία αυτοκρατορικής διαταγής.

Από τη στιγμή που το τυπικό του μπερατιού είχε εκλείψει και η εκτελεστική εξουσία είχε την έδρα της στο νησί, η έγκριση του καδή θα ήταν δυνατό να συνεχίσει να εκδίδεται, αλλά στη λογική της τυπικής επικύρωσης της διαδικασίας διορισμού ή απόλυσης κάποιου υπαλλήλου, χωρίς την αντίστοιχη δυνατότητα ένστασης από την πλευρά του καδή. Επιπλέον, σύμφωνα με την άποψη του επιτρόπου και της έρευνας που είχε διενεργήσει στους οθωμανικούς νομικούς κώδικες, ο καδής δεν είχε το δικαίωμα να διενεργεί προσωρινές αποπομπές ή εποχιακές προσλήψεις υπαλλήλων στα ιδρύματα του Enkaf.¹⁹⁴

¹⁹⁴ Αν και ο νομικός επίτροπος αποδύθηκε σε μια προσπάθεια να δημιουργήσει τις βάσεις για μια μετέπειτα νομική «αναθεώρηση» που θα θεμελιώνει την πρωτοκαθεδρία του enkaf έναντι της εξουσίας αρχικά του καδή και αυτόματα και των υπολοίπων μουσουλμανικών διοικητικών θεσμών, ωστόσο μπήκε επανειλημμένα στη διαδικασία να τονίσει ότι οι εκτιμήσεις του ήταν βιαστικές και ελλιπώς τεκμηριωμένες, ότι χρειαζόταν και άλλο χρόνο για να αποφανθεί με βεβαιότητα, ότι η εκτίμηση που θα μπορούσε να

Ο σημαντικότερος προβληματισμός του νομικού επιτρόπου αναφορικά με το θέμα του αρχικαδή ήταν, ο καθορισμός των συνεπειών που απέρρεαν από την αναγνώριση της βρετανικής κυβέρνησης του αρχικαδή ως Οθωμανού υπαλλήλου, ο οποίος διοριζόταν από το Σουλτάνο με την εισήγηση και έγκριση του Sheikh ül Islam. Αν και κατά πόσο αυτό σήμαινε ότι αναγνωριζόταν αυτόματα και η πρωτοκαθεδρία του μεταξύ των υπολοίπων έξι καδήδων του νησιού, οι οποίοι θα λειτουργούσαν ως υφιστάμενοί του. Ο επίτροπος παραδέχθηκε ότι δεν ήταν σε θέση να προσκομίσει το φερμάνι διορισμού που εξέδωσε ο Sheikh ül Islam για τη θέση του αρχικαδή, όπου λογικά θα περιγράφονταν οι ακριβείς του αρμοδιότητες.

Επιπλέον, αναφορικά με το θέμα των Sheri δικαστηρίων, οι συμφωνίες δεν όριζαν ότι όφειλαν να συνεχίσουν τη λειτουργία τους με την ίδια ακριβώς διάρθρωση που είχαν κατά την οθωμανική περίοδο. Γι αυτό και σε ένα βαθμό θεώρησε σύννομη την κυβερνητική απόφαση να μειωθούν τα μέλη των επαρχιακών θρησκευτικών δικαστηρίων από έξι σε τρία.¹⁹⁵

Ωστόσο, με βάση και νομοθετική ρύθμιση που είχε καταγραφεί στην εφημερίδα της κυβερνήσεως κατά το ίδιο έτος, αναγνωριζόταν η υποχρέωση των επιτρόπων του Evkaf στις περιπτώσεις διορισμών και απολύσεων υπαλλήλων του ιδρύματος, να ζητούν την γραπτή συγκατάθεση του αρχικαδή (Ilam). Στην επιστολή τους προς το γραμματέα της κυβερνήσεως οι δύο επίτροποι τόνιζαν ότι ακολουθούσαν την νομοθετική ρύθμιση κατά γράμμα, και ότι στους τρεις μόνιμους διορισμούς που είχαν κάνει κατά εκείνο το έτος, είχε ζητηθεί και δόθηκε η έγκριση του αρχικαδή.

σχηματίσει κανείς εξαριτίοταν εξ ολοκλήρου από τη σκοπιά από την οποία θα ερμήνευε το περιεχόμενο των επιμέρους συμφωνιών της Συνθήκης, κ.α. KAK, SA1 2637/1894, ό.π.

¹⁹⁵ KAK, SA1 617/1894, ό.π.

Σημείο τριβής αυτό το έτος, μεταξύ του Ενκaf και του αρχικαδή, η διαχείριση του Hala Sultan Tekke. Ο αρχικαδής προσπάθησε, δίνοντας εντολή να εκποιηθεί μέρος της ακίνητης περιουσίας που συμπεριλαμβανόταν στο εν λόγω βακούφι, να περιορίσει την επιρροή σε αυτό, των κληρονόμων του μουσουλμάνου επιτρόπου του Ενκaf, που είχε αποβιώσει. Ήδη, η προσπάθεια του αρχικαδή να ενισχύσει τη θέση και την εξουσία του σε ολόκληρο το νησί, τον είχε φέρει σε αντιπαράθεση όχι μόνο με τους βρετανούς επιτρόπους, αλλά και με συναδέλφους του σε διάφορες θέσεις – ήδη παρουσιάστηκε η καταγγελία του παίη της επαρχίας Λάρνακας- Αμμοχώστου- αλλά και με τους καδήδες των υπολοίπων επαρχιών, που ένιωθαν την εξουσία τους να συρρικνώνεται.

Κατά το ίδιο έτος, ο Ahmed Khouloussi effendi. (συνονόματος του μουσουλμάνου επιτρόπου του Ενκaf, που είχε ήδη πεθάνει) καδής της Λάρνακας, κατήγγειλε στον βρετανό επίτροπο της επαρχίας του, Delaval Cobbam (District Commissioner), ότι ο αρχικαδής επενέβη στη διαχείριση της περιουσίας που ο αποβιώσας μουσουλμάνος επίτροπος διατηρούσε στην πόλη αυτή.¹⁹⁶ Η γενίκευση των προστριβών προκάλεσε την ανάλυση του νομοθετικού πλαισίου για πρώτη φορά σε βάθος από το βρετανό νομικό επίτροπο/ σύμβουλο της κυβερνήσεως, W. J. Smith, ο οποίος αποπειράθηκε μέσω της μελέτης της οθωμανικής νομοθεσίας κατά το διάστημα της ανάληψης από τη Μ. Βρετανία της διοίκησης του νησιού, να διασαφηνίσει το εύρος των αρμοδιοτήτων του αρχικαδή απέναντι στους υπόλοιπους διοικητικούς φορείς του.

Έχοντας ήδη παραδεχτεί, ότι ο διορισμός του αρχικαδή γινόταν από το Σουλτάνο, διαπίστωνε ένα σημαντικό νομικό κενό στους διορισμούς των έξι καδήδων στις αντίστοιχες επαρχίες του νησιού, οι οποίοι δεν διέθεταν τα αντίστοιχα επικυρωτικά έγγραφα [mourassele] του sheikh ül Islam, που θα αποδείκνυαν τον επίσημο διορισμό τους. Κατά συνέπεια, είτε

¹⁹⁶

ΚΑΚ, ό.π.

έπρεπε να γίνει αποδεκτή η διαπίστωση ότι οι διορισμοί των τότε τοπικών καδήςδων ήταν άκυροι και έπρεπε να επαναληφθούν ή να θεωρηθούν σαν υφιστάμενοι του αρχικαδής, ο οποίος θα διατηρούσε το δικαίωμα και να τους διορίζει με την εξουσία του να εκπορεύεται από το δικό του σουλτανικό φερμάνι διορισμού. Σε μια τέτοια όμως περίπτωση, ο αρχικαδής, με ουσιαστική εκτελεστική εξουσία στα χέρια του, θα ήταν δύσκολο να ελεγχθεί από τη βρετανική διοίκηση και τον κυβερνήτη. Εξάλλου ο οθωμανικός νόμος δεν προέβλεπε τέτοιες αρμοδιότητες για τον αρχικαδής, τουλάχιστον με βάση τις έρευνες στη νομοθεσία που είχαν γίνει έως τότε από τον νομικό επίτροπο. Ουσιαστικά η διοικητική μεταβολή και οι νομικές ανακολουθίες που αυτή δημιούργησε, τις έκαναν πιθανές.

Πρόταση του επιτρόπου λοιπόν ήταν να ισχύσει στην περίπτωση των καδήςδων του νησιού η νομοθεσία που βρισκόταν σε ισχύ στο νησί το διάστημα της παραχώρησης του στη Μ. Βρετανία. Με βάση αυτή, ο καδής του νησιού, με αξίωμα ισότιμο ενός καδής σαντζακιού (που εξομοιώθηκε στην ύστερη περίοδο με αυτό ενός καδής Λιβιά) είχε θρησκευτικές και διοικητικές αρμοδιότητες μόνο μέσα στα όρια της πρωτεύουσας του σαντζακιού του, δηλαδή στην προκειμένη περίπτωση της Λευκωσίας.¹⁹⁷ Η

¹⁹⁷ Κατά το χρονικό διάστημα που μελέτησε και ανέλυσε ο βρετανός νομικός επίτροπος, η διοικητική διάρθρωση της οθωμανικής αυτοκρατορίας κλιμακωνόταν ως εξής: α) Vilayets που διοικούνταν από valis, β) Sendjaks που διοικούνταν από mutessarifs, γ) Cazas που διοικούνταν από Caimacams, δ) Nahiehs που διοικούνταν από mudirs. Ο παράλληλος αν και πιο περιορισμένος θεσμός του Liva, (υποδιαίρεση του σαντζακιού) στις περισσότερες περιπτώσεις είχε απαλειφθεί, και ο διοικητής του ήταν επίσης ο mutessarif. Σε αυτή τη μετατροπή στήριξε ο επίτροπος το επιχείρημα ότι ο καδής του σαντζακιού ή του Liva είχε βάσει της οθωμανικής νομοθεσίας αρμοδιότητες μόνο μέσα στα όρια της πρωτεύουσας του σαντζακιού, άρα και του Liva, που στην περίπτωση υπό ανάλυση αποτελούσε η πόλη της Λευκωσίας. Και αυτό γιατί βάσει του διοικητικού συστήματος της αυτοκρατορίας, η Κύπρος αποτελούσε σαντζάκι και μέρος του βιλαετίου της Ρόδου, άρα ο καδής της Κύπρου ολόκληρης όφειλε να εκληφθεί ως καδής σαντζακιού. ΚΑΚ, SA1 617/94, ό.π.

πρωτεύουσα ενός σαντζακιού ή Λιβιά, αποτελούσε από μόνη της ή μαζί με κάποια γειτονικά χωριά, ξεχωριστό καζά, του οποίου προϊστάμενος ήταν ο αρχικαδής. Στα «πολιτικά» δικαστήρια της αυτοκρατορίας (Temiyiz και Daavi courts) ο καδής είχε εφετικές αρμοδιότητες, εφόσον προίστατο του καζά της πρωτεύουσας στα δικαστήρια του οποίου εκδικάζονταν οι εφέσεις ολόκληρου του νησιού.

Οι αρμοδιότητες αυτές απαλείφθηκαν με τη μεταβολή του καθεστώτος και την κατάργηση, βάσει νομοθεσίας, των συγκεκριμένων δικαστηρίων, για να αντικατασταθούν με δικαστήρια αμιγώς κοσμικά. Έμενε όμως ανοιχτό το ζήτημα των αρμοδιοτήτων του καδή στα θέματα θρησκευτικής δικαιοσύνης, Sheri, για τα οποία ο επίτροπος αφενός δεν ήταν σε θέση να διαμορφώσει μια ξεκάθαρη γνώμη, αφετέρου δεν εξυπηρετούσε τη βρετανική κυβέρνηση σε καμία περίπτωση να του αναγνωριστεί εφετική δικαιοδοσία σε αυτό το θέμα για ολόκληρο το νησί.¹⁹⁸

Για να μπορέσει να στοιχειοθετήσει επαρκή επιχειρήματα για το θέμα των Sheri αρμοδιοτήτων του καδή του νησιού, ο νομικός επίτροπος ζήτησε να ελεγχθούν συστηματικά και τα πρακτικά καθώς και τα κείμενα της σύμβασης της Κύπρου, ώστε να διασαφηνιστεί τι εννοούνταν σε αυτή με τον όρο «Sheri tribunals». Το συμπέρασμα ήταν ότι αν και ο επίτροπος «είχε την εντύπωση ότι το θέμα είχε συζητηθεί, δεν ήταν σε θέση να βρει έγγραφα που να το επιβεβαιώνουν».

Κατά τη διάρκεια του ίδιου και του επόμενου έτους, και πάντα με το Hala Sultan Tekke ως μήλο της έριδος, οι αντεγκλήσεις των επιτρόπων του enkaf και του αρχικαδή συνεχίστηκαν αμείωτες. Τέλη του 1894 (13 Δεκεμβρίου) ο δεύτερος εξέθεσε τις θέσεις του σε προσωπική συνέντευξη με τον κυβερνήτη, όπου τόνισε για άλλη μια φορά ότι ο ίδιος ήταν βάσει νόμου, συμφωνιών αλλά και εθιμικού δικαίου «η υψηλότερη Sheri εξουσία στο νησί» ενώ στηλίτευσε την κατάχρηση εξουσίας που κατά τη γνώμη του

¹⁹⁸

ΚΑΚ, SA1 617/94 ό. π.

γινόνταν από τους επιτρόπους του Ενκaf.¹⁹⁹ Παράλληλα έσπευσε να διασκεδάσει τις υποψίες ότι χρησιμοποίησε το προσωρινό νομικό κενό που είχε δημιουργηθεί για να επεκτείνει τις αρμοδιότητές του, υποψίες που είχαν αρχίσει να αρθρώνονται και από συμπατριώτες και συνεργάτες του.

Η τελική αναφορά του νομικού επιτρόπου το επόμενο έτος σχετικά με αυτό το ζήτημα δεν ανέφερε κάτι καινούριο. Αποδέχθηκε πλήρως τα επιχειρήματα των επιτρόπων του Ενκaf, απαλλάσσοντας τους από τις κατηγορίες που τους απηύθυνε ο αρχικαδής. Παράλληλα υποστήριξε ότι δεν υπήρχε νομικό πλαίσιο που να δικαιολογεί το επιχείρημα του δεύτερου για Sheri δικαιοδοσία σε ολόκληρο το νησί της Κύπρου. Επιπλέον, και για πρώτη φορά, αμφισβήτησε τη δυνατότητα του αρχικαδή να έχει οιονδήποτε ουσιαστικό ρόλο στον διορισμό και την απόλυση διοικητικών υπαλλήλων, εφόσον δεν υπήρχε πλέον το σουλτανικό μπεράτι (Berat) που θα επικύρωνε αυτή του την επιλογή. Αναγνώρισε το δικαίωμα επικύρωσης μόνο, αποφάσεων που είχαν ήδη ληφθεί από το Ενκaf και κατ'επέκταση από τη βρετανική διοίκηση. Τέλος αποδέχθηκε το δικαίωμα του αρχικαδή να κάνει προσωρινούς διορισμούς, αλλά μόνο στα όρια του καζά της δικαιοδοσίας του και μετά από συνεργασία με τους προαναφερθέντες διοικητικούς φορείς.

¹⁹⁹ Τα συνήθως στερεότυπα επιχειρήματα του αρχικαδή, εδώ εμπλουτίστηκαν, προκειμένου να καταδείξει ότι δεν αποπειράθηκε να καταχραστεί την εξουσία που του κληροδοτήθηκε από το προηγούμενο καθεστώς, διευρύνοντάς τη. Για να θεμελιώσει την δικαιοδοσία του, αναφέρθηκε σε νόμους που είχαν ψηφιστεί στη διάρκεια της βρετανικής παρουσίας στο νησί. Επιπλέον επιχείρησε να προσαρμοστεί στη βρετανική «επιχειρηματολογία» αναφέροντας συγκεκριμένα – και πρόσφατα- παραδείγματα για τα ζητήματα που ήθελε να θίξει και αποφεύγοντας όσο μπορούσε να μιλήσει γενικά. Τέλος δεν παρέλειψε να αναφερθεί και στον Hussein eff, πρώην μουσουλμάνο επίτροπο του Ενκaf και τότε καδή της Λάρνακας, - ο οποίος τον είχε κατηγορήσει για παράβαση δικαιοδοσίας- εκθέτοντας τα αντεπιχειρήματά του, αποφεύγοντας όμως να καταφερθεί ευθέως εναντίον του. KAK SA1 2637/1894, ό.π.

Αν και σε αυτή την αναφορά δεν εμφανίστηκε κάτι ιδιαίτερα καινοφανές για το ζήτημα των εξουσιών του αρχικαδή, αναφέρθηκαν κάποια νέα στοιχεία για τους επιτρόπους και τα δικά τους όρια αρμοδιοτήτων. Κατά την άποψη του νομικού επιτρόπου, ούτε οι διοικώντες το Ενκαφ είχαν δικαίωμα να διορίζουν και να απολύουν ανεξέλεγκτα υπαλλήλους θρησκευτικών ιδρυμάτων. Ωστόσο ήταν επιφορτισμένοι με την επίβλεψη της σωστής και σύννομης λειτουργίας τους, αλλά και της ικανοποιητικής απόδοσης των εργαζομένων σε αυτά υπαλλήλων.

Η διάθεση της βρετανικής διοίκησης να εισάγει ένα νέο διοικητικό σύστημα των οικονομικών της μουσουλμανικής κοινότητας, ήταν ανάγκη να συνάδει, έστω και κατ' όνομα με τις συμφωνίες που συνόδευσαν τη σύμβαση της Κύπρου. Το νομικό πλαίσιο που κληροδοτήθηκε έτσι στο νέο «κράτος» ήταν ασαφές και σε πολλά σημεία αδιέξοδο. Η βρετανική διοικητική προσπάθεια για ερμηνεία του νόμου ήταν σε πολλά σημεία επίσης ατελέσφορη, ενώ παράλληλα υπήρχε η ανάγκη αλλά και οι άνωθεν εντολές για άμεσες, οικονομικές, βιώσιμες και ει δυνατόν, επικερδείς λύσεις στο ζήτημα των διοικητικών ρυθμίσεων των ιδρυμάτων της μουσουλμανικής κοινότητας.

Παράλληλα, οι διμερείς συμφωνίες μεταξύ Μ. Βρετανίας και Οθωμανικής αυτοκρατορίας, άφηναν πολλά περιθώρια στους επιτρόπους του Ενκαφ να εξελιχθούν με τη συνδρομή και της διοίκησης του νησιού σε απόλυτο ρυθμιστή της θρησκευτικής, διοικητικής και άρα και οικονομικής ζωής της κοινότητας. Σε αυτό αντέδρασε ακαριαία η θρησκευτική ιεραρχία της κοινότητας με επικεφαλή τον καδή του νησιού, που έβλεπε την εξουσία της να συρρικνώνεται και σταδιακά να ακυρώνεται, και παράλληλα τη βασική κινητήρια οικονομική μηχανή της κοινότητας να «αποθρησκευοποιείται».

Οι αντιδράσεις που προαναφέρθηκαν αποτέλεσαν και τον πυρήνα των αιτημάτων της κοινότητας μέσα στα επόμενα έτη και για την μεγαλύτερη

σχεδόν περίοδο της αγγλοκρατίας. Μεταλλάξεις αναφορικά με το σκεπτικό και τους στόχους των αντιδράσεων σημειώθηκαν, ο αντικειμενικός στόχος ωστόσο παρέμεινε σταθερός στους θεσμούς που περιγράφηκαν.

Οι βρετανικές νομικές μεταρρυθμίσεις, που θα περιορίζαν την δυνατότητα της κοινότητας να διαμαρτύρεται για τα ζητήματα αυτά δεν είχαν παγιωθεί ακόμη και μια δεκαετία μετά την περίοδο που αναλύθηκε. Παρά τις κοινωνικοπολιτικές μεταβολές που σημειώνονται μέσα στα επόμενα έτη, τα αιτήματα των μουσουλμάνων του νησιού παρέμειναν τα ίδια, διέφερε μόνο ο τρόπος που αυτά αρθρώθηκαν.

Το 1920, συναντώνται σε άρθρα της εφημερίδας *Vatan*, εκτενείς αναφορές στο νομικό και θεσμικό κενό που εξακολουθούσε να υπάρχει λόγω της μετάβασης από το οθωμανικό στο βρετανικό διοικητικό καθεστώς. Αιχμή των προβλημάτων και πάλι, τα δικαστήρια Sheri και η διαχείριση του Evkaf.

II. 4. Τα θρησκευτικά [Sheri] δικαστήρια και η πρώτη διαμάχη για τη διατήρησή τους υπό "οθωμανικό" κοινοτικό έλεγχο

Σε σχέση και με τα προαναφερθέντα, χρήσιμο θα ήταν να γίνει σε αυτό το σημείο και μια εκτενέστερη αναφορά στο θέμα της διεκδίκησης της επικυριαρχίας πάνω στα θρησκευτικά δικαστήρια [Mehkemei Sheri Courts], η διοίκηση και νομοθεσία των οποίων, απεικόνισε ανάγλυφα, τον ανταγωνισμό για δύναμη και επιρροή πάνω στην κοινότητα που μετά από κάποιο χρονικό σημείο αναπτύχθηκε μεταξύ του κόμματος του Evkaf και της προοδευτικής μερίδας της κοινότητας.

Η οθωμανική νομοθεσία αναγνώριζε καταρχήν ότι όλη η γη και οι πόροι της ανήκαν στο σουλτάνο και άρα στο κράτος, ενώ σε κάθε υπήκοο που είχε προσφέρει κάποια υπηρεσία σε αυτό παραχωρούνταν η χρησιμότητα κάποιου κρατικού πόρου ή αγροτεμαχίου, το οποίο με το θάνατό του επέστρεφε στο σουλτάνο και το κράτος για να το διαθέσει εκ νέου σε κάποιο δικαιούχο. Οι μόνες περιουσίες που δεν επέστρεφαν στο κράτος ήταν εκείνες που είχαν αφιερωθεί σε κάποιο θρησκευτικό ίδρυμα και είχαν τραπεί σε *mülk* περιουσίες.

Αφιερώνοντας κάποιος ιδιώτης την περιουσία που του είχε παραχωρήσει η οθωμανική εξουσία σε κάποιο θρησκευτικό ίδρυμα (λ.χ. σε ένα *tekke*) διατηρούσε το δικαίωμα να διορίσει τους κληρονόμους του ή άλλα άτομα της επιλογής του ως διαχειριστές της, με την πρόνοια να εισπράττουν ένα σημαντικό ποσοστό των εσόδων του ως αμοιβή, και τη δυνατότητα να κληροδοτήσουν και αυτοί με τη σειρά τους τον τίτλο τους στους κληρονόμους τους.

Με αυτό τον τρόπο η θρησκευτική εξουσία ήταν παρούσα σε κάθε πτυχή της οικονομικής και κοινωνικής ζωής της κοινότητας. Το νομικό πλαίσιο που ρύθμιζε τα θέματα οικογενειακής περιουσίας και κληρονομιών βασιζόταν σε θρησκευτικούς κανόνες και ρήσεις, τη συλλογή νόμων του οθωμανικού νομικού κώδικα, *Destour*, καθώς και ένα περίπλοκο και αλληλοαναιρούμενο αρχείο από δεδικασμένα προηγούμενα.²⁰⁰

Σε κάθε περίπτωση που ένα νομικό- θρησκευτικό ζήτημα έφτανε να διευθετηθεί, ήταν απαραίτητη η επικύρωση της απόφασης από το θρησκευτικό δικαστή [*kadı: καδή*] αλλά και το μουφτή [*müftü*] της Κύπρου, ο οποίος λειτουργούσε ως ο αντιπρόσωπος του σουλτάνου στο νησί. Εάν οι γνώμες των δύο προαναφερθέντων αξιωματούχων ήταν αντικρουόμενες, τότε το ζήτημα παραπεμπόταν για οριστική διευθέτηση

²⁰⁰ Stanford Shaw, *History of the Ottoman Empire and Modern Turkey* 2 vols. Cambridge University Press, London, 1976, σελ 177-78.

στο Sheikh ül Islam στην Κωνσταντινούπολη, ο οποίος και γνωμοδοτούσε τελικά πάνω στο θέμα και η απόφαση του οποίου έφερε και την έγκριση του σουλτάνου και δεν ήταν δυνατό να επανεξεταστεί.

Η διαδοχή των εξουσιών στο διοικητικό κέντρο, η πάροδος των ετών και κυρίως η έλλειψη σαφούς και σταθερού νομικού κώδικα, μαζί με την έλλειψη σαφών τίτλων ιδιοκτησίας επί κάποιου περιουσιακού στοιχείου, καθιστούσαν δύσκολο τον ξεκάθαρο διακανονισμό τέτοιων υποθέσεων. Στην πλειοψηφία τους οι αποφάσεις ήταν περιπτωσιολογικές, προσωποπαγείς και συχνά διαβλητές, μια που οι εμπλεκόμενοι σε αυτές θρησκευτικοί δικαστές ήταν καταρχήν εξαιρετικά δύσκολο να γνωρίζουν σε βάθος όλους τους νομικούς- θρησκευτικούς κώδικες και τα κωδικολλήματα που ήταν δυνατό να επηρεάζουν κάθε απόφαση που αφορούσε στο οικογενειακό δίκαιο.

Εξάλλου συστηματικό αρχείο δεν υπήρξε ποτέ στα συγκεκριμένα δικαστήρια, ενώ πολλές υποθέσεις στηρίζονταν σε προφορικές μαρτυρίες και παραδόσεις. Ως εκ τούτου, οι θρησκευτικοί δικαστές είχαν πολλά περιθώρια για προσωπικές κρίσεις, ενώ το γεγονός ότι προέρχονταν από την τοπική κοινωνία, συνέβαλλε στον επηρεασμό τους από προσωπικά συμφέροντα, φιλίες ή συγγένειες.²⁰¹

Ταυτόχρονα και οι ενάγοντες συχνά κατάφευγαν σε συγκεκριμένους θρησκευτικούς δικαστές που θεωρούσαν ότι θα μπορούσαν να ευνοήσουν την πλευρά τους, ή αμφισβητούσαν τις κρίσεις εκείνων που δεν θα μπορούσαν να επηρεάσουν. Σε αυτή τη λογική εμφανίστηκαν συχνές διαφωνίες για γνωμοδοτήσεις μεταξύ θρησκευτικών δικαστών και του καδής, που είχε διαφορετική άποψη και ανέτρεπε το δικαστικό πόρισμα. Τέλος, η

²⁰¹ Τα θρησκευτικά δικαστήρια μεικτών χωριών, όπως και τα αντίστοιχα χωριτικά τους συμβούλια αποτελούνταν από μέλη και των δύο κοινοτήτων. Συνήθως ο καδής προέστατο ενός δικαστικού σώματος δύο χριστιανών και δύο μουσουλμάνων μελών. Όλα τα μέλη του δικαστηρίου ήταν επιρρεπή στη δωροδοκία. Βλέπε Attalides, "Cyprus", σελ 38.

αμοιβή των θρησκευτικών δικαστών δεν ήταν ορισμένη και καταβαλλόμενη από το οθωμανικό κράτος, αλλά προερχόταν από την κάθε εκδικαζόμενη υπόθεση, από την οποία εξέπιπτε ένα ποσοστό που οριζόταν κατά περίπτωση, ανάλογο με την αξία της περιουσίας που εκδικαζόταν ή ανάλογο του χρηματικού ποσού (εφόσον η υπόθεση αφορούσε διαχείριση του μισθού κάποιου επιτρόπου βακουφιού).²⁰²

Λόγω των διαρκών κληροδοτήσεων των *vaqf* περιουσιών σε ολοένα και περισσότερους δικαιούχους και κληρονόμους που προέκυπταν με την πάροδο των ετών, η κατάτμηση των περιουσιών και της αξίας τους ήταν μεγάλη. Στην πλειοψηφία τους, τα έσοδα από *vaqf* κληροδοτήματα ήταν συμπληρωματικά των εισοδημάτων των δικαιούχων τους. Σε διαφορετική περίπτωση κάποιος δικαιούχος θα έπρεπε να έχει μέρος σε πολλά *vaqf* προκειμένου να είναι σε θέση να συντηρείται μόνο από αυτά (όπως και συνέβαινε αρκετά συχνά). Ως εκ τούτου και οι αμοιβές των δικαστών ήταν μικρές, ενώ οι ίδιοι οι δικαστές ασκούσαν την ιδιότητά τους ως οικονομικό συμπλήρωμα του κανονικού τους επαγγέλματος. Συχνές ήταν επομένως οι καταγγελίες και οι ισχυρισμοί μεταξύ των αντίδικων μερών ότι κάποιος θρησκευτικός δικαστής ευνόησε την μία πλευρά ή την άλλη για οικονομικά οφέλη ή απλώς επειδή συνδεόταν μαζί τους με φιλικούς ή συγγενικούς δεσμούς.²⁰³

Κοινός παρονομαστής και συνδεδειγμένος κρίκος όλης της παραπάνω κατάστασης ήταν το Ισλάμ και η φιλοσοφία που απέρρεε από αυτό αναφορικά με την εργασία ή το επάγγελμα που επιτρεπόταν να εξασκεί ένας μουσουλμάνος. Το εμπόριο και η απευθείας διαχείριση χρημάτων δεν αντιμετωπιζόνταν ως «έντιμα» επαγγέλματα στο Ισλάμ. Η γη και η

²⁰² Stanford Shaw, *ό.π.*, σελ 177-78.

²⁰³ Μεταξύ άλλων, στη διένεξη που είχε ο αρχικαδής της Λευκωσίας με τον επίτροπο συγκεκριμένου βακουφιού και κληρονόμο του θανόντος επιτρόπου του Evkaf, Ahmed Khouloussi effendi, υπήρξαν από την πλευρά του δεύτερου και κατηγορίες για χρηματισμό και κατάχρηση εξουσίας. KAK, SA1 617/1894 *ό.π.*

εκμετάλλευση της, καθώς και οι φορολογικές εισπράξεις που προέρχονταν από τη διακίνηση γεωργικών προϊόντων είχε καθιερωθεί να αποτελούν τα μόνα ουσιαστικά επαγγέλματα που θεωρούνταν αξιοπρεπή για ένα ενάρετο μουσουλμάνο.

Η νοοτροπία αυτή είχε τις ρίζες της καταρχήν στις ρήσεις του Μωάμεθ που χαρακτήρισε την τοκογλυφία και γενικότερα την αγοραπωλησία χρήματος αμάρτημα. Με την εξάπλωση της οθωμανικής αυτοκρατορίας, κάθε μουσουλμάνος διατηρούσε το δικαίωμα ως *dar ül Islam* (μέρος του κόσμου του θεού) να λάβει από το σουλτάνο ως αμοιβή για τις πολεμικές του υπηρεσίες, που είχαν ως αποτέλεσμα την εξάπλωση των σουλτανικών κτήσεων, ένα κομμάτι γης για να το εκμεταλλεύεται όσο ζει (*timar*: τιμάριο) ή μέρος των φορολογικών εσόδων από την εργασία του ως δημόσιος υπάλληλος- φοροεισπράκτορας (παραδείγματος χάριν την εισπράξη φόρου για το δικαίωμα παραγωγών να μετάσχουν σε μια λαϊκή αγορά υπό την επίβλεψή του, ή για τη μετακίνηση και πώληση των προϊόντων τους από μια πόλη σε μια άλλη).

Το εμπόριο και τα επαγγέλματα παροχής υπηρεσιών, αφορούσαν στην συντριπτική τους πλειοψηφία το *dar ül harb* (κόσμο του πολέμου-αλλόθρησκους). Η οικονομική ζωή της κοινότητας διατήρησε αυτές τις νόρμες για αιώνες και μέχρι την έλευση των βρετανών στην Κύπρο. Το 1878, το εμπόριο ασκούνταν μονοπωλιακά σχεδόν από την χριστιανική κοινότητα ενώ οι μουσουλμάνοι ήταν στην πλειοψηφία τους γεωργοί, γεωργικοί εργάτες και κρατικοί υπάλληλοι.²⁰⁴

Κατά συνέπεια, η διαχείριση των θρησκευτικών γαιών που γινόταν μέσω του *Enkaf*, δεν αφορούσε απλώς ένα κομμάτι της οικονομικής δραστηριότητας των μουσουλμάνων, αλλά αποτελούσε τη ραχοκοκαλιά της οικονομικής ζωής της κοινότητας. Γύρω από το *Enkaf* συγκεντρώνονταν στο μεγαλύτερο ποσοστό τους τα οικονομικά συμφέροντα της κοινότητας,

²⁰⁴

Mc Henry, *ό.π.* σελ. 116.

και από εκεί εκπορεύονταν και όλες σχεδόν οι έμμισθες θέσεις δημοσίου, με άμεσο ή έμμεσο τρόπο.²⁰⁵

Τα θρησκευτικά δικαστήρια ήταν άρρηκτα συνδεδεμένα μαζί του, αποτελώντας κατά κάποιο τρόπο οργανική συνέχεια του, και μαζί με τη θρησκευτική εποπτεία του μουφτή και του καδή ένα άρρηκτο σύνολο με ταυτόχρονα διοικητικό- θρησκευτικό και οικονομικό χαρακτήρα. Κατά την περίοδο που προηγήθηκε της έλευσης των βρετανών, και κατά τα πρώτα έτη της παρουσίας τους στο νησί, μπορεί πλέον να μην είχαν να διαχειριστούν μεγάλα χρηματικά ποσά, ή κάποια περιουσία στο σύνολό της, αλλά ο κοινωνικός τους ρόλος ήταν εξαιρετικής σημασίας για την κοινότητα, έχαιραν μεγάλης αναγνώρισης από αυτή, και αποτελούσαν τον αδιαμφισβήτητο ρυθμιστή της κοινωνικής της ζωής. Κατά κάποια έννοια λοιπόν, που θα αναλυθεί και σε επόμενα σημεία της παρούσης εργασίας, χαρακτηρίζαν την κοινότητα, αποτελούσαν μέρος της ιστορικής της παράδοσης, την έδεναν με το οθωμανικό προηγούμενο, και της έδιναν υπόσταση ως τέτοια, δηλαδή μουσουλμανική.

Η έλευση των βρετανών διέκοψε την ιστορική εξέλιξη των συγκεκριμένων θεσμών μέσα στα πλαίσια του οθωμανικού κράτους, παρά το γεγονός ότι τυπικά η σύνδεσή τους διατηρήθηκε μέχρι την επίσημη ανακήρυξη της Κύπρου ως αποικίας του στέμματος, το 1915. Η ανάγκη των βρετανών για την εγκαθίδρυση μιας διοίκησης κοσμικού χαρακτήρα στο νησί προσέκρουσε στους προαναφερθέντες θεσμούς. Αποτελούσε ωστόσο και βασική τους επιδίωξη να μην προχωρήσουν σε απευθείας ρήξη με το προηγούμενο σύστημα, καθώς και την τοπική κοινωνία, με ρηξικέλευθες και ριζικές αλλαγές. Εξάλλου, το διοικητικό κέντρο δεν επέδειξε μια

²⁰⁵ Σε επιστολή του προς τον Αποικιακό Γραμματέα της κυβερνήσεως (Colonial Secretary), ένας από τους πρώτους βρετανούς επιτρόπους του Evkaf, M. Seager, αναφέρθηκε εκτενώς στο πολύπλοκο οθωμανικό σύστημα διορισμών και την καταγραφή προσώπων και ιδιοτήτων που είχε πρόθεση να κάνει. Βλέπε Κρατικά Αρχεία Κύπρου SA1/1017/1882, ό.π.

ξεκάθαρη βούληση, σχετικά με τα σχέδια που είχε για το νησί, ή τον ακριβή διοικητικό προσανατολισμό που επιθυμούσε γι αυτό. Η μόνη σίγουρη επιθυμία της για το νησί ήταν ότι η διοίκησή του θα έπρεπε να την επιβαρύνει οικονομικά όσο το δυνατόν λιγότερο. Οπότε και προκρίθηκε η λύση των σταδιακών και ήπιων μεταρρυθμίσεων.

Με «Διάταγμα εν Συμβουλίω» [Order in Council] στις 30 Νοεμβρίου 1882, τροποποιήθηκε ο ρόλος και η λειτουργία των δικαστηρίων του νησιού. Η νέα τους μορφή κατήργησε τους καδήδες από την προεδρία των πολιτικών [Daani] δικαστηρίων, καθώς και την εκλογή των άλλων τεσσάρων δικαστών που τα στελέχωναν απευθείας από τις κοινότητες –δύο από την κάθε κοινότητα. Συστάθηκαν επαρχιακά δικαστήρια για μικρές αστικές υποθέσεις διαχωρισμένα σε δέκα έξι επαρχίες με αντίστοιχους αυτόχθονες δικαστές. Για μικρές εγκληματικές υποθέσεις δημιουργήθηκε πταισματοδικείο [Magistrates' Court] με ένα Βρετανό διορισμένο δικαστή ή δύο Κύπριους. Για σοβαρότερα εγκλήματα λειτούργησε εποχιακό δικαστήριο [Assize Court] στα βρετανικά πρότυπα, με ένα συνδυασμό πλημμελειοδικών και εφετών δικαστών.

Στη Λευκωσία και στις άλλες πέντε μεγαλύτερες πόλεις του νησιού λειτούργησαν πλημμελειοδικεία, με βρετανό πρόεδρο και δύο τακτικούς δικαστές διορισμένους από τη διοίκηση, ένα μουσουλμάνο και ένα χριστιανό. Επίσης Ανώτατο Δικαστήριο με εφετικές αρμοδιότητες για όλες τις υποθέσεις, κοσμικές και θρησκευτικές, με δύο βρετανούς δικαστές. Τέλος σύμφωνα με το πρώτο άρθρο της σύμβασης, διατηρήθηκαν τα μουσουλμανικά θρησκευτικά δικαστήρια [Sheri Courts] και ο καδής της εκάστοτε επαρχίας είχε το αποκλειστικό δικαίωμα να προεδρεύει στο δικαστήριο της επαρχίας στην οποία ήταν τοποθετημένος. Η οθωμανική νομοθεσία θα εξακολουθούσε να εφαρμόζεται, κατόπιν όμως τροποποιήσεων από βρετανούς διοικητικούς υπαλλήλους.²⁰⁶

²⁰⁶

Βλέπε Georghallides, *ό.π.* σελ 41.

Αρχικά, η πρωτοβουλία των μεταρρυθμίσεων προήλθε από τη βρετανική διοίκηση, η οποία μετά από ένα συγκεκριμένο χρονικό διάστημα, καλύφθηκε πίσω από το κόμμα του Ενκaf, μέσω του οποίου εξάσκησε κυρίως την επιρροή της στην κοινότητα μέσα στα επόμενα χρόνια. Τα θρησκευτικά δικαστήρια έπαιζαν ένα ιδιαίτερο ρόλο για τους μουσουλμάνους του νησιού, πραγματώνοντας τη σύνδεση της θρησκείας με την εγκόσμια ζωή, ταυτίζοντας την πίστη με τη δικαστική και εκτελεστική εξουσία.

Έπαιζε ωστόσο, ακόμη και την περίοδο υπό διερεύνηση, σημαντικό κοινωνικό ρόλο, για ένα μεγάλο κομμάτι του πληθυσμού, μέσω των γνωμοδοτικού τους ρόλου για οικογενειακά ζητήματα, όπως διαζύγια και τα περιουσιακά ζητήματα που ανέκυπταν από αυτά, θέματα προίκας, κληρονομιών κ.τ.λ. Ιδιαίτερα από τη στιγμή που η κρατική νομοθεσία είχε μεταρρυθμιστεί μόνο μερικώς, ενώ το οικογενειακό μουσουλμανικό δίκαιο έμενε, θεωρητικά τουλάχιστον, αμετάβλητο.

Το Ισλάμ περιόριζε το γυναικείο ρόλο στην κοινωνική ζωή, και όταν μια γυναίκα αντιμετώπιζε ζητήματα οικογενειακού δικαίου, όπως τον διακανονισμό της περιουσίας που της αναλογούσε στην περίπτωση ενός διαζυγίου, ή τον διακανονισμό για την επιστροφή μέρους της προίκας της, καθώς και τα μέσα συντήρησής της και των παιδιών της σε αυτή την περίπτωση, καθώς και το θέμα κληρονομιάς σε περίπτωση που ο άνδρας της οικογένειας (πατέρας ή σύζυγος) απεβίωνε, ήταν αναγκασμένη να δράσει διακριτικά προκειμένου να τα ρυθμίσει. Συχνά σε τέτοιες περιπτώσεις, μερίδιο της περιουσίας και άρα και ρόλο στο διακανονισμό της είχε και κάποιο θρησκευτικό ίδρυμα, αφού μόνο μέσω της εκχώρησης μέρους της σε αυτό ήταν δυνατή η κληροδότηση της από τον ιδιώτη δικαιούχο στους κληρονόμους του.

Για να είναι σε θέση και γυναίκες να διευθετούν τα οικογενειακά τους ζητήματα χωρίς να εμφανίζονται στην αγορά και άρα να εκτίθενται

κοινωνικά, τα κτίρια που στέγαζαν θρησκευτικά δικαστήρια βρισκόνταν συνήθως σε απόκεντρους δρόμους, και διέθεταν εισόδους και στο πίσω μέρος του κτιρίου, ώστε μια γυναίκα να μπορεί να μπει ή να αποχωρήσει χωρίς να γίνει αντιληπτή. Το αξίωμα του θρησκευτικού δικαστή ήταν ισόβιο, οπότε πολλοί θρησκευτικοί δικαστές με το πέρασμα του χρόνου κέρδισαν την εκτίμηση και το σεβασμό της κοινότητας σε σημείο να μπορούν συχνά να λειτουργούν ως οικογενειακοί σύμβουλοι σε περιπτώσεις διαφωνιών για κληρονομικά θέματα, ή να αποτρέπουν πιθανά διαζύγια κ.τ.λ.

Κατά συνέπεια, τα δικαστήρια επιτελούσαν κοινωνικό έργο, και ο συμμετοχή τους στην ομαλή κοινωνική ζωή της κοινότητας ήταν σημαντικός. Τα πιο αδύναμα μέλη της κοινότητας, όπως οι μουσουλμάνες και όσοι άνδρες δεν γνώριζαν την αγγλική γλώσσα ή το πρωτόκολλο σε μια «κοσμικού τύπου» διοικητική υπηρεσία, ή ακόμη όσοι δεν ήταν σε θέση να προκαταβάλλουν τα χρήματα για ένα δικαστήριο, ήταν αναγκασμένοι να μην διεκπεραιώσουν τις υποθέσεις τους και καταδικασμένοι να απομονωθούν κοινωνικά.

Η παραδοσιακή μερίδα της μουσουλμανικής κοινότητας, αντέδρασε από την αρχή σθεναρά απέναντι σε οιαδήποτε προσπάθεια κατ'αρχήν μεταρρύθμισης των θρησκευτικών δικαστηρίων, και κατόπιν απέναντι στην απόφαση τελικού παροπλισμού των από τη βρετανική διοίκηση. Η στάση τους υπήρξε ξεκάθαρη από την αρχή της παρεμβατικής προσπάθειας των βρετανών έναντι των παραδοσιακών οθωμανικών θεσμών που είχαν τόσο κρατική όσο και θρησκευτική οντότητα. Η βρετανική διοίκηση προσπάθησε να διατηρηθεί ο κρατικός μανδύας των συγκεκριμένων ιδρυμάτων, αλλά να απεκδυθούν την κρατική τους ουσία, με την έννοια που αυτή είχε στο οθωμανικό κράτος, να χάσουν την εκτελεστική τους εξουσία και το διοικητικό τους ρόλο.

Σε αυτή την προσπάθεια, οι παραδοσιακοί θρησκευτικοί ηγέτες της κοινότητας είδαν μία σαφή κίνηση αφαίρεσης της κοινωνικής τους επιρροής και της δυνατότητάς τους για παρέμβαση στα κρατικά ζητήματα. Και φυσικά και ενός μεγάλου μέρους των εσόδων τους. Και αντέδρασαν με τον μόνο τρόπο που τους ήταν παραδοσιακά αποδεκτός και οικείος, κάνοντας διαβήματα παρακλητικού ύφους στις βρετανικές αρχές και ζητώντας αναθεώρηση των αποφάσεών της, χωρίς όμως, ιδιαίτερα στην περίπτωση του αρχικαδή, να παραλείπονται και οι αναφορές στη νομιμοποιητική αρχή της θέσης τους, την οθωμανική εξουσία.²⁰⁷

Εξ άλλου, πάντα στα πλαίσια της αναδιάταξης εξουσιών και αρμοδιοτήτων που έλαβε χώρα μετά την έλευση των βρετανών στο νησί, κάθε κοινωνικοπολιτική ομάδα που έφερε αρμοδιότητες από την προηγούμενη εξουσία, επιδίωξε να αναλάβει μεγάλο μέρος της διαχείρισης των δικαστηρίων και στην περίπτωση που αυτό δεν ήταν εφικτό, ζήτησε την μεταρρύθμισή τους.

Σε αυτές τους τις προσπάθειες σπάνια ζητήθηκε η συνδρομή συλλογικά της κοινότητας. Η δημοκρατική εκπροσώπηση ήταν κάτι άγνωστο μέχρι τότε στις οθωμανικές διοικητικές κεφαλές, οπότε και δεν χρησιμοποιήθηκε και σε αυτή την περίπτωση. Για τους αξιωματούχους

²⁰⁷ Σε μια εκτενή αναφορά του προς το Βαλή της Κύπρου, ο Esseid Mustapha Fevzi, αρχικαδής του νησιού, ανέφερε την κατάχρηση εξουσίας στην οποία κατά τη γνώμη του προέβη ο Muhasebedji (οθωμανός επίτροπος) του Evkaf στη διαχείριση διαφόρων βακουφιών. Ο αρχικαδής απευθύνεται για τα παράπονα του στον Βαλή, τον οθωμανό αξιωματούχο, και όχι στη βρετανική διοίκηση, αφενός γιατί αναγνωρίζει σαν προϊστάμενο του τον πρώτο και αφετέρου γιατί πιστεύει ότι δεν θα εισακουστεί από τη δεύτερη. Αναφέρεται στον οθωμανό επίτροπο του Evkaf ως «muhasebedji» δηλαδή «διαχειριστή» σαν να περιέγραφε έναν οποιονδήποτε επίτροπο ενός απλού βακουφιού και όχι τον προϊστάμενο μιας ολόκληρης κρατικής υπηρεσίας. Πιθανόν να ήθελε να υποβιβάσει το ρόλο του επιτρόπου στο Βαλή ή απλώς να μην υπήρχε ένας αντίστοιχος οθωμανικός τίτλος, εφόσον η θέση ιδρύθηκε μετά την έλευση των Βρετανών στο νησί. Εντέλει, ίσως αυτό ακριβώς και να προσπάθησε να υπογραμμίσει. KAK, SA1 3297/1892, ό.π.

αυτούς η κρατική οντότητα ήταν πλέον συνυφασμένη με, ή εκπορευόταν από την βρετανική εξουσία οπότε κάθε διαπραγμάτευση θα ήταν ανάγκη να γίνει απευθείας με εκείνη με κύριο σκοπό να εισακουστεί το αίτημά τους. Η μόνη τέτοια απόπειρα μέχρι και το 1920, έγινε στα πλαίσια των εκπροσώπων του νομοθετικού συμβουλίου και κάποιων ατομικών διαβημάτων που όπως προαναφέρθηκε περιορίστηκαν στη συλλογή υπογραφών περιορισμένου αριθμού προσώπων.

Όπως προαναφέρθηκε, οι εντονότερες τριβές εμφανίστηκαν μεταξύ της παραδοσιακής κεφαλής των Sheri δικαστηρίων του αρχικαδή και των επιτρόπων του Enkaf με τον ενισχυμένο από τη βρετανική διοίκηση ρόλο. Μέχρι και το ξέσπασμα του 1^{ου} παγκοσμίου πολέμου, η τελευταία αρκέστηκε σε μια προσπάθεια να διαιτητεύσει τις διαφορές και τη συχνή σύγκρουση αρμοδιοτήτων μεταξύ των δύο πλευρών. Η εμπλοκή της οθωμανικής αυτοκρατορίας στον πόλεμο κατέστησε πολλές vakf περιουσίες στο νησί, οι επίτροποι των οποίων ζούσαν στα εδάφη της αυτοκρατορίας και θεωρούνταν υπήκοοί της, «εχθρικές γαίες» και η διαχείριση τους, που μέχρι τότε γινόταν από τα Sheri δικαστήρια πέρασε στην άμεση εποπτεία της βρετανικής διοίκησης. Άμεση αντίδραση από τον αρχικαδή δεν υπήρξε, ήταν όμως σαφές ότι η κίνηση αυτή θεωρήθηκε ως ανάμειξη της βρετανικής εξουσίας στις αρμοδιότητες και τα οικονομικά συμφέροντα των δικαστηρίων και κατ'επέκταση της κοινότητας.

Αν και μέχρι το 1918, οι αρμοδιότητες του αρχικαδή θεωρητικά τουλάχιστον δεν είχαν μεταβληθεί και απολάμβανε της εμπιστοσύνης της βρετανικής διοίκησης, ένα χρόνο αργότερα ο βρετανός προϊστάμενος έφορος [Public Custodian] εξέφρασε τη δυσαρέσκειά του αναφορικά με την οικονομική διαχείριση των περιουσιών υπό την εποπτεία του αρχικαδή και του ζήτησε ένα κατάλογο με τις περιουσίες αποβιωσάντων μουσουλμάνων οι κληρονόμοι των οποίων διαβιούσαν στο εξωτερικό και ως εκ τούτου τα μερίδια τους κρατούνταν και τα διαχειριζόταν το

«μετοχικό ταμείο του μουσουλμανικού ορφανοτροφείου» [Moslem Orphans' Fund] που επίσης υπαγόταν στη διοικητική δικαιοδοσία των θρησκευτικών δικαστηρίων.

Ο αρχικαδής δεν απάντησε ποτέ στο αίτημα του εφόρου καθώς και σε αντίστοιχα που ακολούθησαν. Με αποτέλεσμα στα τέλη του 1920, ο βρετανός αξιωματούχος που εκτελούσε χρέη αποικιακού γραμματέα να του επιστήσει την προσοχή ότι με βάση τη νομική διάταξη του 1916 που αφορούσε στις νομικές γαίες έπρεπε να αποδώσει στον βρετανό έφορο τις λίστες με τα περιουσιακά στοιχεία οι διαχειριστές των οποίων διαβιούσαν εκτός του νησιού και στα εδάφη της οθωμανικής αυτοκρατορίας, καθώς και τα χρηματικά ποσά που δικαιούνταν και βρίσκονταν υπό την εποπτεία των θρησκευτικών δικαστηρίων. Ο αρχικαδής για άλλη μια φορά απέφυγε να συμμορφωθεί απόλυτα με τις βρετανικές υποδείξεις και υποθέσεις που είχαν τις ρίζες τους σε αυτό το ζήτημα ανέκλυπταν σε ολόκληρη τη δεκαετία του 1920.²⁰⁸

Διαφορετική ήταν ωστόσο η προσέγγιση ορισμένων μελών της κοινότητας που δεν ανήκαν στην παλαιά καθεστηκυία τάξη και ήταν αντίθετοι στις βρετανικές μεθοδεύσεις και άρα και διαφορετικά τα μέσα που χρησιμοποίησαν προκειμένου να τους πετύχουν. Επρόκειτο για κάποιες διάσπαρτες φωνές αρχικά, που εξέφρασαν μια γενική αντίθεση στη βρετανική πολιτική απέναντι στην οθωμανική αυτοκρατορία και εκδηλώθηκαν μέσω δημοσιευμάτων του τύπου.²⁰⁹

Φυσικά η στάση αυτή απέρρεε και από το γεγονός ότι δεν θεωρούσαν ότι είχαν τα ίδια ερείσματα στη διάδοχη κυβερνητική κατάσταση με την παραδοσιακή μερίδα, η οποία στα μάτια ακόμη και των ιδίων έφερε κάποιο βαθμό εξουσίας από το οθωμανικό παρελθόν και άρα ήταν πιο αρμόδια να απευθυνθεί στους βρετανούς με προτάσεις και

²⁰⁸ Mc Henry, *ό.π.* σελ.120

²⁰⁹ KAK, SA1 434/1900, *ό.π.*

ενστάσεις, και να μιλήσει αυτοδίκαια εξ ονόματος της κοινότητας. Αυτή η αντίφαση έγινε αισθητή σε αρκετές περιπτώσεις από την πλευρά της συντριπτικής πλειοψηφίας των μουσουλμάνων του νησιού και για ένα αρκετά μεγάλο χρονικό διάστημα. Και οφειλόταν κατά βάση στο γεγονός ότι και τα μέλη αυτά της κοινότητας είχαν το βασικό πρόβλημα του αυτοπροσδιορισμού τους. Το διακύβευμα του να ορίσουν και οι ίδιοι τη θέση τους μέσα στην κοινότητα και το έρεισμά τους σε αυτή.

Σε πρώτη φάση, δεν φαινόταν για άλλη μια φορά κάποια άλλη νομιμοποιητική δύναμη από την απελθούσα οθωμανική εξουσία. Οι μετέπειτα «ανανεωτικοί» της κοινότητας δεν ήταν ακόμη σε θέση να την αντικαταστήσουν και να την αμφισβητήσουν. Όλες τους οι αναφορές γίνονταν σε παρελθόντα χρόνο, και όλα τους τα επιχειρήματα βασιζόνταν στο προηγούμενο status quo.

Σε αυτό το σημείο είναι σημαντικό να υπογραμμιστεί και μια άλλη παράμετρος του αντίκτυπου των βρετανικών μεθοδεύσεων σχετικά με τα θρησκευτικά δικαστήρια στη μουσουλμανική κοινότητα. Σε πολλές μουσουλμανικές οικογένειες υπήρχαν muhasebedji, δηλαδή επίτροποι vakf περιουσιών ή μερισμάτων αυτών. Είτε επρόκειτο για μικρά ή μεγάλα οικονομικά μεγέθη, τα συμφέροντα αυτά ήταν παλαιά και παγιωμένα στη συνείδηση των δικαιούχων τους ως κληρονομικά δικαιώματα εκπορευόμενα από το οθωμανικό κράτος και νομιμοποιούμενα από τη σύνδεσή τους με αυτό. Η προσπάθεια για σταδιακή κατάργηση τους από τη βρετανική κυβέρνηση διέκοψε τη συνέχεια κράτους - κοινότητας. Η κρατικοποίηση του Evkaf με τον τρόπο που οι Βρετανοί μεθόδευσαν δημιούργησε ανασφάλεια στους μουσουλμάνους του νησιού και κατά κάποιο τρόπο «αποκρατικοποίησε» την ίδια την κοινότητα. Σαν «άρχουσα τάξη» του νησιού, οι μουσουλμάνοι ήταν σε μεγάλο βαθμό «κρατικοδίαιοι» κατά την οθωμανική περίοδο.

Η διακοπή ή έστω η απειλή μεταβολής ενός *de jure* προνομίου τους άφησε με την εντύπωση ότι ένας από τους βασικούς θεσμούς τους γινόταν πόρος εκμετάλλευσης άλλων αντί των ιδίων και τα έσοδά του δεν αποδίδονταν στην κοινότητα όπου και ανήκαν. Η ασυνέχεια μεταξύ «βρετανικού» κοσμικού κράτους και κοινότητας, αποτέλεσε έναν από τους βασικούς παράγοντες που επέφεραν και τη σταδιακή διάκριση μεταξύ των δύο διαδοχικών εξουσιών, της οθωμανικής και της βρετανικής, στη συλλογική συνείδηση των μουσουλμάνων του νησιού.²¹⁰

Σε κάθε περίπτωση, ο αυτοπροσδιορισμός της κοινότητας ως τέτοιας, δηλαδή μουσουλμανικής, πραγματώθηκε τουλάχιστον και μέχρι το τέλος του 1^{ου} παγκοσμίου πολέμου, μέσω των μουσουλμανικών θρησκευτικών-διοικητικών θεσμών. Από τη στιγμή που το *Evkaf* αποτελούσε ήδη το προπύργιο των βρετανικών μεθοδεύσεων για μια εκ των έσω χειραγώγηση της κοινότητας, τα *Sheri* δικαστήρια, ή καλύτερα η επιδίωξη της διατήρησής τους, αποτέλεσε το έναυσμα των πρώτων αντιδράσεων απέναντι σε έναν αποικιακό τρόπο διακυβέρνησης.

Η ασυνέχεια που εμφανιζόταν μεταξύ της βρετανικής διοικητικής λογικής και της οθωμανικής αυτοκρατορικής παράδοσης, ερμηνεύτηκε από τους μετέπειτα «μεταρρυθμιστές» της κοινότητας με διαφόρους τρόπους και δεν ήταν το ίδιο ξεκάθαρος και μονοσήμαντος με την αντίδραση της παραδοσιακής μερίδας.

²¹⁰ Σε μια εκτενή αναφορά του προς το Βαλή της Κύπρου, ο *Esseid Mustapha Fevzi*, αρχικαδής του νησιού κάνει μια εκτενή αναφορά στη «δυσικότητα» της εξουσίας στην Κύπρο. Τόνισε δηλαδή ότι η οθωμανική εξουσία –και επομένως και η δικαιοδοσία του Βαλή– ήταν εξίσου παρούσα στο νησί με τη βρετανική –και άρα τη δικαιοδοσία των επιτρόπων του *Evkaf*. Υπογραμμίζεται για άλλη μια φορά ότι η διαχείριση των μουσουλμανικών θεσμών ήταν υπόθεση εσωτερική των μουσουλμάνων. Δεν έγινε καμία αναφορά στο βρετανό επίτροπο, παρά το γεγονός ότι έκανε ιδιαίτερα αισθητή την παρουσία του στα ζητήματα της κοινότητας και είχε και αυξημένες εξουσίες σε σύγκριση με το μουσουλμάνο συνάδελφο του. ΚΑΚ, SA1 3297/1892, ό.π.

Στα θρησκευτικά δικαστήρια Sheri έγιναν εμφανή όλα τα πρακτικά προβλήματα που το σύστημα αυτοδιοίκησης της μουσουλμανικής κοινότητας αντιμετώπισε με την έναρξη της βρετανικής κυβέρνησης. Οι αιτίες για τη δυσλειτουργία των δικαστηρίων βρισκόνταν στη μερική κατάργηση ορισμένων οθωμανικών διοικητικών θεσμών, στην αδρανοποίηση και μεταβολή ρόλου ορισμένων άλλων.

Η ασάφεια στο εύρος των αρμοδιοτήτων και εξουσιών, έβαλε τους Βρετανούς και μουσουλμάνους αξιωματούχους και διοικητικούς υπαλλήλους σε ένα διαρκή ανταγωνισμό αναφορικά με την δικαιοδοσία τους στα δικαστήρια αυτά.²¹¹ Οι λόγοι για τον ανταγωνισμό αυτό δεν ήταν τόσο οικονομικοί, μια και τα χρηματικά ποσά που διακινούνταν μέσω αυτών συνήθως ήταν μικρά, το ίδιο και οι αμοιβές των άμεσα εμπλεκομένων (θρησκευτικών δικαστών, κατώτερων διοικητικών υπαλλήλων κ.τ.λ). Η σημασία ωστόσο των δικαστηρίων για την κοινωνική ζωή της κοινότητας ήταν μεγάλη, αφού ρύθμιζαν τα θρησκευτικά, οικονομικά και οικογενειακά της ζητήματα. Επομένως ο φορέας εξουσίας που θα τα αναλάμβανε, αποκτούσε αυτόματα μεγάλη επιρροή και άμεση νομιμοποίηση του ρόλου του από αυτή. Εφόσον η κοινότητα δεν είχε ξεκάθαρη μέθοδο εκπροσώπησης στην κεντρική εξουσία ακόμη, η διαχείριση των συγκεκριμένων δικαστηρίων ήταν ένας σχετικά σίγουρος τρόπος για επαφή με την κοινότητα, και ελέγχου των ζωτικών λειτουργιών της.

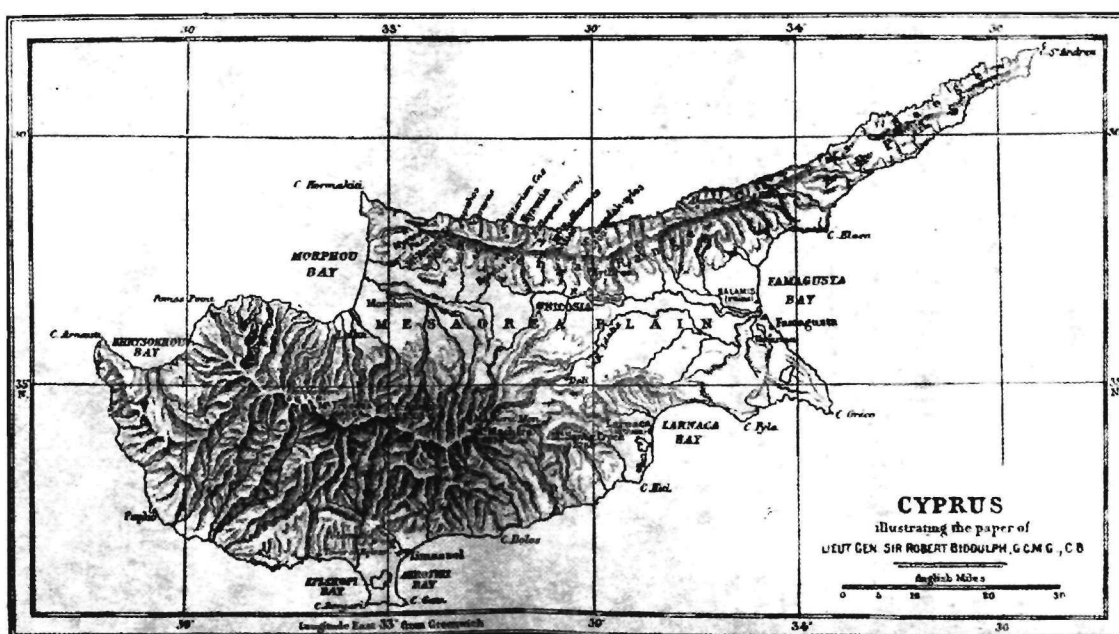
²¹¹

ΚΑΚ, ό.π.

Μπουλετή Ελένη

Η αγγλική πολιτική απέναντι στην τουρκοκυπριακή κοινότητα
1878-1950. Η πορεία προς την εθνοποίηση της μουσουλμανικής –
κυπριακής κοινότητας.

Διδακτορική Διατριβή



Μέρος II

ΠΑΝΤΕΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ

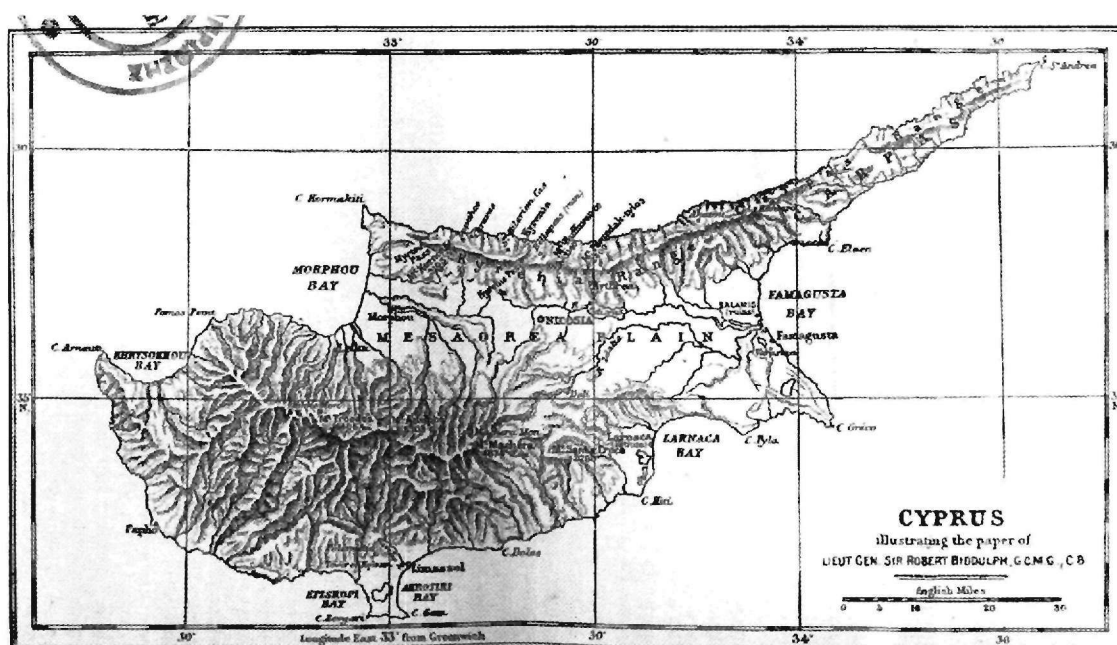
ΤΜΗΜΑ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ ΕΠΙΣΤΗΜΗΣ ΚΑΙ ΙΣΤΟΡΙΑΣ

Αθήνα 2008

Μπουλετή Ελένη

Η βρετανική πολιτική απέναντι στην τουρκοκυπριακή κοινότητα
1878-1950. Η πορεία προς την εθνοποίηση της μουσουλμανικής –
κυπριακής κοινότητας.

Διδακτορική Διατριβή



Μέρος II

ΠΑΝΤΕΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ

ΤΜΗΜΑ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ ΕΠΙΣΤΗΜΗΣ ΚΑΙ ΙΣΤΟΡΙΑΣ

Αθήνα 2008